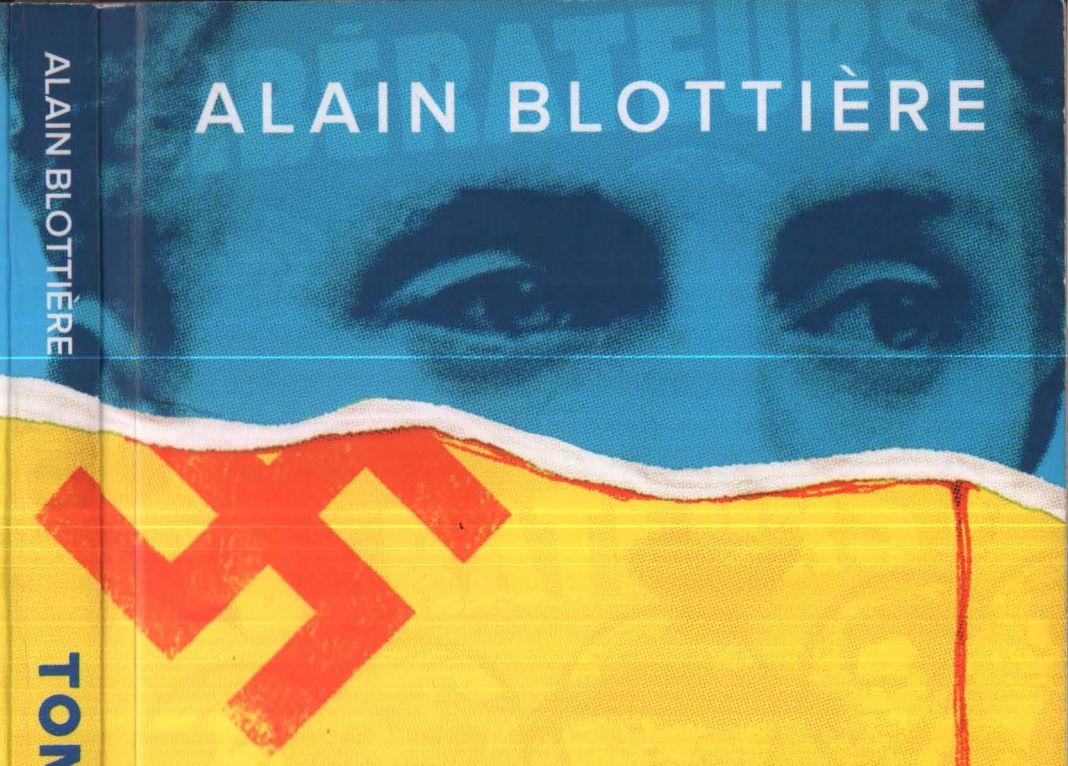
ALAIN BLOTTIÈRE

TOMMY'nin MEZARI

Çeviren: Işık Ergüden

TÜRKÜVAZ KİTAP

ALAIN BLOTTIÈRE

TOMMY'nin MEZARI

TÜRKÜVAZ KİTAP

Alain Blottière

1954'te Fransa'da doğdu. Gezi notları ve denemeleriyle tanındı. Uzak ülkeler, Kızıldeniz kıyıları ve Mısır'a büyük sevgisi olan ve eserlerinde bu konulardan bahseden Blottière, 1995'te *L'encantement* adlı romanıyla Valery Larbaud ödülünü aldı. 2009'da yayımladığı son romanı *Tommy'nin Mezarı*'nda hikâyesini anlattığı Thomas Elek hakkında bir belgesel çekti. Yazarın altısı roman türünde, on bir kitabı bulunmaktadır.

Işık Ergüden

1960'ta İstanbul'da doğdu. Galatasaray Lisesi'ndeki eğitiminin ardından Boğaziçi Üniversitesi İngiliz Dili ve Edebiyatı bölümünde okudu. Sosyoloji, felsefe ve edebiyat alanında çok sayıda kitabın çevirisini yaptı. *Kurşunkalemle*, *Sessizliğin Anarşisi* ve *Hapishane Çağı* adında üç kitabı bulunan Ergüden, bu kitabın çevirisini 1970'li yıllar Türkiye'sinde antifaşist mücadelede yer almış tüm "Tommylere" adıyor.

ÖZGÜN ADI Le Tombeau De Tommy
© Editions Gallimard, Paris, 2009 / Turkuvaz Kitapçılık Yayıncılık A.Ş. (2011)

Her hakkı saklıdır. Tanıtım amaçlı kısa alıntılar dışında yayıncının yazılı izni olmadan hiçbir yolla çoğaltılamaz.

Yayınevi: Barbaros Bulvarı, No: 153, Cam Han, Kat: 8
34349 Beşiktaş / İstanbul
Tel: 0212 354 30 00 Faks: 0212 288 50 67
www.turkuvazkitap.com.tr
Sertifika 10706

GENEL YAYIN YÖNETMENİ Selçuk Güven

EDİTÖR Tayfun Törüner
DÜZELTİ Serra Tüzün
KAPAK Ayşe Nur Ataysoy
GRAFİK Mahmut Hakan Güngör

1. BASIM Şubat 2012, İstanbul
GENEL YAYIN 363 *EDEBİYAT* 157
ISBN 978-605-4505-28-9
BASILDIĞI YER Turkuvaz Matbaacılık Yay. A. Ş. 0216 585 90 00
Sertifika 12815

Turkuvaz Kitap bir TURKUVAZ MEDYA GRUBU kuruluşudur.

Alain Blottière

TOMMY'NİN MEZARI

Roman

Çeviren
Işık Ergüden

TURKUVAZ
KİTAP

Hélène'e

Alacakaranlıkta üç çocuk. Yataklarında yatmaktadırlar. Kapıdan ve kapalı pencere kanatlarından sızan ölgün ışıkta çocukların hatları seçilmemektedir. Karanlık odada ancak yatan çocuk şekilleri fark edilmektedir. On yaşındaki Tommy'nin saçlarını bir sokak lambasının ışığı okşar. Tommy'ninkine paralel ikinci yatakta, daha narin bir vücut fark edilir. Erkek kardeşi Béla'dır bu. Dört yaşındadır. Bir başka duvarın dibindeki üçüncü yatakta altı yaşındaki kız kardeşleri Marthe yatmaktadır. Ellerinin, kollarının hareketinden, bir iki kımıltıdan henüz uyumadıkları belli olur.

Evden, duvarların ötesinden cılız sesler işitilir. Yabancı dilde bir sohbetin bölük pörçük lafları. Kimi zaman kahkahalar, tabak çanak gürültüleri gelir. Yan odada sofrada oturanlar vardır. Sakinleştirici, aşina seslere benzemektedir. Oda bölmelerinden hafifleyerek gelen sesler, her akşam çocukları uyuyana dek sallayan bir beşik gibidir.

Güçlü, sert ve tehditkâr bir canavarı taklit eden bir ses işitilir aniden. Tommy'nin gece olmadan son bir oyun diye uydurduğu ses, içinde uyuyacakları bu sakin karanlıkta işitilir:

"Ben canlı cenazeyim... çocukları yerim... şimdi de yiyeceğim... ve yutacağım kişi... MARTHE!"

Bunun üzerine, gecelikli küçük bir kız siluetinin yatağından sıçradığı, kapıyı açtığı ve çığlıklar atarak bir koridorda kaybolduğu görülür:

"Anne! Anne! Tommy beni korkutuyor!"

Sofradaki gürültüler aniden kesilir. Oda kapısı artık açıktır. Koridordan gelen bir ışık seli, yataktan doğrulmuş, üzerinde eski zaman pijamaları bulunan Tommy'nin koridora dönük yüzünü aydınlatır. Melek gibi bir yüz, büyük bir sessizlik içinde durmaktadır. Işığın kamaştırdığı gözler hafifçe kırışmış, kıvırcık sarı saçlarıyla, şeytanca gülümsemektedir.

Ona "Tommy" diyorlar. Son anına dek Tommy diyecekler. Yoldaşlarının çoğu gerçek adını asla bilmeyecek: Thomas Elek. O akşam, 1935 baharında, Contrescarpe ile Monge Sokağı arasındaki Rollin Sokağı, 15 numaradaki apartman dairesinde, Tommy 10 yaşındadır. Béla ise uzun süre yaşayacaktır. 2003'te ölene dek ona kardeşi hakkında sürekli sorular sorulacaktır. Oğluna Thomas adını verecektir. 1998 yılında hayata veda eden Marthe hakkında bilinen, çocukken sık sık ağbisinin öfke nöbetlerinin kurbanı olduğudur. Bir de adaletsizliğin kurbanıdır: Anneleri Hélène'in, ağbisi Tommy'ye olan çılgınca, dehşet veren ölçüsüz sevgisi. Ama Marthe de oğluna Thomas adını verecektir.

Bu sahne, Dinard'da çekilen diğerleri gibi, her şeyi karıştırıyordu. Fakat filme başlamam için bu sahne kesinlikle önemliydi. Tommy'nin içinde tuhaf bir şeyler olduğunun daha baştan bilinmesi gerekiyordu; yalnızca inançları nedeniyle öldürmeye başlamadığı bilinmeliydi. Annesi Hélène, daha ilerde, onun öldürmek için yaratılmadığını, öldürürken daima *korkunç çabaladığını* söyleyecekti. Anne olarak kendi bakış açısına göre kuşkusuz haklıydı. Yine de, korkunç çabalar pahasına da olsa, savaş sırasında bile, gerçekten mecbur kalmadan ve doğrudan tehdit edilmeden başkalarını soğukkanlılıkla öldürenlere çok ender rastlanır. Bunun için özel bir enerji gerekir.

Ben bu sahneyi uydurmadım. Filmin çoğu sahnesi gibi tamamen sahici. *Hélène'in Anıları*'nda bunu okuyabilirsiniz. 1974 yılında Tommy'nin annesinin yayıncı François Maspero'ya yazdırdığı anılardır bunlar. Benim tek eklediğim gülümseme oldu.

Direnişçi Tommy'yi oynayan Gabriel'in küçüklüğünü canlandıracak bir çocuk bulmamız gerekti. Fakat sonraki sekanslarda, Dinard'daki çekimlerde durum iyice güçleşti çünkü bu kez oğlan on beş yaşındadır, yani Gabriel'in oynadığı Tommy'ye çok yakın yaşta ve rolü daha gelişkindir.

İşitilen gürültüler dairenin içinde bulunan küçük bir restorandan gelmektedir. Ben bu restoranı göstermiyorum fakat gürültüler olsun istedim çünkü Tommy'nin büyüdüğü sesli fon budur. Hélène bir restoran işletiyordu. Sarsılmaz, alışılmışın dışında dirayetli bir kadın. 1930 yılında Macaristan'ı terk ederek Fransa'ya yerleşmeye karar veren, kocası değil Hélène'dir. Hem Yahudi hem de komünist olan karı koca ne diktatörlükten ne Yahudi düşmanlığından ne de sefaletten kaçmışlardı. Hayır, Hélène Macaristan'dan ayrılmaya karar verdi çünkü Tommy'nin Budapeşte Fransız Lisesi'ndeki okul masraflarını karşılayamıyordu. Tommy'nin Fransız kültürü almasını istiyordu. Başka bir şey değil. Komünistti ama aristokratik bir yanı da vardı: snop, kibirli bir hali, bir üstünlük duygusu. Bütün bunları Tommy'ye miras bıraktı. Tommy hiç aksansız La Fontaine'i ezbere okuyabilsin diye her şeyi terk etti. Fransa'da çocuklarını besleyebilmek için akıl almaz mesleklerde çalıştı. Macar sucuğunu ev ev dolaşıp sattı, temizlikçilik, çamaşırcılık yaptı. Montagne-Sainte-Geneviève Sokağı'ndaki At Nalı'nı almadan önce, Rollin Sokağı'ndaki dairenin iki odasında adsız küçük bir restoran da açmıştı. Kulaktan kulağa işitildikçe, yabancı öğrenciler, siyasi mülteciler, gelip geçen Macarlar orada toplanıyordu... Kocası, Hélène'e yardım ediyordu. Kocası altı dil konuşuyordu ama hayatı sanıyorum şöyle özetlenebilir: Karısına yardım etmek. Başlangıçta, Fransa'da dil dersleri vermiş, bir iki çeviri yapmıştı. Macaristan'da adı Sandor'du, Fransa'da ise Alexandre. Hélène ona Elek diyordu. 1934'ten 1937'ye dek Rollin Sokağı'nda oturdular. Dar bir sokaktı. İki yanında küçük yoksul binalar diziliydi. 15 numara, çatı katları dahil dört kattı. Sokak, Monge Sokağı'na inen bir merdivenle sona eriyordu. Çocukların Hélène endişelenmeden uzun uzun oynayabilecekleri, arabalar için çok dar bir sokak. Çok eski bir sokak. Üç yüzyıl önce Descartes ömrünün sonunda Paris'te kalırken burada oturmuştu. 1932'den bu yana Benjamin Fondane da orada oturuyordu; Romanya'da Benjamin Wechsler adıyla doğmuş ve 1922 yılında Fransa'ya göç etmişti.

On iki yıl sonrasının Paris'inde önemli bir entelektüel şahsiyet olacaktı. Küçük Macarlara o da sık sık rastlıyor olmalıdır. Hélène'in güçlü aksanıyla onlara pencereden seslenişini işitmiş ve kendi kendine onların da kendisi gibi kesinlikle Yahudi olduklarını ve geleceklerinin pek de tozpembe olmayacağını düşünmüş olmalıdır. Tabii eğer bir şey hissetmişse... Aynı Rollin Sokağı'nda, Mart 1944'te Fransız polisi gelip onu evinde arayacak ve Almanlara teslim edecektir. O Auschwitz'de ölmüştür. Tommy daha şanslıydı.

Küçük çocuk büyüdü. Ama aynıydı. On üç, on dört yaşında, ışıktan kamaşmış gözlerle bakan aynı meleksi yüz. Bu kez güneş ışığından kamaşmış. Sarı saçları o gün ıslanmış. Gözlerini dikmiş bir şeye bakmaktadır. Ne olduğu henüz belli değil. Suyun, denizin sesi ve oyun oynayan çocukların çığlıkları işitilir. Kamera geniş açı çeker ve Tommy suyun içinde görülür. Yanında dalgalarla eğlenen, zincirlerinden boşanmış bir grup çocuk. Tommy onlara doğru döner:

"Almanlar! Bakın! Mendireğin üzerindeler! Dinard'dalar!"

Çocuklar oyuna ara verir ve sahile doğru koştururlar. Tommy ise yerinden kımıldamaz. Sırttan görülür. Uzaklaşan çocuklara bakmaktadır. Çocuklar koşarak plajdan geçerler. Üzerinde Wehrmacht haçının belirgin olarak görüldüğü gri renkli yarı paletli araçlara yaklaşırlar. Sonraki çekimde, Tommy mendirek üzerinde yürümektedir. Üzerinde eski zamanların mayosu vardır. Omzunda bir çanta. On yaşındaki kardeşi Béla'ya ve on iki yaşındaki kız kardeşi Marthe'a seslenir. Yarı paletlilerin etrafında toplanan yüzücü grubunun yanından durmadan geçer. İki çocuk onun peşinden gelir ve üçü birden mendirekten ayrılır. İngiliz tarzı villalarla çevrili güneşli sokaklarda aylak aylak dolaşırlar. Yürümeye devam ederken az çok giyinirler, paralarını hesapladıktan sonra bir pastanenin önünde dururlar. Dondurma alırlar, sonunda villalardan birine girerler: "Pansiyon, restoran."

Çocuklar, çamaşır iplerine asılı büyük beyaz çarşafların kuruduğu aydınlık bir odadan geçmektedir. Asılı çarşaf sırasının ardında, koşmakta olan Béla'nın silueti Çin gölge oyunu gibi belirir. Béla bağırmaktadır:

"Anne! Anne! Almanlar!"

Çocuklar mutfağa girer ve bukleli saçlı esmer bir kadının etrafını sararlar. Kadın kırk yaşlarında, üzerinde biçimsiz bir giysi ve bir mutfak önlüğü var. Ocaktaki yemekleriyle meşgul.

"Biliyorum," der güçlü bir aksanla. "Almanlar Dinard'dalar. Hatta buradalar, yemek salonunda ve ben onlara hardallı tavşan hazırlıyorum."

"Burada!" diye haykırır Tommy. "Onlarla konuştun mu? Nasıllar?"

"Bütün baş belaları gibiler, Tommy: gürültücü, küstah, leş gibi de kokuyorlar. Sanki Berlin'den beri yıkanmamışlar. Öfkeliler de çünkü üzerlerine ateş açılmış, bu sabah, yerleştikleri okulun avlusunda, içlerinden biri ölmüş. Biri sokaktan avluya ateş açmış."

Tommy yarım yamalak dinlemektedir. Tencereden yükselen kokuları içine çeker. Tencereye bir kaşık daldırır ve sosu tadar:

"Yeterince hardal yok..."

"Bu baş belalarına yetecek kadar var," cevabını verir anne.

Béla mutfağı yemek odasından ayıran kapıyı aralar. Üniformalı, oldukça hırpani haldeki Alman subaylarıyla çevrili bir masa görülür.

"Baş belaları..." der Béla alçak sesle.

"Kapat şu kapıyı!" diye emreder annesi. "Çocuklar, benim işim var, gidip giyinin."

Ufaklıklar ortadan toz olur ama Tommy orada kalır. Hâlâ sırttan görünmektedir. Annesinin karşısındadır, beline sarılır, başını hafifçe eğmiştir.

"Tavşana tükürebilir miyim?"

"Hayır, yapamazsın. Ben onların içeri girmesine izin verdim, o halde herkese yaptığım gibi onlara da hizmet ederim. Üzerlerine tükürmek istediğim gün içeri girmelerine izin vermem."

O 1940 yazında Tommy aslında on beş yaşındaydı. Ama ben daha küçük bir çocuk seçtim. Çünkü o Tommy, Temmuz 1940'ta, henüz bir yıl sonraki Tommy değildi. Eli silaha değmemişti, hâlâ çocuktu. Aradaki farkın görülmesi gerekiyordu; çocukluğun nasıl kesintiye uğradığı anlaşılmalıydı. Denize

giren Tommy, yanık tenli mutlu çocuk, savaşçı Tommy'yle aynı vücuda sahip olamazdı. Yine Gabriel'e benzeyen bir çocuk bulmak gerekti. Ondan üç yaş daha küçük. Kolay olmadı bu. O Tommy'ye gerçekten çok benziyor. Sarışınlık, incelik, oval yüz, ince hatlar; üstelik yalnızca annesinin varlığının yumuşatabildiği bir erkekliğin habercisi olan aynı kurumlu hali, aynı küstahlığı sergiliyor. Başını Hélène'in omzuna koyuşunu çok seviyorum. Doğallıkla başarıyor bunu. Sanırım bu ilk rolüydü. Yaz boyunca çekim sırasında sık sık Paris'e geldi.

Tuhaf bir şekilde, Hélène için aktris arayışı ve tercihi bana çok daha kolay geldi. Macar aksanının sahici olmasına önem verdim. Sinemada sahte aksanlardan, *r*'leri yuvarlayarak her önüne geleni taklit eden şu Fransızlardan nefret ederim. Dolayısıyla biraz Fransızca konuşan kırklı yaşlarda bir Macar kadın aradım. Budapeşte'ye gittik. Bize onlarca aktris tanıttılar, hepsi mükemmeldi ama bir an bile tereddüt etmedim. Vilma'nın içinde Hélène'in gücü ve gururu vardı. Tam bir karakter. Hélène'in kaba konuşma tarzı, kendisi kabul etmese bile ona bir eldiven gibi uyuyor. Onunla çekim yapmak her gün kolay değildi. Bu açıdan, filmdeki diğer Macarlardan biri olan ve Elek rolünü oynayan Miklos'un bana çok yardımı dokundu.

Yazları, birkaç yıldır Hélène Dinard'da bir villa kiralıyor ve burayı ücretli izne çıkmış işçiler için bir aile pansiyonuna dönüştürüyordu. Tommy'nin çocukluk tatilleri burada geçti; belki de yaşamının en mutlu günleriydi. Ama emin değilim. 1940 yılında, ilkbaharda, Almanlar Paris'e yaklaşırken Hélène çocukları için kaygılanıyordu. İki küçüğü, erkek kardeşinin bulunduğu Dinard'a gönderdi. Haziran ayında onların yanına geldi. Tommy okul kapanmadan Paris'ten ayrılmak istemedive babasıyla Paris'te kaldı. O sırada Louis-le-Grand Lisesi'nde 3 B'de öğrenciydi. Matematik sıfır ama Fransızca iyi, edebiyatı seviyordu. Almanların girdiği 14 Haziran günü Paris'teydi. Onları ilk kez orada gördü.

Temmuz ayında babasıyla birlikte Dinard'a gittiğinde, Alman ordusu onun için artık bir merak konusu değildi. Hélène tersini söylüyor ama sanırım yanılıyor. Otuz yıl sonra, anıları sık sık birbirine karışıyor, tarih belleği doğal olarak yanılıyor. İşte bu yüzden Tommy yarı paletlileri yakından görmek için diğer çocuklarla birlikte mendireğe doğru atılmıyor; işte bu yüzden onların önünden durmadan geçiyor. Zaten tanıyor. Doğal olarak filme bakarak kimse bunu anlayamaz. Anlamını yalnızca benim bildiğim bu türden binlerce başka ayrıntı var. Önemli bu. Bir filmde her şey açıklanmamalı. Gerçek size asla her şeyi açıklamaz. Ve gerçek, bu nedenle, sinemadan daha heyecan vericidir. Bir gün içinde, bakışınızın isabet ettiği binlerce görüntüden yüzlercesi esrarını korur. Öyle ki, bütün sahnelerin gerekli ve anlaşılır olduğu filmler gerçekten heyecan vermez. Tersi ise neredeyse her zaman doğrudur.

Yeniden yazın güzel ışığı. Çocuklar, yanlarında başka oğlan ve kızlarla, villanın bir balkonunun parmaklıklarının tepesinden, parmak uçlarında eğilirler. Yoldan geçen birinin sokağın köşesinde belirdiğini ve yaklaştığını gördüklerinde, bir ibrikten birkaç yudum su içip, gelenin erişim alanına girmesini bekler, sonra da tükürürler. Ardından, hep birlikte, kahkahalarını tutarak, su püskürtülen kişi başını kaldırmadan hemen önce karanlığa geri çekilirler. Yavaş yavaş, bir uğultu yükselir. Sesler, Almanca emirler. Sokağın köşesinde sivillerden oluşan bir dizi insan belirir. Erkekler, kadınlar, her yaştan çocuklar. Etrafları Alman askerleriyle çevrili. Çocuklar hemen balkonu terk eder, merdivenden inerken Hélène'e seslenirler, villadan çıkarlar ve insanların geçişini seyrederler. Alınıp götürülenler valizlerini taşımaktadır. İngilizce konuşmaktadırlar. Çok zarifler, plaj gazinosuna giden şık turistler gibi giyinmişler. James Ivory tarzı kostümler. Küçük bir çocuk annesinin kollarında ağlamaktadır. Hélène de villadan çıkar, en küçüklere bir iki meyve verir. Bir kadın çok belirgin Oxford aksanıyla ona teşekkür eder, sonra bir hizmetkârın haddini bilmez davranışı karşısında hakarete uğramış bir leydi tonunda kaderinden yakınır. İnsanların geçip gittiği görülür; uzak-

laştıkları, sonra da sokağın öteki ucunda, tam da yarı çıplak, simitler ve şemsiye taşıyarak plaja yaya giden bir işçi ailesinin belirdiği yer ve anda kaybolurlar. Villanın önünden geçerler. Tommy İngilizlerin kaybolduğu tarafa gözlerini dikip bakmaya devam eder ve yüzündeki şaşkın çocuk havası yakın çekimde fark edilir.

Hélène Dinard'daki bütün zengin İngiliz turistlerin –bilindiği gibi çok kalabalıktırlar ve gösterişli villaların sahibidirler– şehre gelir gelmez Almanlar tarafından gerçekten de götürüldüğünü, sonra bir kampta tutulduklarını anlatıyor. Almanların yıldırım hızıyla ilerleyişi onları faka bastırmıştı. Sonradan başlarına geleni bilmiyorum. Maliyetine rağmen –figüranlar, kostümler– görünüşte gereksiz gelen bu sahneyi de korudum. Çünkü bir savaşın bütün saçmalığı ve özellikle Almanların bütün yöntemli insanlık dışılığı, Nazi subaylarının bu tür canice sersemliği, daha filmin ilk dakikalarındaki bu trajikomik sahnede kusursuzca açıklanmış oluyor. Artık herkes, özellikle de Yahudiler en kötüsünü bekleyebilirdi. Tommy'nin savaşma hevesini ilk kez burada hissetmiş olması muhtemeldir. Filmin müziği de burada, endişenin başladığı yerde başlamalıdır. Julian'ın bestesinin çok tuhaf, hem göksel hem derin ilk notaları, çocuk korosuyla birlikte işitilir.

Tükürme sahnesi de sahicidir. Tommy artık çocuksu küçük şeytan olarak bir daha görülmeyecektir. Bir süre sonra onun tükürükleri ölümcül olacaktır.

Ergen Tommy'yi yorumlayacak oyuncu arayışı neredeyse her şeyi mahvedecekti. Öncelikle çocuğun Tommy'ye doğal olarak benzemesine önem verdim. Tommy'nin fiziksel yapısı yaşamında çok önem taşıdı. O dönemin ölmeye ve özellikle öldürmeye hazır oğlan çocukları arasından başkasını değil de onu seçme kararımda da çok önem taşıdı. Aşağı yukarı aynı yaşta Wajsbrot vardı elbette. En yakın silah arkadaşı. Sarah adlı bir genç kızla yaşadığı trajik aşk hikâyesini hatırlamamı sağlamıştı. Ya da Fingercweig. Ölüm karşısında bile sergilediği Yahudi alaycılığı Yahudiliğin harikalarından biriydi. Ya da Rayman. Açık renkli gözleri ve yumuşak gülümseyişiyle onu da seçebilirdim çünkü hepsinin arasında o, en cesur, en kararlı katildi. Ama öncelikle, Fransız devlet propagandasının sergilediği ırkçı antropometriyi kökten çürüten bir fizik, yüz hatları ve vücut yapısı yalnızca Tommy'de vardı. Sarışındı, kıvırcık saçlıydı elbette ama annesinin çok beyaz ve pembe dediği bir teni vardı, gözleri açık renkti, ince, düzgün hatlıydı. Bir klişeyle özetlersek, "Kuzey güzelliği"nin ölçütlerine denk düştüğü söylenebilir. Hatta bir sözde-Arilik hayallerine bile denk düşebilir. Diğer yandan, inceydi, narindi ve etkileyecek kadar uzundu. Aylarca peşinde koşan Fransız polis müfettişlerinin ölçtüğü Tommy bir yetmiş iki boyundaydı. Bugün için tamamen orta olan bu boy, 1941'de böyle değildi. Fotoğraflarda görüldüğü gibi, bütün mücadele yoldaşları daha kısaydı. Son olarak da, diğerlerinin çoğu gibi gerçekten yoksul değildi. Özenli giyiniyordu. Müfettişlerin bütün "konuşkan portreleri" arasında, aranan kişilerin fişlerine kaydedilen belirgin eşkalleri arasında onunki –*ince hatlarını* ve *pembe tenini* de vurgulamaktadır– şu ibareyi taşıyan tek eşkaldir: *Zarif*

yapılı. Kısacası, Tommy, Yahudilerin maymundan fareye uzanan bir imgeyle verildiği bu yıllarda şöyle diyebilirdi: Evet, ben Yahudi'yim ama *sizin* Yahudilerinize benzemiyorum, vız gelirsiniz bana... Bununla birlikte, annesinin etkisinin yanında, bu fiziksel yapının ona diğerleri gibi bir Yahudi olmadığı, hatta diğer Yahudilerden üstün olduğu duygusunu gerçekten vermiş olması da mümkün. Annesinin gururlu kişiliğini, belli bir küçümsemeye hemen eğilim gösteren aristokrat yanını miras almamış mıydı? Örneğin annesi bu büyük karışıklık dönemi boyunca pasif kalmış kendi dindaşları hakkında, yani aşağı yukarı hepsi hakkında, *tepki göstermek yerine koyun sürüsü gibi götürülmeye izin vermiş şu salak Yahudiler* diye söz etmektedir. Tommy'yi harekete katılmaya yönelten derindeki içgüç, sanıyorum, kendi halkı –o dönemde "ırk" deniyordu– hakkında verilen imgeyle özdeşleşmekte hissettiği aşağılanma olmuştur. İşte bu nedenle bana, ne pahasına olursa olsun, bir "kuzeyli güzelliği" gerekliydi ve biz bunu haftalar boyunca, tıpkı Visconti'nin Tadzio'sunu araması gibi aradık.

Bu derindeki içgüce –temizlenilmesi gereken bir hakaret– Nazizmden nefret, özgürlüğe ve cumhuriyet ideallerine olan aşk, Alman propagandasının "cinayet ordusu" adını taktığı diğer gençlerle paylaştığı aşk gibi daha klasik olan başkaları da kuşkusuz ekleniyordu. Ama ben Tommy'yi, onun içsel gücü çok daha karmaşık, daha az kendini tekrarlayan türden olduğu için seçtim. Birçok yönden diğer genç savaşçılar daha sempatiktiler ve özellikle daha fazla merhamet uyandırıyorlardı. Örneğin Kışlık Velodrom baskınından sonra, on sekiz yaşındaki Fingercweig dünyada yapayalnız kalakalmıştı. Hiçbir geçim imkânı yoktu ve Yahudi olduğu gerekçesiyle polis tarafından aranıyordu. Onu sevmemek mümkün mü? Damatlar hakkında söylendiği gibi, bir anlamda ideal kahraman. Fakat bu hikâye çok basitti, binlerce kez anlatılmıştı, gözyaşı dökmek çok kolaydı. Tommy ise asla aç kalmamıştı, asla yalnız ya da yoksul değildi, her suikasttan sonra annesinin evine geri dönüyor, kendine baktırıyor, besleniyor, ısınıyordu. Onu

haklı gerekçelerle öldüren bir katil olarak göstermemi engelliyordu.

Bu rol için bana öncelikle bir aktör gerektiğini düşündüm, yoksa yalnızca benzerliğinden dolayı seçilmiş bir oğlan çocuğu değil. Üstelik de genç yaşına rağmen Tommy'nin kişiliğine bürünebilecek kadar maharetli bir aktör olmalıydı. Aslında, bir yanda tehlikenin, acının ve ölümün sürekli gölgesini taşıyan bir dönemin, diğer yanda sürekli verilen yavan zevklerin bitmek bilmez sunusuyla yetişmiş ve aralarında yetmiş yıl bulunan iki ergenin ne gibi ortak özelliği olabilirdi? Bence yalnızca bir aktör Tommy'nin ölümle yaşadığı bu sevgi dolu yakınlığı göstermeye kalkışabilirdi. Oyuncu seçimi sırasında ajansların gönderdiği uygun yaşta onlarca çocuk gördüm. Sarışın ve solgun yüzlü, boyları bir yetmiş beşle bir seksen arasında değişen, metinlerini düzgün telaffuz eden, işin az çok başında aktörler... Ama bana kâh fazla kaslı geldiler, kâh fazla kıllı, fazla modern, fazla donuk, fazla karmaşık... Kimilerinde bir şiir vardı ama onları da enerjisiz buldum ya da fazla entelektüel, fazla kırılgan, fazla efemine. Bir hafta süren görüşmelerden sonra gerçeği kabul etmek zorunda kaldım: Ben bir aktör istemiyordum.

Ben Tommy'yi istiyordum. Aylar olmuştu ki onunla yatıp kalkıyordum. Onun izini sürmüş, geçtiği yollardan geçmiş, mizacını analiz etmiş, çocukluğundan ergenliğine dek bütün yüzlerini keşfedip ince ince araştırmıştım, kapılarını çalmış, yaşadığı yerlerin kokusunu koklamış, giysilerini tanımış, yazısını incelemiştim. Güzelliğinden başka, sertliğine, gururuna, hiçbir uzlaşmaya katlanamayan aşırı titizliğine de hayrandım. Tommy bana özellikle erkek kardeşim Louis'yi hatırlatıyordu. Kendi ölüm vaktine kendi karar vermişti. Sonuç olarak, ben bir oyun, bir simülasyon peşinde değildim. Bu felaketin her şeyi mahvedebileceğinin bilinciyle ajansların sarışın çocuk defilesine son verdim. Çeşitli dergilere, özel internet sitelerine ilan vermeye karar verdim. Oyuncu ajanslarının asistanlarını Paris liselerinin, sinema çıkışlarının, dans okullarının,

skatepark'ların (bu fikir elbette *Paranoid Park*'tan gelmişti) ve spor salonlarının önünde makul Tommy'ler tavlamaya gönderdim. On gün sonra, bu arama tarama sırasında toplanmış yirmi kadar sarışın genç karşımdaydı. Kendinden gurur duyan ve yerinde duramayan gençler. Çağdışı bir şehir aksanıyla konuşanlar vardı, şarkı söyleyeceklerini sanarak gelenler vardı, yarım yamalak okuma bilenler vardı –genellikle bunlar diğerleriyle aynı kişilerdi– korkudan eli kolu tutmayanlar vardı, ezbere ilkokul şiiri okuyanlar vardı, annelerinin hemen para istedikleri vardı... Aynı şekilde facia olan ikinci gerçeklik, Tommy'lerin sokaklarda dolaşmadıklarıydı.

Yine de... Gabriel'e tesadüfen, bir kış günü, sokakta rastladım. Her şey dikkatle incelendiğinde, tek avantajı Trocadéro'ya götürmek olan şu zengin ve iç karartıcı geniş caddelerden birinde. Başarısız kalmış *kasting*den bir yıl sonra, projemi rafa kaldırmış ve Tommy'den başka bir şey düşünmeyerek başka bir şey üzerinde çalışırken, bir randevuya gitmek üzere orada yürüyordum ki bir rüzgâr topu (ya da öyle hayal edilen bir şey) yanımdan geçti, peşinden de bir gürleme. Ses benden uzaklaşan bir siluetten geliyordu; eğilmiş, oynak, başında sarı saçlar ve patenlerin üzerine tünemiş biri. Arabaların geçtiği bir sokağın köşesine varınca, kırmızı ışığın yanmasını beklemek için durmak yerine, zarif bir eğim çizerek geri döndü ve yolu üzerinde bana doğru yaklaştı. Gabriel'le böyle karşılaştım. Boyunu posunu tanıdım, hatlarının düzgünlüğünü, bakışının yoğunluğunu ve ağzındaki o küçümsemeyi. Yüzündeki o henüz dişi ya da ilgisiz ifade. Nihayetinde, Tommy'nin Direniş'te kimi zaman "Bebe Sabunu" diye adlandırılmasına yol açan şey. Çok yakınıma geldi ve aynı ölçüde uyumlu bir karşı eğri çizerek, benim şaşkınlığımı fark ettikten hemen sonra, tekrar geri döndü, patenleri üzerinde dans ederek yeniden hız kazandı ve yeşil ışık yanarken, iki arabanın arasından caddeyi bir hışımla geçti.

Elimden geldiğince takip ettim onu. Uzaktan, Trocadéro'ya yaklaştığını, sonra da meydanda kaybolduğunu gördüm.

Eyfel Kulesi'nin karşısında, sarayın önündeki meydanda ve basamaklarda patenli Paris gençliğinin düzenlemiş olduğu paten alanına gittiğine hiç kuşku yoktu. Orada Gabriel'le tekrar karşılaştım ve gözümü bir an bile ondan ayırmadım. Merdivenleri geri geri iniyordu, bir tramplenin üzerinden fırlayıp, bir çubuğun üzerinden havalanıyor, babaların arasında slalom yapıyordu. Kısacası her şey gayet klasikti. O gün orada bulunan diğer yirmi kadar oğlandan ne daha iyi ne daha kötüydü.

Tommy'yle çarpıcı benzerlikten başka bir patenciden ne bekleyebilirdim ki? İki ayak üstünde çeviklik yapan bu tür çocuklar karşısındaki duygum, on-on iki yaşlarını geçtiklerinde, daima çekinceliydi. Benim isyankâr ergenliğim tekerlekli patenlere –iyi edebiyatın ve devrimin sonucu olan ciddiyetle bağdaşmaz görülmüş oyuncaklara– asla sahip olamadığından, buluğa ermiş patencileri ya da *kaykaycı*'ları daima çocuksu ve bön kabul etme eğilimi göstermişimdir. Aynı zamanda, ergenliği aşmamış olmaları koşuluyla, kimi zaman ustalıkla, yaşlıların ihtiyatını daima küçümseyerek, paten yaparak ifade ettikleri hız, risk ve özgürlük zevkinin bende belli bir sempati uyandırdığını da kabul etmeliyim. Yine de bu sempati, onların sürü halinde olmaya, çete halinde bir yerden bir yere gitmeye, *sokak* üniformalarına, sanki bir duygu ifadesi onları tüm dünyanın gözünden düşürecekmiş gibi, başarı kazandıktan sonra bile değişmeyen ortak soğuk ifadeye düşkünlükleriyle gemleniyordu. *Paranoid Park*'taki Alex de tıpatıp böyleydi. İfadesizliği insanın kanını dondurur.

Bu nedenlerle, Gabriel'i incelerken, benzerliğin, gözünü budaktan sakınmazlığın ve çevikliğin yeterli olup olmadığını düşünüp duruyordum. Karar vermemi sağlayan saçma bir ayrıntı oldu: Gabriel'in bol pantolonunun arka ceplerinden birinden bir kitap çıkıyordu. Saçma çünkü bu kitabın bir okul kitabı, bir bilgisayar kullanma kılavuzu, bir futbolcu otobiyografisi olma ihtimali de elbette vardı, kısacası küçük patenciyi bir edebiyat âşığı olan Tommy'ye yakınlaştırabilecek

hiçbir şey olmayabilirdi. Ama hiç kuşkusuz, o dönemde, en ufak bir ruh bağdaşması olasılığı bile bana yeterdi. Gabriel'i gözümden kaçırmadan, yarım saat içinde Trocadéro'ya gelebilecek, boşta olan bir fotoğrafçıyı acilen bulmak için bir iki yere telefon ettim. Paul geldiğinde kuş hâlâ Paris göklerinde dans ediyordu. Paul'ü kuşu yakalama göreviyle orada bıraktım ve randevuma gittim.

Ertesi gün fotoğraflar gözümün önündeydi. Gabriel'in fotoğraf çektirmeye hayır demediğini, on yedi yaşında olduğunu ve Chaptal Lisesi ikinci sınıfında okuduğunu biliyordum. Paul onu objektif karşısında doğal bulmuştu; ne ürkmüş ne caka satmıştı. Fotoğraflar onu hayatta olmaya çalıştığı gibi gösteriyordu. Soğuk, bıkkın, hatta başkalarının bakışından rahatsız. Yalnızca fotoğraflardan birinde, gülümseyerek, cebinden çıkardığı kitabın kapağını gösteriyordu: Sofokles'in *Antigone*'si; müfredat kapsamında. Paul onu her açıdan çekmişti. Yüzüne yakın çekim de yapmıştı. Bütün bu fotoğrafları çalışma masama dizdim ve onu çağırmadan önce birkaç gün onları inceledim. On altı yaş ile on dokuz yaş arasında büyüyüşünü görebilmek için kurulması gereken ışık ve gölgeleri hayal ettim. Sesini tahmin etmeye çalıştım. Hayalimde ona Tommy'nin saçlarını verdim. Şakaklar ve ense tıraşlı, tepede gür yoğunluk. Bu belirgin sertlik işime yarar mı diye düşündüm –çünkü hayalimdeki Tommy böyleydi yoksa beni rahatsız mı ederdi –çünkü kişiliğin içine işlemesini engelleyebilirdi. Doğrusu, yalnızca biçim açısından tereddüt geçirdiğimi sanıyorum. Oğlan okuma biliyordu, Paris'te normal bir eğitim görüyordu (bu da beni aksanlardan koruyordu), çok uygun bir uyuşuk dinamizmi, bir üstünlük havasını çok çabalamadan sergiliyordu. Sonuçta, benzerlik her şeye baskın çıktı.

Nihayet telefondaki sesi hoşuma gitti. Genç, sakin, tekdüze. Macera onu çok heyecanlandırıyordu, yazın bir bölümünü böyle geçirme fikri onu büyülüyordu. Fakat senaryo ürkütmüştü: Rol eziciydi, fizikseldi, bazı acımasız sahneleri oynamak dehşet verici olacaktı. Elimden geldiğince teskin

ettim onu. Annesiyle birlikte geldi. Annesinin gelme nedeni ne olursa olsun –bunu annesi mi, yoksa kendisi mi istemişti?– onun doğuştan erilliğini, üstün havalarını boşa çıkarıyor, tıpkı Tommy gibi, tükenmiş, neredeyse ölmüş bir halde kendini Hélène'in sevgisine terk ettiğindeki hali gibi, onu yumuşatıyordu. Annesinin adı Claire'di. Boşanmıştı. Courcelles Bulvarı'nda çiçekçiydi. Gabriel'den, senaryonun bir parçasındansa, *Antigone*'den birkaç dize ezberlemesini istemiştim. Kameramın karşısında okuduğu ilk metin bu oldu: *Bir adamın iradesinden çekinerek, Tanrıların beni cezalandırma riskini göze almamalıyım. Öleceğimi biliyorum, öyle değil mi? Sen söylemesen bile. Vaktinden önce ölürsem eğer...* Elbette hayır, Gabriel bir aktör değildi. Antigone'nin yiğitliğini taklit etmesinden nefret ettiğimi bilmeden, hafif kaygılı, bana bakıyordu. Sözleşmesinin çoktan hazır olduğunu da bilmiyordu.

Çok uzun zaman sonra, bugün bile, Tommy olup olamayacağını gerçekten bilmeden Gabriel'i neden seçtiğimi kendi kendime soruyorum. Neden o da bir başkası değil; kimi zaman haksız yere reddetmiş olduklarımdan biri değil? Karanlık yanlarını daima sıyırıp geçen kendine özgü dansçı zarafeti miydi yalnızca, ya da ışık arayan bakışlarının yoğunluğu muydu? Belki. Gerçekliğini ve gizemini anında sevdiğim bu güzelliğin bozulmasını hiçbir seyirci istemez elbette ve bütün film boyunca bu güzelliğin öldürülmesinden kaygı duyar.

Filmin bütçesi toparlanmıştı ama biz hâlâ ekibi oluşturamamıştık; kastingin geri kalanını, belirgin noktaları, Macaristan, Dinard, suikast yerleri... Bütün bu aylar boyunca Gabriel'i haftada bir iki kez gördüm. Tommy'yi onun da benim kadar iyi tanımasını istiyordum. Ona beş fotoğrafı gösterdim. *Hélène'in Anıları*'nın işe yarar bölümlerini belirttim. Göçmen İşçiler Çeteci ve Partizanları'nın, elbette hiç işitmemiş olduğu şu FTP-MOI'nin hikâyesini anlattım. Onu Tommy'nin bütün mekânlarına, dekorlarına götürdüm. Buraları araştırmalarım sırasında bizzat keşfetmiştim ve buraları dünyada tek bilen bendim. Tek bir randevumu bile kaçırmıyor, beni dikkatle

dinliyordu. Zekâsı konusunda beni yatıştıran akıllı sorular soruyordu. Ama günler geçtikçe bir şey beni giderek daha fazla tedirgin ediyordu: Bir tür soğukluk, duyarsızlık, ki bunun yalnızca görünüşte olmasını umuyordum. Genç Yahudilerin Alman ordusuna karşı silaha sarılmış olmaları, işgal altındaki Paris'te, uzun süre düşman bir nüfusun ortasında bunu yapanın tek onlar olması onu özellikle şaşırtmışa benzemiyordu, hayranlık uyandırdığı ise hiç söylenemezdi. Beni büyüleyen şey, hatta kimi zaman, kimi yerlerde, ağlayacak kadar duygulandıran şey onu tepkisiz bırakıyordu.

Oyunculuk yeteneklerini sınamak içinse artık çok geçti. Onun uyuşukluğunu gidermek ve neye tutunabileceğimi öğrenmek için, Gabriel'in görüntüde tek başına olduğu, metinli ve metinsiz birkaç sekans denedik. İlk sahneler boyunca hiçbir şey olmadı. Gabriel, kamera karşısında şaşırtıcı bir rahatlıkla, öğrenmiş olduğu kelimeleri söylüyor, ezberlediği hareketleri yapıyordu. Fakat Tommy'yi ararken kendini kaybediyordu. Onda beni cezbeden şeyler, varlığının niteliği, çok uzaklarda olduğunu düşündüğü bir rolün içinde yok oluyordu. Sonra, Tommy'nin evreni ona tanıdık geldikçe, bazı durumlarda, iki kişinin buluşabilme yöntemini sesindeki bazı ayrıntılardan yavaş yavaş hissettim. Bu duygumun hangi noktada onaylanacağını ise henüz hayal edemiyordum.

Son hazırlıklarla fazla meşgul olduğumdan, sonra da Dinard'a döndüğümden, onunla birlikte ilk sekansın çekiminden önceki ay olan haziranda Gabriel'i görmedim ve bu ayı nasıl geçirdiğini asla bilemedim. Claire bana liseye gitmediğini söyledi. Bu onu kaygılandırmıyordu çünkü sınıfını birincilikle geçiyordu. Sabah çıkıp akşam dönmüştü, hatta üç gün boyunca yok olmuştu. Bir arkadaşının evinde olduğunu söylemişse de arkadaşı bunu yalanlamıştı. Ara sıra telefonda konuşuyorduk. Hep biraz tekdüze olan sesiyle, her şeyin yolunda olduğunu, hazırlandığını ve kararlaştırılan günde orada olacağını söylüyordu bana.

Yine o. Büyümüş. On altı, on yedi yaşında olmalı. Geniş kareli bir gömlek var üzerinde, yakası çok açık, kahverengi triko bir süveter, antrasit bir ceket ve gri bir pantolon. Yüzünün uzun biçiminden, ince hatlarından, sarı saçlarından tanıyoruz onu. Louis-le-Grand Lisesi'nin kapısından çıkıp Saint-Jacques Sokağı'na girdikten sonra, on bir yaşından daha küçük bir oğlan ardından adıyla seslenip peşinden gidiyor. Béla bu. Kısa pantolonlu. İkisinin de birer okul çantası var. Tommy'ninki koltuğunun altında, Béla'nınki elinde. İki çocuk kırklı yıllar Paris'inin dar sokaklarında yürür. Politeknik Yüksek Okulu'nun sokağını tanırız. Sokağın sonunda okulun yüksek giriş duvarı var. Hava kapalı, binaların ön cepheleri karanlık. Yağmur yağmaya başlar. Tommy ceketinin yakasını kaldırır ve adımlarını hızlandırır. Peşinden gelen Béla onu takip edebilmek için neredeyse koşmak zorunda kalır. Çocuklar kalabalık öğrenci gruplarının, yoldan geçen yoksul giysili insanların yanından geçerler. Kaldırıma oturmuş, elinde tuttuğu beresini uzatan sokak serserisine bakmazlar. Politeknik'in karanlık girişinin hemen önünde, Tommy, karşılaştığı bir adamı, yoluna devam ederken selamlar. Çocuklar sola sapar ve Montagne-Sainte-Geneviève Sokağı'nın yokuşundan inerler. Birkaç metre gittikten sonra, Tommy sol kaldırımdaki At Nalı Restoranı'nın önünde durur. Kapıyı iter, arkasına döner ve önce Béla'yı içeri sokar.

Gürültüden salonun çok kalabalık olduğu anlaşılır. Salonu yalnızca büyük pencerelerin tül perdelerinden süzülen cılız gri gün ışığı aydınlatmaktadır. Alacakaranlıkta her şey görülmez. Hélène, bir masaya oturmuş üniformalı Almanların siparişlerini almakla meşgul. İki çocuk restoranın mutfağına girer, kemirecek bir şeyler bulmak için her tarafı eşelerler. Tommy yeniden salona çıkar ve Hélène onun dört öğrencinin elini sıktığını görür. Üç oğlan ve bir kız. Yirmi yaşlarındalar. Tommy onların masasına oturur.

Bu sahneler aşağı yukarı gerçek zamanda geçiyor. Tommy, ailesiyle birlikte, annesinin 1937 yılında almış olduğu Montagne-Sainte-Geneviève Sokağı 42 numaradaki At Nalı Restoranı'nın birinci katında oturuyordu. Lisesi Louis-le-Grand'a yürüyerek yedi dakika, küçüklüğünün geçtiği Rollin Sokağı'ndaki eve ve Boulangers Sokağı'ndaki ilkokuluna birkaç yüz metre mesafede. Daha ilerde oturacağı, Cardinal-Lemoine Sokağı 69 numaradaki odaya da çok yakın. Güneyde Panthéon ile kuzeyde Saint-Germain Bulvarı, batıda Saint-Jacques Sokağı ile doğuda Monge Sokağı arasında bulunan bu V. Bölge semti, Tommy'nin en ufak kaldırım taşını, bütün gayrimenkullerini, dükkânlarını ve elbette kimi sırlarını bile tanıdığı krallığı olacaktır. Hayatı pahasına bile olsa asla sürülmek istemediği bir krallık. Burası o zamanlar bugünün temiz, turistik ve pahalı semti değildi. Panthéon'a çıkan bu dar sokaklar sefalet içindeydi, eski binaları viran bir haldeydi. Hélène *Anılar*'ında semtin serserilerle dolu olduğunu anlatır: *Dünyanın en tapılası ve en berbat serserileri* Maubert Meydanı'nı kendi izmarit pazarları yapmışlardı. Pek fazla değişmemiş olan bu sokaklarda çekim yapmak istedim. Tek gereken, dijital rötuşlar sayesinde fazla iyi restore edilmiş ön cepheleri kirletmek ve sahte kaldırımlar eklemek, mağaza cephelerini yeniden yaratmaktı...

Hiç diyalogsuz bu küçük gezinti bazı önemli bilgiler verir: Tommy'nin lisesi, yaşadığı semt, annesinin restoranı ve orada rastladığı kendinden büyük öğrenciler. Alman işgaline ve Fransız işbirlikçiliğine dair genel olarak bilinenler ışığında, 1940-1942 arasında At Nalı'nda olup bitenler inanılır gibi gelmez. Yine de Hélène bu konuda güven vermektedir. Almanca konuşan bir restoran sahibesinin kabulüne değer veren çok sayıda Alman gerçekten de orada, elbette farkına varmadan, Orta Avrupa'dan gelen her türden mülteciyle ve çoğu komünist olan yabancı direnişçiyle –özellikle Fransız tevkif kampından kaçmış İspanya içsavaşının çok sayıda Yahudi savaşçısı– buluşmak, ısınmak, karın doyurmak ve silahlarını

saklamak için buraya gelmiş bu insanlarla yan yana bulunuyordu... Paris'in zevkleriyle disiplinli bir rutin karışımının serseme çevirdiği kesin olan Almanlar hiçbir şeyden çekinmiyordu. Hélène'in direnişçileri koruduğu fikri akıllarına gelmiyordu; onun Yahudi olduğu ise hiç... Bir gün bu Almanlardan birinin, sarışın Tommy'nin salondan geçişini görünce, oğlunun lekesiz Ariliğinden dolayı onu nasıl tebrik ettiğini anlatır Hélène. Fransız yasalarına saygılı Elek ve ailesi kendilerinin Yahudi olduğunu 7 Ekim 1940 tarihinde emniyet müdürlüğüne bildirmişlerdi. Yaklaşık on yıldır onları tanıyan mahalle sakinleri de durumu biliyordu. (İki yıl sonra, Fransız polisi, muhtemelen açgözlü bir komşudan, Elek'i karaborsacılıkla ve sarı yıldız takmamakla suçlayan imzasız bir ihbar mektubu alacaktı. Hemen bir soruşturma açılacaktır; ancak aile çoktan yok olmuştur.) Aslında, Macar olduklarından, Hélène ve yakınları 1942 yılına dek Yahudi-karşıtı önlemlerden korundular. Tarafsız ya da Almanya'nın müttefiki ülkelerden gelen bazı Yahudiler, Fransa devletinin 1940 sonbaharından itibaren "doğuştan düşman" olanlara bir an önce layık gördüğü kaderden birkaç ay kurtuldular. Diğer yandan, bir restoranı işleten, üstelik Almanların gittiği bir restoranı işleten Hélène zahmetsizce erzak bulabiliyordu. Tommy, Alman işgali altında bir genç Yahudi olarak, krallığında serbestçe dolaşabildiği sürece asla aç kalmadı.

Bu 1941 ilkbaharında Tommy, At Nalı'nda Sorbonne'lu bir grup öğrenciye rastladı. Bunların çoğu komünistti ve Fransa'daki ilk direniş hareketlerinden biri olan, 1940 Haziran'ında kurulan İnsan Müzesi Ağı'nın üyesiydiler. Birçok direnişçi grubu bir araya getiren ağın üyeleri arasında, *L'Abonné de la ligne U*'nun tadına doyulmaz yazarı, Jean Vigo Ödülü'nün yaratıcısı Claude Aveline ile 20. yüzyılın en büyük Fransız yazarlarından biri olan Michel Leiris vardı. Temel faaliyeti Londra yönüne doğru bilgi akışı sağlamak ve teksirle çoğalttıkları gazeteleri *Direniş*'i dağıtmak olan ağ, esasen 1941 yılının ilk aylarında dağıtıldı. Üyelerinden onu, kurucusu

Boris Vildé de dahil olmak üzere, ölüme mahkûm edildiler ve 23 Şubat 1942'de kurşuna dizildiler. Ancak birçok grup, Tommy'ninki de dahil olmak üzere, savaşı sürdürdü.

Böylece Tommy direnişçi oldu. O dönemde kuşkusuz direnişçi olmak için binlerce neden vardı. Fakat o tarihte pek az kişi adım atıyordu. Ve bu adımı atanlar arasında da Tommy gibi yalnızca on altı yaşında olanların sayısı pek azdı.

Bütün hikâye, görünüşte önemsiz olan bu liseden çıkış ve eve geri dönüş sekansıyla başladı. Ergen Tommy'nin fark edildiği sekans, aynı zamanda, Gabriel'le çekilen ilk sekanstır. Burada bir şeyler olur: Gabriel hiç yürümediği gibi yürür. Onun tarzı değil bu. Bir sertlik ve bir tür acımasızlık katar, başı hafifçe önde, kolu vücuduna yapıştırdığı okul çantasını tutuyor. Çekimin daha ilk dakikalarında Gabriel bir Tommy yaratıyor. Kendi Tommy'sini; hem de mucize yaratan ve bizim hazırlık çalışmamızın tahmin edemeyeceği bir doğallıkla. Dış çekimin bu ilk gününde, Tommy'nin ona ne kadar nüfuz ettiğini fark ettiğimde, ürperecek kadar etkilenmiş olduğumu hatırlıyorum. Dahası, birkaç dakika önce Gabriel Tommy gibi giyinip saç şekline bürünürken, şaşkınlığım karşısında gülümseyerek kendini berbat bulduğunu söylediğinde, asla başaramayacağını düşünmüştüm: *utanç*.

On saniye kadar süren sükûnet ve sessizlik boyunca, yüksekten, Louis-le-Grand Lisesi'nin uzun, boş bir koridoru görülür. Koridorun sol tarafında sınıflar dizilidir. Sağ tarafında büyük pencereler. Ders yapan öğretmenlerin sesi işitilir yalnızca. Aniden zil çalar. Kapılar açılır ve gürültülü bir liseli akını koridora boşalır, tepeden bakan bir kameraya doğru yaklaşır ve kamerayı geride bırakır. Tommy en geridedir. Grubun içinde ilerlemekte, bir arkadaşıyla konuşmaktadır. Sesi sonunda gürültü patırtıyı örter:

"... salağın teki! Olup biteni bilen biri Almanya hakkında böyle konuşmaz. Üstelik Polonyalı Yahudilere burada neler yapıldığını da biliyor. Polonya'da bütün Yahudiler gettolara kapatılıyor!"

"Kes, Elek... Elinde hiç kanıt yok, Moskova'nın propagandasını yapıyorsun yalnızca... Dikkat etmelisin. Bildirilerinle böyle ortalık yerde dolanman çok ihtiyatlı değil. Çatıların üzerine çıkıp mareşalin üzerine işeyeceğini, Yahudi olduğunu haykırman..."

"O Pétain geberene dek, kurşuna dizilene dek bunu haykıracağım!"

Şimdi iki oğlanı kalabalığın içinde izliyoruz. Bir merdivenden çıkıyorlar. Beş basamak aşağıda, kravatlı, saçları briyantinli bir liseli –iki oğlan konuşurken yanlarından geçtiğini gördüğümüz liseli bu– Tommy'ye doğru dönüyor ve sesini yükselterek ona hitap ediyor:

"Elek, insan hem yabancı hem de Yahudiyse sesini kesmeli!"

Bunun üzerine Tommy, beş basamak yukardan, liselinin üzerine atlıyor, onu yere devirip şiddetle yumrukluyor, tekmeliyor, sonunda diğer çocuklar onu tutup zaptediyorlar.

Bu sekans Quartier Latin sokaklarındaki eve dönüş sekansından hemen sonra çekildi; her şeyin başladığı aynı gün. Birinci çekimde on kadar kayıt yapıldı. Kameranın bu kadar yakınındaki genç figüranlar kitlesi, bu karmaşık ses kaydıyla, uğultudan sıyrılan bu diyalogla birlikte bütün doğallığını yitiriyordu. Onun sesi burada işitilir. Nereden gelmektedir? Geçmişin aktörleri, Radyo Paris'in spikerleri, Pathé'nin, Gaumont'un haber bültenlerinde sesleri işitilen otuzlu ya da kırklı yılların muhteşem ya da isimsiz kişilerinin sesi mi? Hayır. Bu kadar teatral, abartılı bir ahenk içindeki ses değil; ya da o zamanların çok popüler sesiyle, Paris'in genizden r seslerivle, r'lerin yuvarlandığı taşra ağzıyla, cansız ve tekdüze de değil... Yine de bu ses bugünün bir çocuğunun sesi değil. Tınısıyla o yıllardan geliyor çünkü vücut yapıları ve yüz hatlarıyla birlikte, yarım yüzyıl içinde ses tınıları da değişti. Bu sesin Gabriel'den nasıl çıktığına dair en ufak bir fikrim yok çünkü bu ses de, tıpkı tarzı gibi, ona ait değil. Yeni aktör görünümünün, giysilerinin ya da aksesuvarın, dekorun, bütün bu sahnenin onu doğal olarak buna yönelttiğini hayal edemem. Ağzından çıkmadan önce bunun üzerinde düşündüğünü de

sanmıyorum. Gerçekte, o gün onu ilk kez işittiğimde, tersine, bu sesin onu bulduğunu düşündüm.

O an, Gabriel'le çekimin ilk günü, onun tarzını gözlemledikten ve sesini işittikten sonra, aklıma *cinlenme* fikri geldi. Binlerce önlemden sonra. Doğaüstü bir cisimlenmeye, ispritizmacı bir mucizeye ya da kuklacıların farsına hiçbir zaman inanmadım. Hayır ama yalnızca tuhaf bir olay, belki de benim Tommy'nin geri dönüp cisimleştiğini görme yönündeki baş döndürücü arzumdan kaynaklanan bir olay.

Bu sesi sorduğumda, Gabriel bana bambaşka bir açıklama getirdi. Hiç tereddüt etmeden bana taklitçilik yetenekleri olduğu cevabını verdi. Birçok ünlü şahsiyetin sesini, tiklerini, jestlerini anında taklit edebilirmiş. Dolayısıyla Tommy'nin sesini taklit etmek de onun için güç değildi. Çünkü bunu işitiyordu. Evet, bir ölünün sesi, asla kaydedilmemiş bir ses. Fotoğrafların üzerinde onun yüzünü inceleyerek –özellikle çekim sabahı belleğini tazelesin diye ona vermiş olduğumu çünkü fotoğrafı zaten görmüştü– sesini işitebildiğini iddia edebiliyordu. Alfabenin her sesli harfinin onda doğal olarak bir renkle ve müzik notalarının da özel bir biçimle uyum sağlaması gibi, sessiz bir yüz de sesini duyurabiliyor ve hareketsiz bir bedenin tarzını, jest ve mimiklerini hayal ettirebiliyordu. İşte bana söylediği. Doğru mu yanlış mı? Bunu kendime sordum. Ama aslında benim için pek önemi yoktu. Çünkü böyle bir yalanın icadı benzer bir sinestezi kadar beni baştan çıkartıyordu. Her ikisi de, Gabriel'i benim gözümde büyüten bir sır yayıyordu. Ayrıca, bir aktörü, üstelik amatörse, hatta yeni başlayan biriyse, yönetmekten daha sıkıcı bir şey olmadığından, daha bu ilk günden Tommy'yi bulduğunu sandığım anda bu şekilde benden kaçması hoşuma gidiyordu. Belki de yalnızca öldürmesini engellemek gerekiyordu.

Çünkü, davranış biçiminden, sesten sonra, hemen öfke. Merdivendeki, on kez prova edilmiş yumruklaşma sahnesi, genç bir aktörü nerdeysc hastanelik ediyordu: İlk ve tek çekimin sonunda, aktörün ayağa kalkmakta güçlük çektiğini görünce, Gabriel'in darbelerine hâkim olmadığı açıkça ortaya çıktı.

Çocuğu elinden almasalardı öldürürdü, diye yazar Hélène bu sahneyi anlatırken. 1941 Haziran'ında Louis-le-Grand Lisesi'nde cereyan etmişti. Aynı gün ya da belki de ertesi gün, yani 12 Haziran günü, Tommy disiplin kuruluna çağrıldı. Tarih, onun öğrenci fişine yazılmış. Fiş, binlerce başka fişle birlikte, lise arşivlerinde saklanmış. Yiğit bir adam olan kurul başkanı, öfkesini anladığını ona itiraf eder fakat bu öldürme isteği için yeterli bir neden değildir. Tommy ona, karar vermiş olduğu, muhtemelen hafif cezayı söyleyecek zaman bırakmamış görünüyor. Hélène'e bakılırsa –yılı karıştırıyor, 1942'den söz ediyor– o an Tommy kararını çoktan vermişti. Kurul başkanına kendisi için yapmış olduğu her şeyden dolayı teşekkür eder, sonra ona liseyi bırakıp Direniş'e katılacağını bildirir. Sararmış küçük bir dosya olan öğrenci fişinin kenarında –el yazısıyla yazılmış olan adı, Macar uyruğu, doğum yeri ve tarihi, Montagne-Sainte-Geneviève Sokağı 42 numaradaki adresi, birinci dil olarak İngilizce, ikinci dil olarak Almanca öğrendiği okunabiliyordu– dikey olarak önemli bilgi yazılmış: *12 Haziran 1941'de öğrenimine son verdi.*

12 Haziran 1941, 1942 değil. Benim filmim açısından bir önemi yok, sahneyi gören hiç kimse bu tarihte olduğunu bilmiyor. Ben Tommy hakkındaki her şeyi öğrenmek istedim; henüz kaybolmamış olan bütün izleri tanımak, onlara dokunup hissetmek istedim. Merdiven boşluklarında oturdum, aynı yollardan geçtim, duvarlara dokundum. 12 Haziran 1941'de Tommy on altı yaşındaydı. Bir perşembe günü. Fransızca ve Almanca dersleri aniden ona boş gelmeye başlamıştı. Birkaç haftadır böyleydi; tam bir ay önce, 14 Mayıs'ta Paris'teki ilk tutuklama dalgasını öğrendiğinden beri... O bir Yahudi olduğundan ve özellikle zaten komünist öğrencilerle görüştüğünden, bu tutuklamanın bütün ayrıntılarını biliyordu. 13 Mayıs'ta 6494 Yahudi göçmen, kurallara uygun ama yabancı –çoğunluğu Polonyalı– ya da vatansız, yalnızca on sekiz ila altmış yaş arasındaki erkekler, ertesi sabah yetkililerin huzuruna çıkmalarını mecbur kılan bir davet almışlardı: *Bay X*

(ardından adres ve doğum tarihi geliyordu) *yanınızda bir aile üyesi ya da dostunuzla birlikte sabah saat 7'de .....'de* (ardından gidilecek yer belirtiliyordu: Édouard-Pailleron Sokağı'ndaki bir garaj, Tourelles kışlası, Minimes Sokağı kışlası, Japy Lisesi ve diğerleri), *durumunuzun incelenmesi amacıyla hazır bulunmaya davet edildiniz. Belirtilen gün ve saatte hazır bulunmayanlar en sert cezalara çarptırılacaktır.* "Yeşil pusula" –daha sonra böyle adlandırılacaktır– bölge polis komiserinin imzasını taşıyordu. 3710 Yahudi çağrıya uymuştu. *Durumun incelenmesi.* Durumlarına güveniyorlardı, kurallara uygundular. Bir aile üyesinin ya da bir dostun hazır bulunması talebi elbette tuhaftı; belki bir tanık, güvenilir bir imza olsun istiyorlardı... Gerçekte, eş ya da dost, davet edilen kişinin evine dönüp, ardından birkaç kişisel eşyayla geri gelmekle görevliydi. Toplanan kişiler derhal tutuklandı; sonra da Pithiviers et Beaune-la-Rolande kamplarına kapatıldılar. Daha sonra Almanya'ya götürülecekler ve pek azı geri dönecekti. Daha Ekim 1940'ta Yahudiler polis komiserliklerine Yahudi diye kaydolmak, Yahudi tüccarlar da camekânlarına "Yahudi işletmesi" yazan küçük bir afiş asmak zorundaydılar (Hélène 1942 yazına dek bundan muaf kalmıştı). Aynı süreçte Yahudilik statüsü onları çok sayıda meslek ve görevden men ediyordu; eğitmen, üst düzey memur, basın ve sinema mesleklerini icra edemeyeceklerdi. Fakat aniden, 1941 ilkbaharında, insanlar Yahudi oldukları için aranmaya ve tutuklanmaya başlandı. Önce ayrımcılığa tabi kılındılar, ardından cani olarak görüldüler. Mayıs ayının sonunda, yani lisede geçen bu sahneden on beş gün önce, Komünist Parti on binlerce nüsha basılmış bir bildiri yayımlamıştı: *Anti-semitizm silahını parçalayalım! Birleşelim!* Göçmen İşçiler Yahudi Kolu da bir başka bildiri yayımlayarak, Voltaire, Rousseau, Hugo, Zola ve Jaurès'i andı ve Fransızları *5 bin masum kurbanın* tutuklanmasına, *yıkılmış 5 bin ocağın, açlığa ve sefalete maruz kalmış çocukların* haksız kaderine isyan etmeye çağırdı... Büyük ihtimalle Tommy de bu bildirilerden birkaçını dağıtmıştır. Tommy Louis-le-Grand Lisesi'nden ayrıldı,

öğrenimine son vererek Direniş'e katıldı; aynı dönemde Fransa Yahudilerinin kitlesel tutuklanması başlamıştı. Ve, Yahudi olduğu için susmasını buyuran Yahudi düşmanı öğrencinin hakaretinin ötesinde, kuşkusuz bu da bir nedendi.

O sabah Gabriel'e verdiğim fotoğrafı lisenin arşivlerinde buldum.. 1940-1941 öğretim yılı sınıf fotoğraflarından bazılarını kapsayan bir dosyada. Mucize eseri, 2-B sınıfı orada. Beş sıra halinde uslu uslu dizilmiş kırk iki öğrenci. Neredeyse hiçbiri gülümsemiyor; ender bir iki gülümseme ise hüzünlü. İşgal Dönemi çocukları için zor zamanlar. Babalar genellikle hapiste, doyasıya yemek yok, giysi bulunamıyor. Birkaç Yahudi korku içinde. Kırk iki öğrenciden yalnızca onu kravatsız, muhtemelen işçi ya da zanaatkâr çocukları. Tommy de onlardan. Dördüncü sırada, soldan üçüncü. Objektif karşısındaki o küçümseyici yüz ifadesini tanımamak imkânsız. Dışarda Paris Nazilerin çizmesi altındayken, Yahudi statüsü yasalaşmışken, gelecek iyice belirsizken, artık iyice gülünçleşmiş bu sınıf fotoğrafı geleneği için burada olmak... Öğretim yılının hangi ayında fotoğrafın çekildiğini bilmiyorum. Giysilere bakılırsa hava serin olmalı, 1940 sonbaharı ya da 1941 ilkbaharı havası. Tommy belki henüz on altı yaşında değil. Filmde ona giydirdiğim gibi giyinmiş. Yuvarlak yaka süveteri Hélène örmüş olabilir. Gömlek yakası ceketinin yakasını örtecek kadar geniş olan yalnızca o. Tommy soğuğa dayanıksız biri değildi. Onun sağında duran gözlüklü öğrenci, kepçe kulaklı, o da kravatsız ama bir fuları olan, ceketinin yakası ve devrik tarafı buruş buruş, belki Yahudi, belki komünist olan o çocuk, bahse girerim en iyi arkadaşıdır. Hayatta kalmışsa, eğitmen ya da gazeteci olduğunu hayal ediyorum. Solunda duran sinsi görünüşlü öğrenci, gözlüklerinin arkasından delici bakışlarla bakan, kravatlı çocuk ise hiç kuşku yok devlet yönetiminde kariyer yapmış olmalıdır; hatta belki de kabinede yer almıştır. Tommy iki komşusunun arasında bir bulmaca gibi poz veriyor, bir meşale gibi akkor halinde. Onun ne olacağını kimse hayal edemez ama hızla yok olup gitmesi de kimseyi şaşırtmaz.

Louis-le-Grand arşivleri kesintiye uğrayan bu son öğretim yılının uğursuz okul bültenlerini de saklamış. Gerçekte Tommy artık çalışmıyordu. Tarihte *az çalışma*, Fransızcada *yetersiz çalışma*, İngilizcede *çalışırsa başarılı olur*, matematikte *çok az çalışıyor ve derslerde genellikle yok*... Bu firar durumundan etkilenmeyen tek bir ders yok. İkinci sömestrin sonunda okul idaresi, *kabul edilemez tembellik* nedeniyle, *atılma öncesi kınama* cezası verdi. O kendi kendini attı. Zarif bir bilgiyi aktarmakta inat edilen ama Yahudi öğrencilerin –çoktan atılmış öğretmenlerden sonra– arzu edilmez olduğu bu evren ona kesinlikle yaşanmaz geliyordu; hem acımasız hem de yanıltıcıydı, yersizdi, dünyanın şiddetli hakikatinin hem çok yakınında hem çok uzağındaydı.

Tommy bir kapıdan geçerken biri ona seslenir:
"Hey, delikanlı!"
Ardına döner. Arkasında bir adam durmaktadır ve ona bir kipa uzatır:
"Başınızı örtmeniz gerektiğini bilmiyor musunuz?"
Şaşıran Tommy kipayı alır ve az çok düzelterek başına uydurur. Kapıdan geçer. Bir sinagogun dua salonu çıkar karşımıza. İçerde kimse yoktur, karanlıktır, dip tarafta tek bir lamba yanmaktadır. Merkez geçidin içinde, bankların arasında, Tommy sahna, Davud yıldızıyla süslenmiş Tevah'a doğru ilerler. Etrafına bakınarak, birkaç kez arkasına döner. Sahnın önünde uzun uzun durur. Yüksekte duran büyük şamdanı ve birkaç başka ayrıntıyı inceler. Sonra aynı yoldan geri döner. Uzaklaşıp çıktığı sırtından görülür.

Çok sayıda Fransa Yahudisi, hatta belki de çoğu o dönemde kendilerinin Yahudi olduğunu hatırlamıştı. Yahudi oldular; ya da Hélène'in Tommy konusunda söylediği gibi, *"Yahudi olmak" ne demektir* anlamaya çalıştılar. Tommy bir süre *ne olduğunu* araştırdı. Hayatında ilk ve –muhtemelen– son kez bir sinagoga girdi. Belki de Vauquelin Sokağı'ndakine, evinin yakınında olan, sahneyi çektiğim sinagoga. Onun şaşkınlığını,

bütünüyle anlayamamasını hayal ettim. Keşfeden biri için, bir Yahudi tapınağı çok muammalı, karmaşık gelir ve çözülemez kalır. Tommy sinagogdan vazgeçti; belki de liseden vazgeçme nedeniyle aynı. Fakat Yahudi olduğunu yüksek sesle ve güçlü bir şekilde söylemeye bağlı kaldı; bunu her an söylüyordu, her önüne gelene, cesaret gösterisi olarak, zorbalara meydan okumak için... Cesaretin en doğal olduğu yaştaydı kuşkusuz ama daha ilk kovuşturmalar sırasında da kötülüğe göğüs germek için küstah ve dinmeyen bir irade gerekiyordu. Henüz pek bir bedeli olmayan ilk bildirilerin ötesinde, kendi Yahudiliğini her yerde sergilemek, bundan gurur duyuyormuş gibi davranmak, onun ilk riskli direnişçi eylemi oldu. Asla sarı yıldız takmadı. En azından takmasını istedikleri gibi aşağılayıcı bir yük olarak taşımadı. 1942 yazına dek o yıldızı, daha ziyade, boğanın boynuzları önünde, bir matador bezine dikilmiş olarak sallamayı tercih etti.

Gabriel ağzını açmak zorunda değildi, tekrarlayacağı neredeyse hiçbir şey yoktu. O sabah ona sinagogda rastladığımda dalgın hali beni kaygılandırdı. Hazırdı. Kipası başında, en arka banka oturmuş, hazırlıklara ilgisiz, tavana doğru bakıyordu. Onu hiç böyle görmemiştim. Çekimin henüz başındaydık ve zorunluluklardan, beklemelerden, dehşet verici bulduğu bu saç tuvaletinden erken sıkılmasından korkuyordum. Her şey yolunda mı diye sordum. Bana bakmadan, hayır diye cevap verdi, pek iyi değildi ve bana o zamana kadar bir sinagoga asla girmediğini, kilisede hissettiği sıkıntının aynısını burada da hissettiğini söyledi. Her şeyin sahte gelmesi dışında, nedenini tam olarak açıklayamasa da bu yerlerden nefret ediyordu. Ve bu çetrefil duyguyla baş edebilmenin tek yolu, düşünceye dalarak bu duvarların dışına çıkmaktı; buradan feragat etmek, kendini yok kılmaktı.

Her sahne tek bir çekim gerektirdi. Deşifre edilemeyen dekorun üzerinde kayan bu boş bakışı ondan istemem gerekmedi; ne de sıralar arasında, gidişte ve dönüşte daha hızlı yürü-

mesini söylemem gerekti. Ses, tavır ve bakışlarla Tommy'yi cisimleştirmesindeki bu olağanüstü kolaylıktan daha çok, oyunun ötesinde, hissettiği bu rahatsızlık beni etkilemişti. Onun yaşında bir oğlanın bir kilisede benim gibi belli bir ilgisizlikle yetinmemesi ve ne pahasına olursa olsun oradan kaçmaya çalışmasında kendine özgü bir şey vardı. Aynı zamanda da içe dokunan bir şey. Çünkü kuşkusuz ki kendi içinde zorunlu bir mutsuzluk, ne pahasına olursa olsun iyileştirmek istenmeyen hayati bir yara olmalıydı.

O gün bunun farkına varamadım. Ancak yavaş yavaş, sonraki günlerde anladım ki, duvarlarına üç yüzyılın duaları sinmiş bu eski sinagogda ilk mucize gerçekleşmişti: Bundan böyle, Tommy olmasa bile, Gabriel beni heyecanlandırıyordu. Patencinin parlak cephesinin altında, benim gözümde onu şimdiden büyütmeye başlayan yeteneklere sahip aktör maskesi altında, onun içindeki üzüntüyü gizleyen şey bana onu sevdiriyordu.

Benim rahatlıkla üzerinden geçip gidebileceğim beklenmedik bir duygu. İnsanın aktörlerine ilgisiz kalması tercih edilir. Gabriel'i sevmek istemiyordum; tıpkı Tommy'yi sevmek istemediğim gibi. İlişkilerin doğası asla aynı olmasa da, bir bulaşıcılıktan, bir kafa karışıklığından çekiniyordum. Oysa ben empatiyi önlemek için Fingercweig ya da Wajsbrot'tan ziyade Tommy'yi seçmiştim; önceki filmlerimde içine düştüğüm duygusallık sakıncasından kaçınmak için.

Sonra, Paris'te birkaç gece sahnesi çektik. Tommy ve öğrenci arkadaşları kırmızı boyayla duvarlara *VLF* (Yaşasın Fransa!) yazarlarken, Tommy ve Béla duvarlara afişler yapıştırırken. O geceler boyunca Gabriel karamsar, kapalı bir hava sergiliyordu. Diğer aktörlerin uzağında duruyordu, Béla'yı oynayan küçük Antoine'a en ufak sempati göstermiyordu. Yaptığımız işe karşı da en ufak bir merakı yoktu. Benim sorularıma karşılık, diğer aktörlere tahammül edemediğini söyledi. Önemsiz sersemler, çekimler arasındaki geri zekâlı sohbetleri, bilgisayar oyununun başında saatler geçiren şu sabır taşırıcı Antoine... Gabriel iyice alınganlaşıyordu. Tommy'nin Louis-le-Grand'daki sınıf arkadaşlarından biri olan Robert Bourdu'nun seksen dört yaşında yazmış olduğu şeyi hatırlıyorum. Ağaç âşığı bu ünlü botanikçi, tek hatırladığı şey olarak, *pek iletişime girmeyen uzun boylu bir sarışın* imgesini korumuştu. Fakat Gabriel'in içine Tommy'nin işlemesi bu keyifsizliği açıklamaya yeter miydi? Çekimler dışında ne yapıyordu? Annesini aradım: Şu son günlerde ona rastladığı ender zamanlarda somurtkan görünüyordu, üç kelimeden fazla laf etmiyordu. Onu hiç böyle görmemişti. Annesi çekimlerin kötü gittiğini düşünmüştü; bunu hemen yalanladım. Tersine, mükemmel geçiyordu; hem de onun sayesinde. Gabriel kamera karşısında beni daima etkiliyordu. Ve, şunu söylemek zorundaydım ki, kamera dışında da. Varlığının doğası her neyse, bu doğa benim için giderek daha vazgeçilmez, verimli oluyordu. Dikkafalı halinin gizlediği şey beni büyülediği kadar endişelendiriyordu da. Onun tuhaflığını seviyordum; çekime ağırlığını koyma tehditlerine rağmen, hoşgörüsüzlüğünü, sinirliliğini de seviyordum. Sanki zorla ele geçirilemez bir ciddiyetin

içine gömülmek için yaşamının, çocukluğunun değersizliğinin üzerini çizmiş gibiydi. Bu hali, bunu küçümseme olarak, kendini star sanan bir aceminin kendini beğenmişliği olarak gören aktörleri ve teknisyenleri öfkelendiriyordu. Onlar çekimin neşeli geçmesini tercih ederlerdi. Oysa, bu ilk günlerde, Gabriel iç karartmak için her şeyi yapıyordu. Platolarda bir iletişim gerilimi yaratıyordu. Ekip bir türlü gevşeyemiyordu, sürekli tetikte, alarm durumunda. Her akşam, çekimleri kontrol ederken, Gabriel'in görünmediği ender küçük sekanslarda bile şaşırtıcı bir yoğunluk keşfediyordum.

Seine kıyısında, çok güzel bir yaz günü. Tommy, erkek kardeşi Béla ve kız kardeşi Marthe, Bains Deligny girişinden geçerler. Oğlanlar kısa pantolon ve kısa kollu gömlek giymişlerdir, Marthe'ın üzerinde hafif bir elbise vardır. Elekler gişenin önünde kuyruk olurlar. Bir afişte "Yahudilere yasak kurum" yazmaktadır. Sırası geldiğinde Tommy üç bilet ister. Onları daha sonra havuzun kenarında görürüz. Mayolarını giymişlerdir. Kızlı oğlanlı bir grupla şakalaşmaktadırlar. Belki buluştukları arkadaşlarıdır. Ya da, güneşten ve sudan istifade eden tüm bu kaygısız gençlerin arasından arkadaş edinmişlerdir. Havuzun etrafındaki kemer dizilerinin altında ve suyun içinde kalabalık vardır. Çok fazla gürültü, çınlayan sesler ve kahkahalar işitilmektedir. Béla'nın hayran bakışları altında Tommy suya atlar ve kusursuz kulaçlar atarak havuzu kat eder.

8 Temmuz 1942. Bir emir, bundan böyle Yahudilerin kültürel ya da eğlence amaçlı kamusal kurumlara girmesini yasaklar. Listede barlar ve restoranlar, sinemalar ve tiyatrolar, kütüphaneler ve müzeler, tarihi anıtlar, yarış pistleri, statlar ve havuzlar yer almaktadır. Tommy, elinden geldiğince Vichy'nin Yahudi karşıtı önlemlerine meydan okumaktadır. Şubat ayından beri saat 20'den itibaren Yahudilere dayatılan sokağa çıkma yasağına uymuyor, yıldız takmıyordu, canının istediği yere giriyordu. Hélène böyle önemsiz şeyler için hayatını tehlikeye attığından ona öfkeliydi: *Senin yaptığın direniş*

değil, salaklık. Eğer direnmek istiyorsan eline silah alıp onları öldürürsün. Ama böyle salaklıklar yüzünden seni Auschwitz'e götürecekler. Kuşkusuz henüz *Auschwitz* adını bilmiyordu ama otuz yıl sonra öfkesini bu kelimelerle hatırlıyor.

Tommy havuza sık sık gidiyordu, çok iyi bir yüzücüydü ve ben onun 1942 yazında da, Yahudilere getirilen yasaktan birkaç gün sonra oraya gittiğini hayal ettim. Örneğin 29 Temmuz Çarşamba günü Paris'te sıcaklık 28 dereceyi geçmişti ve üstü açık havuzlar tatildeki liselilerle dolmuştu. Genç Yahudiler için bir meydan okuma. Ama yalnızca bir meydan okuma değil. Onların üzerine çöken ve giderek boğucu hale gelen ortamda bu kaygısızlık anları onlara biraz oksijen, sinir dengelerine gereken bir şey sağlıyordu. Genel olarak bu yaştaki Yahudiler, gençliklerinin bütünlüğünü ihtiyat uğruna asla feda etmediler. Tutuklanma pahasına ya da bağlı oldukları ağların güvenliğini tehlikeye atma pahasına da olsa, hiçbir buyruk, hiçbir talimat onların çalabilecekleri birazcık zevkten yararlanmalarını engellemedi. 10, 16, 20 ve 28 Ağustos 1943 günlerinde, SS generali Ritter'i öldürmesinden bir ay önce, yirmi yaşındaki Marcel Rayman, on beş yaşındaki kardeşi Simon ve birkaç arkadaşıyla birlikte Pantin ve Tourelles havuzlarına gidip serinliyordu. Bunu biliyoruz çünkü Fransız polisi tarafından takip edilmişlerdi.

1941 yılında, işgal altındaki bölgede yaşayan Yahudiler için durum ciddi ölçüde ağırlaşmıştı. Ağustos ayında, Paris'in halk mahallelerinden toplanan dört binden fazla Yahudi, o zamana dek savaş esirlerine ayrılmış olan Drancy kampına kapatılmıştı. Bu tarihte, Almanların Polonya'da ve Romanya'da yaptıkları Yahudi katliamları üzerine ilk haberler, Moskova Radyosu'nu dinleyen komünistler aracılığıyla Fransa'ya erişiyordu. Kimi Yahudiler yalnızca özgürlükleri değil, yaşamları için de kaygılanmaya başladılar. Kış boyunca, Yahudilerin Drancy'deki acımasız tutukluluk koşulları da öğrenilmeye başlandı. Mart 1942'de, toplama kampına gönderilen ilk Yahudi konvoyları Compiègne ve Drancy'den sarsıla sarsıla yola

çıktılar. Bu tarih, Fransa Yahudilerinin soykırımının başlangıcı oldu. 7 Haziran'da, sarı yıldız takmak işgal bölgesinde bulunan ve altı yaşından büyük bütün Yahudiler için zorunlu oldu. 16 ve 17 Temmuz günü, on iki bin Parisli Yahudi, dört bini çocuk, çok sayıda yaşlı, hasta ve sakat, Kışlık Velodrom baskınları sırasında tutuklandı. Baskınların amacının Almanya'ya çalışmak için erkek göndermek olmadığı ortaya çıktı. Gerçekliklerin ötesinde geriye yalnızca varsayımlar kalmıştı; az çok trajik ama hepsi de kaygı verici varsayımlar...

Sokaktan görülmesi için At Nalı'nın kapı camına yapıştırılmış küçük beyaz bir afişte Jüdisches Geschäft *–"Yahudi işyeri"– ibaresi görülmektedir. Bir Alman subay kapıyı iter, içeri girer, Hélène'i elinin bir işaretiyle selamlar ve az sayıdaki boş masalardan birine geçer. Ceketini çıkartır ve iskemlesinin arkalığına asar, sonra oturur. Hélène yaklaşır, önce kısa bir sohbetin ardından siparişini not eder. Hélène mutfağa dönerken kamera onu izler, sonra mutfak yolunda ondan ayrılarak başka bir masaya odaklanır. Burada Tommy yalnızca sırttan görünen, üzerinde denizci mavisi kısa kollu bir gömlek bulunan bir adamın karşısında oturmaktadır. Tommy ise kareli bir gömlek giymiş, kollarını kıvırmıştır. Adam alçak sesle konuşmaktadır, bazılarının tanıyabileceği bir aksanı vardır: Romanyalıdır.*

"Arkadaşların var mı, sevgilin, düzenli görüştüğün kişiler?"

"Hayır, bütün grup dağıldı. Artık kimseyi görmüyorum."

"Ya lise arkadaşların?"

"Liseyi bir yıl önce terk ettim. Oradaki iki arkadaşımı çoktandır görmüyorum."

"Daha iyi. Peki ya aileni terk etmeye hazır mısın, tam bir yasadışılıkta, sahte belgelerle, yeni bir kimlikle tek başına yaşayacaksın, hazır mısın buna?"

"Gerekiyorsa, evet."

"Gerekecek. Şu an için bir şey yapma. Sonra seni bulup Adam'la tanıştıracağım, müfrezenin şefi. Kendine, ailene, gördüğün öğrenime, yaptıklarına dair bir not hazırlayabilirsin onun için."

Tommy bu formaliteyi gülünç bulmuş gibi gülümsedi; gülümsemesini gizlemek için başını önüne eğdi.

"Tommy, bana bak."

"Evet, Johnny, sana bakıyorum," cevabını verdi, aynı gülümsemeyle.

"Bize katılırsan asker olacaksın. Savaş döneminde. Seninkinden yüz bin kere daha büyük bir ordunun karşısında. Yani itaat edeceksin, acı çekeceksin ve muhtemelen öleceksin."

"Trajedi yakışır..." dedi Tommy, Johnny'nin gözlerine dimdik bakarak.

"Kendine bir takma ad düşün. Bizde senin gerçek adını kimse bilmeyecek."

"Her şey düşünüldü, zaten bir takma adım var: Tommy."

Ağustos 1942'de, liseyi bıraktıktan ve öğrenimine son verdikten bir yıl sonra Tommy FTP-MOI'ye katılır. Örgütün temel misyonu terörist eylemlerle işgalcinin moralini bozmaktır: Esasen de, o dönemde, Alman birliklerinin üzerine ya da subayların gittikleri yerlere el bombası ya da el yapımı bomba atılmasıdır. Aslında, *terörist eylemler*, sivil bir halka ölüm saçmak ve korku yaratmak için değil, işgal ordusunun moralini bozmak içindir. Önceki aylarda Tommy'nin sürdürdüğü direniş eylemi yine tehlikeliydi ama Sorbonne'lu öğrencilerle birlikte bildiri dağıtmakla, afiş yapıştırmakla, duvarlara yazı yazmakla sınırlı kalmıştı. Bu grup, şeflerinden birinin tutuklanması üzerine dağılmıştı. Hélène'in Lalou dediği bu çocuk daha sonra Almanlar tarafından kurşuna dizilmişti. Tommy'nin kendini bir şey yapamaz bulduğu dönemde Paris'teki Yahudilerin durumu da önemli ölçüde kötüleşiyordu.

FTP-MOI 1942 ilkbaharında kuruldu. OS-MOI militanlarını, Direniş'e zaten katılmış Komünist Parti'nin yabancı üyelerini, partinin askeri komitesinin yerini tutan yeni örgütlenme olan gönüllü ve partizanların bağrında bir araya getiriyordu. Takip eden aylarda, adım adım, ille de komünist militan olmayan başka yabancılar ve hatta bazı Fransızlar da katıldıkça,

Paris bölgesi FTP-MOI'sinin bağrında dört ayrı müfreze kuruldu: İlkinde özellikle Romanyalılar ve Macarlar bulunuyordu, ikincisi çoğunlukla Polonya Yahudilerinden oluşuyordu, üçüncüsü İtalyanlardan; daha ilerde tren raylarına sabotaj konusunda uzmanlaşacak olan dördüncüsü ise İspanya içsavaşının her milliyetten eski üyeleriydi. Bu dört müfrezeyeen riskli ve en görkemli operasyonlarla görevli birkaç militandan oluşan "özel bir ekip" eklenecekti... Birkaç Ermeni –en tanınmışı "Georges" lakaplı Missak Manukyan'dı– daha ileri bir tarihte, Şubat 1943'te bu ekibe katılmıştır. Manukyan Ağustos 1943'ten Kasım 1943'e dek dört ay boyunca bütün Paris FTP-MOI'sinin askeri sorumlusu oldu. Fakat gerçekte "Manukyan Grubu" hiç olmadı; tıpkı ondan önce gelen ve aynı görevi ona devredecek olan kişinin ismini almış "Holban Grubu"nun da hiç olmaması gibi.

Bu farklı ekipler, eylem bakımından katı sınırlarla birbirinden ayrılmıştı. Fakat bazı militanlar birinden diğerine geçtiler. Özellikle de 1. müfreze Fransız polisi tarafından Kasım 1942'de ilk kez dağıtıldığında, sağ kalanlardan bazıları diğer ekiplere geçtiler. Tommy'nin durumu da böyleydi. Ağustos 1942'de, örgüte katıldığı sırada, ilk katıldığı ekip 1. müfrezeydi. Şefi "Adam"ın gerçek adı Edmond Hirsch'ti. Adam Aralık ayında tutuklandı ve kamptan geri dönmedi.

Johnny ise bir sır olarak kalmıştır. Onun kim olabileceğini uzun süre araştırdım ama nafile. Bu takma ad, FTP bildirilerinin hiçbirinde, polis takiplerinin hiçbirinde, anı ya da tarih kitaplarının hiçbirinde görülmez. Hélène'inki hariç. Komünist bir Romen, der Hélène, genç, kışkırtıcı, zarif, çok cesur biri. Tommy'yi örgüte o alır. Aralarında özel bir bağ kurulur: *Thomas'a hayrandı. Thomas birini ender olarak severdi ama Johnny'ye çok bağlanmıştı.* Gerçek bir dostluk değil. Hélène de zaten bunu söyler: *Direniş'te dostluk kurduğunu sanmıyorum.*

Johnny *Thomas'a hayrandı.* Tommy'de *hayranlık uyandıran* ne olabilirdi? Ekim 2008'de telefonla sohbet etme imkânı bulabildiğim, FTP-MOI'nin hayatta kalan ender kişilerinden biri

olan Henri Karayan cevabı bana verdi: Tommy, diğerlerinin çoğundan farklı olarak, bir entelektüeldi, eğitimli bir oğlandı, edebiyattan zevkle söz ederdi. Ve kuşkusuz bu konu bir merhemdi, bir ışıktı, gündelik hayattaki şiddeti ve korkuyu yumuşatan bir şey. "Georges", asıl adıyla Manukyan, şair ve gazeteciydi, hiçbir askerlik duygusu yoktu, adamlarının hayranlığını da bu nedenle kazanmıştı. Tommy onu bir baba gibi seviyordu, der Hélène. Ve Manukyan da, Johnny gibi, Tommy'yi seviyordu çünkü o diğerlerinden farklıydı: ... *o bir baba, bana başkalarından tamamen farklı davranıyor*, der bir gün annesine.

Johnny'yi orada, At Nalı'ndaki o masada bırakacağım. Yüzü hiç görülmeyecek, filmde hiç belirmeyecek. Onun orada, karanlıkta, yanda olduğunu kabul etmek gerekir; tıpkı sonsuza dek tarihte kalacağı gibi. Hélène onun tutuklandığını anlatır fakat tarih veremez. Santé cezaevine kapatıldığını, sonra da kampa sürüldüğünü. Savaşın sonunda Almanların onun kampındaki bütün mahkûmları bir gemiye bindirdiğini, geminin batırıldığını anlatır. Kuşkusuz ki, farkında olmadan, Neuengamme kampındaki sürgünlerin korkunç sonunu hatırlamaktadır. Johnny'yi karanlıkta bırakacağım çünkü Tommy'yle birlikte gerçekleştirdiği hiçbir eylemin izi kalmamıştır. Aslında At Nalı'ndaki bu sahne de hiç cereyan etmemiştir. Gerçekten de Johnny Tommy'yi Ağustos 1942'de örgüte almış ve kuşkusuz buna benzer laflar etmiştir. Fakat sahne başka yerde cereyan etmiştir. Savigny'de. Orge üzerinde olduğu hayal edilebilir. Art arda iki yaz, 1941 ve 1942'de Hélène dinlenmek ve Paris'te aranan her türden direnişçiyi saklamak için büyük bir kır evi kiraladı. Johnny'yi böyle tanıdı. Tommy'nin orada, *elinde silah, direnişe* katıldığını söyler.

Bu türden birkaç ayrıntı hariç, hiçbir şey uydurmak istemedim. Çünkü ben rastgele bir hikâye anlatmadım. Filmini çektiğim Tommy, kurgu ile gerçekliği karıştırarak onu daha aşikâr, belirgin yapmak isteyen, az çok doğru, basitleştirilmiş bir yeniden yapım değildir. Ben hakikatle yetiniyorum.

Hakikati yüceltiyor ve koruyorum. Bu filmde her şeyin doğru olduğunun; heyecan, duygudaşlık, nefret ve sevginin de, filmi seyredecekler için, yalanlarla dolu bir filmden daha doğru olduğunun bilinmesini istiyorum.

Hélène'in "Yahudi işletmesi" afişini hangi tarihte restoranının kapısına yapıştırmak zorunda kaldığını tam olarak bilmiyorum. Bir polis raporu dolayısıyla tek bildiğim, Hélène ile ailesinin Ağustos 1942'de, muhtemelen Savigny'den dönüşte taşındıkları. Aynı Montagne-Sainte-Geneviève Sokağı'nın biraz daha aşağısına, 34 numaraya yerleştiler. At Nalı'nın kesin olarak kapanışından hemen sonra. Ve afiş dolayısıyla kapanışından sonra. Hélène kendisi için değil, Yahudi müşterileri için kaygılanıyordu: *Almanların onları benim restoranımdan alıp Auschwitz'e götürmesini istemiyordum.* Yine de restoran bir süre açıktı. Camındaki afiş ise onu yoldan geçenlere teşhir ediyordu. Afiş, restoranın müdavimi Almanları kaçırtmadı. Hélène ve ailesi hakkındaki hakikati ancak o zaman keşfeden kararlı Naziler bile kaçmadı. İçlerinden birine, çocuklar dahil bütün Yahudilerin kökünü kazımak gerektiğini ona söylemiş olan birine, afişe rağmen içeri girmiş ve sonra da hiçbir şey olmamış gibi masaya oturan birine Hélène, "Yahudi işletme"nin onu tiksindirip tiksindirmediğini sormuştu. Adam bir omlet sipariş ederek cevap vermiş ve ayrılırken de elini sıkmıştı. İnsanların hakikati, benimsenmiş kurgudan her zaman daha güzel, daha gizemlidir.

Restoranın kapanmasından sonra, aile için yeni bir yaşam başladı. Hayatlarını kazanmak için Hélène ve kocası Alman askerlerine giysiler ve karaborsadan satın alınma kumaşlar satmaya başladılar. Delice görülse de, kışlalara girdiler. Hélène, askerlere biraz Nazi karşıtı propaganda yapmak için bundan yararlanıyordu. Yasadışı bir şekilde –7 Şubat 1942 tarihli bir emirle Yahudilerin konut değiştirme hakkı ellerinden alınmıştı– Elekler Montagne-Sainte-Geneviève Sokağı'ndaki 34 numaraya taşındılar. Üç odalı bu ev, bir binaya değil,

bugün yeşillikleriyle sevimli olan fakat o zaman elbette oldukça sefil gözüken, çirkin, özel bir dar sokağa açılan kapı itildiğinde ortaya çıkan eski evlerden birindeydi. Tommy ise aynı adreste, başka bir evde kendine bir oda bulmuştu. İlk silahlı eylemlerini orada tasarladı.

Hélène, gecenin karanlığında cılız bir ışıkla aydınlatılmış dar sokaktaki bir evden bir yığın ütülü çamaşır taşıyarak çıkar. Birkaç adım attıktan sonra başka bir eve girer. Biz onu takip ederiz. Girişteki holün ışığını yakar, dar bir merdivenden çıkar, sonra birinci katta küçük bir koridora girer, bir kapıya gidip üç kez vurur. Kapı aydınlık bir odaya açılır. Yine Hélène'i takip ederiz. Bir dolaba doğru ilerler, dolabı açar, temiz çamaşırları yerleştirir, tekrar kapar. Nihayet arkasını dönünce, Tommy'nin küçük odasını görürüz. Bir yatağın üzerine açık bir kitap konmuştur. Kitap dolu bir raf vardır. Bir masanın başında Tommy oturmaktadır. Bir ustura yardımıyla kalın bir kitabın sayfalarını oymakla meşguldür. Hélène yaklaşır:

"Marx mı? Kapital? *Babanın Marx'ını mı aldın? Almanca baskısı bu, son derece ender bulunur, başka bir şey almalıydın, Tommy, ne de olsa, yazık..."*

Tommy gülümser:

"İzin ver, anne, devam edeyim..."

"Tamam, her zamanki gibi, seni yalnız bırakıyorum..."

Hélène yanından geçerken saçlarını okşar, sonra odadan çıkar. Bir süre sonra Tommy kitabı oymayı bitirmiştir. Kâğıttan yirmi kadar küçük paketi açıp, küçük metal bir tüpün içine siyah bir tozu dikkatle döker.

Kasım 1942. Tommy, 10306 kayıt numarasıyla FTP-MOI üyesidir. Daimi savaşçı sıfatıyla ayda iki bin franklık bir maaş, yani aşağı yukarı bugünün asgari ücretini almaktadır. Ara sıra da ekmek karnesi verilmektedir. Ona saatli bomba yapımı öğretilmişti. Almanların kanını dökmeye başlar. Harekete katıldığı ilk aylarda kaç kişi öldürdüğünü asla bilemeyeceğimizi sanıyorum. Birçok eylem gizli kalmıştır ya da en azından

FTP-MOI yönetimi tarafından asla listelenmemiş ya da belirtilmemiştir. Henri Karayan bana o dönemde Tommy ve Marcel Rayman'la birlikte, özellikle tehlikeli ve kanlı operasyonlarda ekip olduklarını doğruladı. Fakat, sanki hâlâ misillemeden çekinir gibi, bunları bana anlatmak istemedi. Tarihsel belgelerde bunların hiç izine rastlanmamaktadır. Tommy'nin bilinen ilk eylemi, kimseye danışmadan, kasım başında, Montagne-Sainte-Geneviève Sokağı 34 numaradaki odasında tek başına hazırladığı eylemdir. Hélène bu hazırlıkları suçüstü yakalar. Sahne sahicidir. İlk bombası, babasından çaldığı Marx'ın *Kapital*'inin Almanca bir baskısı oldu. Yapmayı öğrendiği olduğu gibi, bir saatli bomba, içinde yanıcı bir sıvı, barut ve aside batırılmış bir fitil. Kitabı formatı, kalınlığı ve Almanca olduğundan seçti. Bir komünist bir *Kapital*'i paramparça etmekte kuşkusuz tereddüt ederdi fakat Tommy komünist değildi. Fazla bireyciydi, emir almaktan nefret ediyordu ve Komünist Parti'nin Moskova'ya itaat ettiği bir dönemde –annesinin dediği gibi– *çok Fransız*'dı. Anne babası komünistti, mücadele yoldaşlarının çoğu da öyleydi. O dönemde hiçbir şeyin kolay olmadığı ne kadar söylense azdır. O kıyamet döneminde bütün ölçüler çözülüyordu ve komünist bir örgütlenme komünist olmayan bir savaşçıyı saflarına rahatlıkla katabilirdi.

Bu sahnede asi Hélène ile silahlı oğlu arasında kurulan özel ilişki keşfedilir. Kendisi de Direniş'e katılan anne oğlunu mücadeleye teşvik ediyor. Doğrudan doğruya değil ama değişmez bir destek ve sevgiyle, sevgi dolu bir mevcudiyet, neredeyse büyülü bir bağla: *Ben Antaios'um sen Toprak Ana'sın*, diyordu ona Tommy, *sana dokununca güçleniyorum.*

Hélène ve Tommy'li bütün sahneleri art arda on gün boyunca mucizevi bir yoğunlukla çektik. Gabriel, silahsız bir şekilde, Vilma'nın yanına kendini bıraktığındaki kadar heyecan verici hiç olmamıştı. Vilma da dişi aslan rolünü uydurmuyordu. Mizacı, ateşliliği, öfkeye yakın dirimselliği Hélène karakteriyle doğal olarak uyum sağlıyordu. Onun karşısında ve

yalnızca onun için, Gabriel gülümsemesine, sadeliğine yeniden kavuşuyordu. Çekimler arasında, çok eski bir Avrupa'nın sahneleri konusunda eski tarzda eğitilmiş, tecrübeli aktris, hünerlerinden bazılarını genç Gabriel'e gösteriyordu. Bunu hak ediyor, diyordu. Çünkü Vilma onun doğuştan aktör yetileri karşısında büyülenmişti. Gabriel'i kameranın karşısında bomba imal ederken, irade dışı gibi gelen küçük ağız hareketleriyle konsantrasyon taklidi yaparken benim yanımda gözlemledikten sonra, bana, bu çocuğun sırrı ne, biliyor musun, diye soruyordu çünkü kesinlikle bir sırrı vardı. Hayır, bir aktör sırrı değil, demişti, bir çocuk sırrı. Ona bu gücü, bu özel enerjiyi veren, korunması gereken bir şey.

Gabriel'in bu sırrını Vilma ileriki günlerde delmeye çalıştı. Onu platolardan uzağa baş başa yemeğe götürdü. Bazı geceler akşam yemeğine de gittiler. Gabriel ancak onunla uyum içindeydi, yalnızca o düzgün oynuyordu, bu ekipte aptal olmayan yalnız oydu. Vilma çok güzel olduğundan, bir tür aşktan kuşkulanmaya başladım. Hatta, daha kötüsü, bu yeni ahlaki engizisyon zamanlarında sonu kötü bitebilecek bir seks hikâyesi bile olabilirdi. Vilma'nın Gabriel'i otel odasına kadar sürüklemiş olması ihtimal dışı değildir. Bir sabah, Gabriel'i çekim yerine götürmek için evinden almakla görevli stajyer eli boş döndü. Gabriel ile Vilma birlikte, hiçbir şey yok havalarında, bir başka arabadan indiler. Geceyi birlikte geçirip geçirmediklerini asla bilemedim. Ama o gün, Hélène ile Tommy arasındaki en sevgi dolu sahnelerden birini harikulade oynadılar. Hakikatin en azından en büyük kısmı oradaydı; hayatını vermeye hazır bir oğul ile, oğluyla vals yapan ölümü kıskanan çılgınca âşık bir anneyi bağlayan bu ateşli bağda. Sonunda Gabriel'in bu bağı Vilma'yla yeniden kurmak için elinden geleni yaptığını düşünmeye başladım.

Vilma'yla bütün sahneler çekildiğinde –çoğu zaman da güçlükle çekiliyordu çünkü Vilma, çekim saati, kostümler, makyaj, hatta kimi zaman okuması gereken metne varana dek her şeyde eleştirecek bir yan buluyordu (Fransızcayı iyi

konuşmadığı bahanesiyle ve kimi repliklerin kabalığı ona yersiz geldiğinden *Hélène'in Anıları*'nı okumayı reddetmişti). Ona küçük bir veda partisi düzenledik. Beni bir köşeye çekip, Gabriel'e göz kulak olmamı öğütledi. Çünkü kendisi çekip gittiğinde denetlenemez olacaktı. Gayet iyi hatırlıyorum, teatral bir üslupla vurguladığı kelimeler o an beni eğlendirmişti: "Dikkat et, bu çocuk bir ateş: Hem ışık hem yakıcı."

Paris, bir kış akşamı. Tommy'nin Victor-Cousin Sokağı ile Sorbonne Meydanı'nın köşesinde belirdiği görülür. Elinde bir kitap vardır. Meydandan geçer ve hem meydana, hem de Champollion Sokağı ile Saint-Michel Bulvarı'na bakan, vitrinleri aydınlatılmış büyük bir kitapçı dükkânına girer: Rive Gauche Kitapçısı. Her şeyin art deco süslendiği içeride çok sayıda Alman subay sivil müşterilerle birliktedir. Almanca sergi afişleri görülür. Büyük masaların üzerinde, öncelikle Almanca kitaplar vardır. Tommy birkaçını karıştırır, bir süre rafların önünde gezinir, sonra kendi kitabını –Marx'ı tanırız– kitapçının orta yerindeki raflardan birinin üzerine koyar. Başka kitaplara bakar, oldukça ince iki kitabı eline alır, kasaya gidip parasını öder, sonra sakince çıkışa yönelir. Bulvardan geçer, Luxembourg Parkı'na doğru birkaç adım yürür ve Monsieur-le-Prince Sokağı'nın köşesindeki Kafe Pam-Pam'a ve sarı iskemlelerine henüz varmıştır ki, bir patlama sesi çınlar. Yoldan geçen diğer kişiler gibi Tommy de durur ve kitapçıya doğru döner. Béla yanına gelir. Başında bir bere vardır. Paltolu ve kısa pantolonludur. İki çocuk patlamanın hasarını gözlemler. Yanık kitaplar kaldırıma saçılmıştır. Kırık camlardan duman çıkmaktadır. Yaralı, afallamış, kimileri ağlayan, kimileri öfkeyle haykıran müşteriler kitapçıdan çıkmaktadır. Yaklaşan bir polis arabasının sireni işitilir.

"Tüyelim!" der Béla ağbisine.

"Ben tüyeceğim, evet," der Tommy, gözlerini kitapçıdan ayırmadan. "Ama sen kalıyorsun, olup biteni gözlemle ve bu akşam bana eksiksiz bir rapor ver."

Tommy kardeşini orada bırakır, bulvardan yukarı doğru çıkıp Luxembourg Parkına gider.

Başlangıçta Tommy operasyonlarından bazılarına kardeşini de sürükledi. Almanca kitapçısının içini gözleyen, planını çıkartan, kitapçının gözlenip gözlenmediğini saptayan, on iki yaşındaki Küçük Béla'dır.

"Çok küçük o, her şeyi gidip anlatmasından korkmuyor musun?" diye endişelenmişti annesi.

"Hayır, hayır, Béla kusursuz bir direnişçi."

Hélène, Béla'nın asla yerli yersiz konuşmadığını gözlemlemişti: *Bu küçük oğlan neler yaptıklarını bana bile asla anlatmadı.*

"Fransa'daki Almanca kitap dükkânı" olan ve kimi zaman "Ren'in sol yakası" diye de adlandırılan Rive Gauche kitapçısı, birkaç ay önce kapanan Kafe Harcourt'un yerine Nisan 1941'de açılmıştı. İdare meclisinde üç Alman ve aralarında Robert Brasillach'ın da bulunduğu üç Fransız bulunuyordu. Müstakbel Albay Fabien'in, yani Pierre Georges'in düzenlediği ve genç komünistlerin gerçekleştirdiği ilk suikast aynı yılın 21 Kasım'ında orayı yerle bir etmişti. Tommy'nin eylemi yaklaşık bir yıl sonra, 9 Kasım 1942'de, saat 19'da cereyan etti. Béla ömrünün sonunda, hiyerarşinin emri olmadan gerçekleştirilen bu bireysel eylemin FTP-MOI tarafından şiddetle mahkûm edildiğini anlattı: Çok tehlikeli, denetlenemez olarak değerlendirilen Tommy infazdan güç bela kurtulmuştu.

Rive Gauche kitapçısının ve Kafe Pam-Pam'ın aslına sadık bir şekilde yeniden yapımını istedim. Kitapçı için, Kasım 1941 suikastı sonrasında polisin çektiği fotoğrafları kullanmak yeterliydi. Kafe için baş dekoratör, filmde sık sık yapıldığı gibi, dönemin popüler Alman magazini *Signal*'in Fransızca versiyonundaki muhabir André Zucca'nın renkli bir fotoğrafından yararlandı.

Elekler Montagne-Sainte-Geneviève Sokağı, 34 numarada 1943 Şubat'ına kadar oturdular. Bu tarihte Béla, sokakta oynarken, bir komşunun "Pis Yahudi!" diye hakaretine uğradı. Komşu, eğlenir gözükerek, polisin onu yakında tutuklayacağını da ekledi. Kendilerini aniden tehdit altında hisseden aile hemen ertesi gün orayı terk etti. Montparnasse'daki Daguerre

Sokağı 63 numaraya, Rennes yakınlarına iltica etmiş olan Hélène'in erkek kardeşi Feri'nin boşalttığı bir konuta yerleştiler. *Mutfağa benzer bir yeri olan bir stüdyoydu.* Sokaktan bakıldığında 63 numara otuzlu yılların iki katlı küçük bir konutuydu. Değişmedi. "Zanaatkârlar Sitesi" diye belirten kapıyı ittiğinizde, zemin katı zanaatkâr atölyeleriyle çevrili bir çıkmaza girersiniz; üst katlarda da konutlar vardır. Savaş sırasında, ressam Jean Deyrolle burada oturmuş ve çalışmıştı. Aralarında Nicolas de Staël'in de bulunduğu dostlarını orada kabul etmişti. Hélène ondan hiç söz etmez. Burada yaşadığı dokuz ay boyunca kuşkusuz onunla hiç görüşmemişti. Tommy'siz yaşamıştı burada. Tommy çocukluk mahallesini terk etmek istemediğinden ve sanırım stüdyo çok küçük olduğundan, mayıs ayında tek başına, Pierre Deschamps sahte kimliğiyle, Cardinal-Lemoine Sokağı, 69 numaradaki bir odaya taşındı. Operasyon yerinde bulunmadığı zamanlar, her akşam Daguerre Sokağı'na gidip annesine, onun sıcaklığına, desteğine kavuşuyordu. *Sana dokunduğumda güç buluyorum.* Oraya, neredeyse her zaman, en ürkütücü eylemlerden dönüşte de geliyordu. Ve çoğu zaman, bitkin bir halde, orada, annesinin yanında uyuyordu.

Banliyödeki küçük bir evin önü. Giriş katı. Bir otel-restoranın dış cephesi. Soleil d'Or. Her taraf sessiz ve sakin. Tommy ve aynı yaşta bir oğlan alana girer, hızlı hızlı yürürler. Diğer oğlan bir kaldırım taşıyla restoranın vitrinini parçalar, Tommy bir el bombasının pimini çeker ve içeriye fırlatır. İki oğlan hızla tüyer. Her biri ayrı bir yöne gider. Bu sırada bir patlama işitilir. Patlamanın ardından Julian'ın müziği bütün gürültüleri siler, yalnızca koşan iki çocuğun soluk soluğa kalmış nefesleri işitilir. İkisi de farklı bir sokaktadır. Yakın çekimde yalnızca yüzleri görülür. Diğer çocuk arkasına döner, yüzünden korku okunmaktadır. Bir kez daha döner, bir süre sonra iki adamın onu yakalayıp yere yatırdığı görülür, Tommy ise diğer sokaktadır. O da arkasına döner, sonra durur, cebinden bir tabanca çıkartır, kaçmakta olan bir adama doğru ateş eder. Tommy yeniden koşmaya başlar, sonra, bir meydana geldiğinde yavaşlar, başka bir sokağa girer ve ortadan kaybolur.

Diğer çocuğun adı Pavel Simo'ydu. Onun hakkında bilinenler ancak birkaç satırdır: On sekiz yaşında, Çek uyruklu, Lednica doğumluydu, Uluslararası Tugaylar'dan bir savaşçının oğluydu, Genevilliers'de oturuyordu ve işsiz tornacıydı, takma adı "Paul"dü, yani Pavel'in Fransızcası. *Pavel Simo* güzel bir ad ve ben hep güzel bir yüz hayal ettim. Dağınık kestane rengi saçlı genç bir aktör buldum. Saçlarını olduğu gibi bıraktım. Denemelerde, koşarken korkuyu oldukça iyi taklit etmişti. Pavel Simo'nun, suikasttan sonra, daha güvenli bir kaçış planlayan öngörülmüş güzergâhı takip etmediğini biliyoruz. İki polis memuru ve yoldan geçen biri tarafından takip edildi ve yakalandı. Fransız polisi onu Gestapo'ya teslim etti. Üzerinden Savage marka otomatik bir tabanca çıktı.

İçinde on mermi bulunan bir şarjör takılıydı. Paul Jacquemont adına düzenlenmiş bir de sahte kimlik bulundu. 22 Mayıs 1943'te Balard atış standında infaz edildi. Asnières'de, Argenteuil Caddesi 146 numarada bulunan ve Alman subaylarının gidip geldiği bir otel-restorana Tommy'yle birlikte, iki ay kadar önce, 29 Mart'ta, saat 13.30'a doğru düzenlediği suikast, FTP-MOI'nin Tommy'nin bir eylemini belirten ilk resmi bildirisine vesile oldu: *Yemek yemek için masaya oturmuş Nazilerin ortasına düşen el bombası birçoğunun ölmesine ve yaralanmasına neden oldu.*

İşgalden önce polisin talim yaptığı, XV. Bölgenin sınırlarında bulunan Balard atış sahasına Alman ordusu el koyarak, burayı çok özel ve acımasız bir askeri polis birliği olan Geheime Feldpolizei'ye vermişti. Onlar da burayı özellikle vahşi bir gizli infaz yerine dönüştürdüler. Bu yer ancak Kurtuluş sırasında ortaya çıktı. Amyanttan tuhaf bir duvar üzerinde ve çoğunlukla 2,5 metre yükseklikte görülen çok sayıda el izi, bazı mahkûmların standın çatısından kaçmaya çalıştıklarını düşündürmektedir. Almanların mahkûmlara çit içinde bırakılmış tavşanlar gibi ateş ettikleri yayılan şayialar arasındaydı. Kamplardaki krematoryumlara benzer fırınlar, insan artıkları, kurşunlarla delik deşik olmuş infaz direkleri de keşfedildi... On sekiz yaşındaki Pavel Simo; yeryüzündeki izi, insana yalnızca hayal ettiğini zannettirecek kadar belli belirsiz olan bu deneyimsiz genç direnişçi, burada, nasıl olduğu pek bilinmeyen bir şekilde hunharca öldürüldü.

Mavi iş önlüğü giymiş, hepsi bıyıklı üç oğlan Odéon kavşağında buluşurlar. Biri Ancienne-Comédie Sokağı'ndan gelir; diğeri –Tommy'yi tanırız– Odéon Sokağı'ndan, üçüncüsü de Saint-Germain Bulvarı'ndan. Her biri kavşağın bir köşesinde durur. Bulvarda hiç trafik yoktur. Yalnızca kaldırımlardan birkaç kişi geçmektedir. Önce bulvarın, boş yolu görülür. Sonra, uzaktan gri bir leke belirirken, uygun adım bir yürüyüşün ve bir marşın uyumlu seslerinin giderek büyüdüğü işitilir. Yaklaşan Alman askeri birliği yavaş

yavaş fark edilir. Üç oğlan da onlara hiç dikkat etmemektedir. Tommy birini bekler gibi bir sokak lambasına yaslanır, bir diğeri bir sigara yakar. Birlik bütün kavşağı doldurduğunda, ön sıraları Odéon Sokağı'na girdiğinde, Tommy askerlerin üzerine bir el bombası atar ve hemen Monsieur-le-Prince Sokağı'na dalar. Güçlü bir patlama işitilir. Çığlıklar. Yerde askerler kanlar içinde yatmaktadır. Diğer iki oğlan ceplerinden tabancalarını çıkarıp yerdeki yığına ateş ettikten sonra Tommy'yle aynı istikamete kaçarlar. Onları arkalarından, sokakta koşup bir binaya girerken görürüz. İki genç kızın bulunduğu holde üç oğlan sahte bıyıklarını çıkartır, mavi tulumlarından ve silahlarından kurtulurlar. Genç kızlar onlara kitap verip, çıkardıkları eşyaları toparlarlarken, oğlanlar, ellerinde kitaplarla üç öğrenci gibi çoktan yok olup gitmiştir.

Tommy, bıraktığımız gibi giyinmiş, elinde aynı kitaplar, bir dairenin kapısını çalar. Annesi kapıyı açar. İçeri girer girmez, tek odada bir kadınla iki erkek görür.

"Bu pislik yığınının ne işi var burada? Görmek istemiyorum!" diye haykırır Macarca. Hélène'i kolundan tutup, mutfağa sürükler.

"Haydi, Thomas, Fransızca konuşabilirdin," der Hélène, öfkeli ama alçak sesle. "Bu insanların Macarca konuştuklarını biliyorsun."

"Bu yüzden Macarca söyledim. Ağzımda geveleyecek değildim ya. Düşüncemi söylüyorum. Lanet olsun, anne! Burada hep birileri oluyor, hiç yalnız kalamıyoruz! Gel, sana anlatmalıyım..."

Tommy aynı akşam, 16 Nisan 1943 günü bu eylemi annesine ayrıntılı anlatır. Hélène kitabında bundan söz eder. Operasyondan hemen sonra üç oğlanın insanların tepkisini anlamak için bir lokantaya girdiklerini de ekler ama bu tepkiyi anlatmaz. 1943 yılında, masum rehinelere karşı uygulanan ölçüsüz baskı, keza Müttefiklerin ilk zaferleri, yavaş yavaş Fransızların "teröristler"e karşı duygularını düşmanlıktan anlayış nüvesine, hatta sempatiye yöneltiyordu. Tommy daha sonra havuza gitmişti. Evet, Alman askerlerini öldürdükten hemen sonra, bir havuzun serin ve klorlu sularına dalmaya gitmişti. Annesini görmeye gitmeden önce. O tarihte, Daguerre Sokağı'nda

olmalıydılar. Tommy'nin ailesinin birkaç ay yaşadığı stüdyo bu sahnede görülür.

Hélène Tommy'nin eylemden döndüğünde evinde insan görmek istemediğini defalarca anlatır çünkü Hélène'i bütünüyle kendisi için istiyordu. Her zaman serbest, başarılarının hikâyesini dinlemeye hazır bir halde. Hélène Tommy'nin hoşlanmadığı birkaç Macar'ı evde bulduğu günkü bu sahneyi, onun sertliğinin, nezaketsizliğinin, düşündüğünü her koşulda söyleyiş tarzının örneklerinden biri olarak anlatır. Sahne, aynı zamanda, Tommy'nin biraz Macarca da konuştuğunu belirtmemi sağlar; Hélène'in deyişiyle, *beş yaşının Macarcası*. Hélène'in kendi süslü deyimleriyle zenginleştirmeye hiç ara vermediği belliydi.

FTP-MOI'nin bir bildirisi bu eylemi 2. Müfreze'nin gerçekleştirdiğini belirtir. Oysaki bir önceki, on beş gün kadar önce Asnières'de gerçekleştirilen eylem 1. Müfreze'nindi. Tommy'nin Romen ve Macarların egemen olduğu gruptan Polonya Yahudilerinin egemen olduğu gruba geçmiş olması muhtemeldir. Ne var ki ben burada, ilk kez, 2. Müfreze'den iki çocuğu gösterdim: Mosca Fingercweig ile Marcel Rayman. FTP-MOI'nin bildirisi operasyonu gerçekleştiren üç direnişçinin ne takma adlarını ne de sicil numaralarını belirtmektedir. Hélène'in anlatısı olmasa bugün kimse Tommy'nin onlardan biri olduğunu bilmezdi. Diğer iki çocuğa gelince, onların kimliklerini asla bilemeyeceğiz. Fingercweig ve Rayman yalnızca eyleme katılmış olma ihtimali olanlardır. Daha sonra sahneye çıkaracağım Wajsbrot da uygun olabilir. Ben Rayman olsun istedim çünkü onunla –gayet açık renk gözlü, çok yumuşak gülümseyişli Polonya Yahudisi, terörist melek– Tommy arasında ortak bir eylem hayal etmek hoşuma gitti; hem de bir süre sonra, bu kez silahsız olarak, birbirlerinden asla ayrılmamak üzere yeniden buluşmadan önce bu eylem olmalıydı. Fingercweig de olsun istedim. Tommy'nin yaşamının bir süre sonra aşina olacağımız bu şahsiyetini bir anlamda duyurmak için.

Rayman'a benzer bir aktör bulmam imkânsızdı. 1 Mayıs 1923'te Varşova'da doğan, 1931'den beri Fransa'da yaşayan triko işçisinin yüzünde yoğun bir *yabancılık* vardı. Asyalılara ve Slavlara özgü bir şey. Adli sicil fotoğrafının ayrıntılarından bugün bunu görebiliriz. Hâlâ gülümsemektedir. Sarsılmaz olduğu anlaşılan kararlılığın, açık renk gözlerinin reçine kokusu içinde silindiği bir yüz. Rayman'ın bakışlarında öyle saf, öyle iyi bir ifade vardı ki, onu infaz etmiş Almanların ve işbirlikçilerinin gözüne bir melek gibi, evet, bir melek gibi gelmiş olmalıdır. Bu tür aydınlanmayı cisimleştirebilecek genç bir aktör nasıl bulunur? Gözlere bakarak aradık. Rolü alan genç Boris, Rus kökenli. Filmde konuşması hiç işitilmiyor. Rayman'ın güçlü bir Polonyalı aksanı vardı. Tıpkı kardeşi Simon gibi. O da direnişçiydi. Ama o uzun yıllar yaşadı ve ona dair bilgilere sahibiz.

Fingercweig ise Varşova'da 1922 yılının Noel günü doğdu. Fransa'ya beş yaşında gelmişti ve belki de ailesinin aksanından sokakta ya da okulda kurtulabilmişti. Döşeme işçisiydi. 1933'ten itibaren annesiz kalmış, ardından yontma işçisi olan babasını ve iki ağabeyini de kaybetmişti; üçü de Temmuz 1942'de kampa alınmıştı. Bu onu elbette Yahudi mizahından, trajik durumlar için Tanrı'nın bağışı olan bu mizahtan yoksun kılmamıştı. Simon Rayman, daha ilerde, buna tanıklık etmiştir. Nüfus idaresine göre "Mosca", arkadaşları için "Maurice" ve ailesi için "Moiz", FTP-MOI'ye hemen katılmıştı. Takma ad olarak "Robert"i seçmişti. Daha sonra, demiryolu sabotajcıları birliğine katılınca "Marius" adını alacak ve kimi zaman kısaltılarak "Mario" denecekti. Onu daha iyi temsil edebilmek için bir yığın ayrıntı eklemeyi tercih ederdim. Fakat Fingercweig hakkında, terörist faaliyeti dışında, neredeyse hiçbir şey bilinmemektedir. Yine de iki şey daha var: Lise mezunuydu ve Alfortville'de oturuyordu. Bir de istihbarat servisindeki eşkali: *20 yaşında, boy 1,68 m, kestane rengi saçlar, saç ayrığı sol tarafta, yüz hatları kaba, uzun burun, Sami tipi, Charlot tarzı küçük bıyık, hafif yanık ten, koyu kahverengi takım elbise, beyaz gömlek, Danton yaka, sarı ayakkabı.* Ondan elimizde kalan resimlerde hatları kaba

değildir. Burada tipi Slav ya da Asyalı olmaktan ziyade, kesinlikle daha "Sami"ydi. Charlot tipi bıyık hiç görülmemektedir. Onu canlandırmak için, yalnızca belli bir zayıflık ve kurnaz gözler aradım. Yahudi mizahını doğallığında kullanabilen on sekiz, yirmi yaşlarında çok iyi bir aktörde bunu buldum.

Paris. Gece. Havadaki metro hattından geçmişten kalma bir tren katarı geçerek bir istasyona girer. Aşağıda, Tommy görülür. Yanında, Jaurès metrosunun girişindeki yolun altında, biraz daha yaşlı bir adam vardır. Diğer iki adam ise Villette Bulvarı'nın kaldırımında durmaktadır. Başka iki kişi ise biraz daha ötedeki La Fayette Sokağı'ndadırlar. İşçi gibi giyinmişler, omuzlarına çaprazlama alet çantası asmışlardır. Valmy Sokağı'ndan gelen, onlarca Alman askerinden oluşan bir müfreze belirir. Metroya doğru yürümektedirler. Altı adam, her biri kendi bulunduğu yerden, aynı anda, müfrezeye doğru yaklaşırlar. Aniden, çantalarından silahları ve el bombalarını çıkarırlar. Kısa bir ateş açılır. Patlamalar kurşunlara eşlik eder. Askerler oldukları yere yığılıp kalırlar. Atılan el bombaları diğerlerini geriye fırlatır. Arka planda, iki kadının da yere yığıldığı görülür. On saniye sonra, altı adam koşarak La Fayette Sokağı'ndan kaçarlar. Üzerlerine ateş açan birkaç Alman askerinden çoktan uzaklaşmışlardır. Kurşunlar isabet etmez.

1. Müfreze'nin gerçekleştirdiği bu eylem, 1943 ilkbaharında, tam olarak 1 Haziran saat 22.55'te FTP-MOI'nin en gösterişli eylemi oldu. Aralarında Tommy'nin ve Paris MOI'lerinin askeri lideri Boris Holban'ın da bulunduğu altı adam, yetmiş Alman askerinden oluşan bir müfrezeye saldırdılar. Demek ki Tommy 1. Müfreze'deydi. Bir asker öldürüldü, diğer ikisi ciddi biçimde yaralandı, çok sayıda asker ise hafif yaralandı. Yoldan geçen iki Fransız kadına da el bombası parçaları isabet etti ama ciddi yaralanmadılar. Suikasttan söz eden hiçbir bildiri ya da anıda bundan bahsedilmez. Bu türden ihmaller bütün savaş boyunca kural oldu ve o zamandan beri de öyle kaldı. "Tali" kurbanları belirtmek kimsenin aklına

gelmemişti; yalnızca "Almanlar" ve işbirlikçiler partizanların ateşiyle ölüyordu. Tarih kitapları bile bu nazik konuda sessiz kalır; sanki bütün hakikati söylemek iyi değilmiş gibi, sanki bütün Alman askerleri yoldan geçen masum birinden daha fazla ölmeyi hak ediyormuş gibi, sanki direnişçiler yalnızca Kötülüğe zarar veriyormuş gibi, sanki onları merhametsiz savaşçılar olarak göstermek onları daha az kahramanlaştırırmış, insanlığa daha az yararlı kılarmış gibi... Kahramanlık ille de şövalyelik değildir, azizlik hiç değildir. Keza, örneğin, Büyük Paris komutanı General Schaumburg'a karşı FTP-MOI'nin özel ekibinin (Léo Kneler, Marcel Rayman, Spartaco Fontano, Raymond Kojitski) 28 Temmuz 1943'te düzenlediği başarısız suikastın tek kurbanının işine giderken patlamayla ölen Fransız bir motosikletçi olduğunu da hiçbir tarih kitabında ya da herhangi bir anı kitabında okumamış olduğuma da şaşırıyorum. Yine de, polis komiserliğinin arşivlerinde olay mahalline giden müfettişlerin çürütülemez ve ayrıntılı raporu durmaktadır. Tommy'ye göre, kuşkusuz Manukyan'a da göre, iyilik ve kötülük kimi tarihçiler ve anı yazarları için olduğu kadar basit değildi. Tommy, diye anlatır Hélène, Alman askerlerinin ölümüne sevinecek kadar nefret etmiyordu onlardan; onların da bir anneleri olduğunu, herkesin güçlü bir tonda konuştuğu bir dönemde, her önüne gelene, her türlü şeye inanan saf çocuklar olduklarını düşünüyordu. İçlerinden çoğunun propagandanın kullandığı sersemlemiş zayıf kişiler olduklarını biliyordu. Yine annesi dolayısıyla biliyordu ki, onların çoğu da Hitler'den ve rejiminden nefret ediyordu. Ama onları öldürmek gerektiğini de biliyor, fazla ayrıntıya girmiyordu. Ve Paris sokaklarında bomba patlatıldığında ve el bombası atıldığında, dikkat edilse bile, masum bir Fransız'ın ölebileceğini biliyordu. İşte, Tommy'yi böyle sevmek gerekiyor.

Bu üç sahne, Tommy'nin, Temmuz 1943'te demiryolu sabotajcılığına başlamadan önce, kayıtlara geçmiş son eylemlerini temsil etmektedir. Paris çekimlerini olay yerlerinde çektik: Şafak vaktinde

Odéon kavşağı, gece yarısı Jaurès metrosu. Vilma çoktan gitmişti. Gabriel kaygı verici emareler göstermeye başlamıştı. Sinirlendirici biçimde bezdirici olan Vilma'yla çekilen son sahneler onu sarsmıştı. Neredeyse hiç konuşmuyordu. Çoğu zaman, konuştuğunda da, çekim aralarında bile, Tommy'nin sesiyle konuşuyordu.

Birkaç günden beri, bir stajyerin ya da bir asistanın gelip evinden onu almasını ve evine geri bırakmasını inatla reddediyordu. Bunun sigortayla ilgili bir problem oluşturduğunu ona anlatmaya çalıştım. Ama inat edip duruyordu: Tek başına gidebilecek kadar büyüktü, kimseye danışmadan nerede canı isterse orada yatabilirdi, Paris'te bir yapım şirketi arabasına binecek değildi ya! Pes etmek zorunda kaldım. Fakat Jaurès metrosundaki suikast gecesi ona bizzat eşlik etme fikri aklıma geldi. Zaten yolumun üzerinde oturuyordu. O gece çekim sırasında özellikle suskun ve somurtkan bir haldeydi ve onu biraz deşelemek için baş başa geçireceğimiz andan yararlanmak istemiştim. Reddetmedi. Ben bitmiş tükenmiştim ama o öyle değildi. Gözucuyla, onun Paris gecesinin görüntülerini yiyip yuttuğunu görüyordum. Pigalle'in son ışıkları, ardından Clichy Meydanı. Ağzından ilk kelimeler orada çıktı:

"Bak, Wepler sineması, orada bir *Soldatenheim* vardı. Bir vakit orayı havaya uçurmayı düşündüler."

"Kimler?"

"1. Müfreze. Ama meydan hep aynasız doluydu ve kaçmaya uygun sokak yoktu. Vazgeçtiler."

Gabriel'e bunu nereden bildiğini sordum. Bir yerlerde okuduğu cevabını verdi bana; nerede olduğunu hatırlamıyordu. Ben FTP-MOI üzerine bütün kitapları okumuştum ve bu suikast projesini hatırlamıyordum. Üstelik vazgeçilmiş bir projeden söz edildiğini hiç hatırlamıyordum. Tarihçiler, çoğu listelenmemiş ve asla bilinmeyecek, iyi kötü sürdürülmüş eylemlerle epey ilgilenmişlerdi. Orada Alman askerlerinin kaldığı yurtlardan biri olan bir *Soldatenheim*'ın olduğunu da bilmiyordum. Direnişçilerin yaygın hedeflerindendi bu yerler. Hemen ertesi gün inceledim. Ama suikast projesinin

izi yoktu. Gabriel mi uydurmuştu bunu? Eğer uydurduysa, neden? Uydurmadıysa, nasıl biliyordu? Bütün boş vakitlerini birkaç haftadır kütüphanelerde mi geçiriyordu, yayımlanmamış bütün tezleri, gizli tutulmuş bütün makaleleri iştahla karıştırıp, Tommy'yi ve kavga yoldaşlarını ilgilendiren bilinmeyen olayları bulmaya mı çalışıyordu? Bu bana hayal edilebilir bir şey gibi gelmiyordu.

Tommy'nin oturduğu Berne Sokağı'na yaklaştığımızda, bana eve gitmeyeceğini, onu Quartier Latin'de bırakıp bırakamayacağımı sordu. Benimle biraz daha konuşmasını istediğimden kabul ettim. Louvre'un girişine dek tek kelime etmedi. Seine'in üzerinden geçerken aniden bana neden Tommy'yi seçtiğimi sordu. Başkalarının binlerce kez sormuş olduğu ama onun hiç sormadığı soru. Tommy'yi seçmiştim çünkü annesi anılarını yayımlamıştı ve bu tanıklık sayesinde onun hakkında çok şey biliyorduk. FTP-MOI'nin genç direnişçilerinden hiçbiri Tommy kadar yakından tanınamazdı.

"Asla yapmamalıydın," dedi bir süre sustuktan sonra.

"Neyi asla yapmamalıydım? Tommy'yi mi seçmemeliydim?"

"Evet, Tommy. Ya da bir başkası. Rayman, Wajsbrot. Bu insanlar üzerine bir film asla yapmamalıydın. Jean Moulin, Guy Môquet, onlar evet, onlar kuzuydu, asla soğukkanlılıkla, kendi elleriyle öldürmezlerdi. Ama bunlar değil. Bugün kimse bunları anlayamaz. Tommy'nin gerçekte kim olduğunu bir filmde söyleyemezsin. Senin göstereceğinden çok daha büyüktü o. Sen filmde onu indirgiyorsun, her şeyi söylemiyorsun, her şeyi anlatamazsın. Onun üzerine bir film yapmak bir hiçtir. Bunu yapmaktansa iyice unutulması daha iyi olurdu."

Bitkinliğime aniden bir tür şaşkınlık eklendi. Bu sözleri, bu saldırganlığı tartabilecek durumda değildim. Ne söylediğinin gerçekten farkında mıydı? Tam olarak ne demek istiyordu? Böyle bir konu üzerinde tartışamayacak kadar yorgundum. Bundan söz etmenin zamanı olmadığı cevabını verdim, sonuçta vakit çok geçti. Gabriel her yana göz atıp duruyor,

sanki bir şey ya da birini arıyor gibiydi. Önceki gün bir suikastı çektiğimiz Odéon kavşağından geçerken yeniden konuşmaya başlayarak, bir direnişçi üzerine film yapmayı neden tercih ettiğimi sordu; neden bir Yahudi direnişçi seçmiştim. Yalnızca genç insanların hoşuna gitsin diye mi o yaşta birini seçmiştim? Bu sorular iyiydi ama kimse bana bunları asla sormamıştı. Daha sonra cevap vermeye söz verdim çünkü cevaplamak zaman alırdı. Bunun üzerine benimle küçük çaplı ama şiddetli bir kavgaya girişti. Bu *çok geç* ve *çok erken* hiçbir şey demek değildi, neden şimdi ve burada değildi, baş başaydık, nihayet konuşabilirdik... Aniden babasına diklenen düşman bir ergenle karşı karşıya olduğumu sandım. Aslında doğruydu, onunla anlaşma yaptığımdan beri, diriltmeye çalıştığım bir ölünün terekesini ona giydirdiğimden beri bir anlamda onun babasıydım. Onun sorularına az kelimeyle cevap vermenin yolunu düşünüyordum; basit ama yeterince samimi ve ikna edici kelimeler arıyordum ki, bana emir verir gibi konuştuğunu duydum:

"Burada iniyorum."

Seine yakınlarındaydık, Saint-Germain Bulvarı yaz sabahına doğru bomboştu, güneş henüz doğmamıştı. Arabadan inerken tek laf etmedi, kapıyı çarptı. Uzaklaşmasını seyrettim. Cardinal-Lemoine Sokağı'na hızlı adımlarla giren Tommy evine dönüyordu.

Lutèce arenalarının basamaklarının tepesinden, ortada, çocukların toz kaldırarak top oynadıkları görülür. Bağırış çağırışları işitilir. Hava çok güzel, güneşlidir. Sıcak olduğunu tahmin edebiliriz çünkü çocukların çoğunun üstü çıplaktır. Kenarda, ince giysili kızlar seksek oynamakta. Arenanın çevresinde, ağır ağır yürüyen iki adam konuşmaktadır. Tommy'yi tanırız. Yanında kırk yaşlarında bir adam vardır. Açık alınlı biri. Hélène'in restoranında daha önce defalarca gördük. Tommy kısa kollu gömlek giymiş, adamın üzerinde yalnız gömlek var, ceketi omzunda. Onları dar planda görürüz. Yürümeye devam ederler. Oyun oynayan çocukların çığlıkları seslerini neredeyse örtmektedir.

"1. Müfreze'dekilerin çoğu önceki gün düştü," der adam, güçlü bir aksanla. "Marcus yakalanmış olmalı, Roger de, Henri ve Liuba da. Dünden beri haber alamadım, sanırım çoğu ele geçecek. Şu an için 1. ve 2. Müfreze'de her şey durduruldu. Sana söylemem gerek, Tommy, Albert hakkında..."

"Hangi Albert? Joseph mi demek istiyorsun?" diye sorar Tommy, alçak sesle. Gözlerini yere dikmiştir.

"Evet. Onu yakaladılar. Önceki gün ama operasyonda. Geri çekilirken kurşun yemiş. Koşamamış. Robert'le Marcel onu taşımak istemişler ama reddetmiş. Başının çaresine bakabileceğini, semti, Clichy'yi iyi bildiğini söylemiş. Henriette bana bunun doğru olmadığını söyledi. Kaçmaları için onlara öyle demiş. Bir evin mahzenine saklanıp olayların yatışmasını beklemiş. Ama Almanlar onu her yerde arıyordu, sonunda buldular. Binadaki kiracılardan birinin onu görüp ihbar ettiği sanılıyor. Binayı kuşattılar. Albert hava deliğinden bütün kurşunlarını Almanların üzerine boşalttı, son kurşunu hariç."

"O benim için Joseph'ti," der Tommy, uzun bir sessizlikten sonra. "Ona asla Albert diye hitap etmedim."

"Biliyorum. Bana da hiç Pierre demedin."

"Senin de adın Joseph. Henriette ve küçük Serge'le ilgilenmek gerek."

"Annen ilgilenir."

Susarlar ve yürümeye devam ederler. Çocuklar hâlâ oynamaktadır. Ara sıra küçük bir çocuk önlerine gelip top alır. Her seferinde toz kalkar. Arenayı çevreleyen büyük ağaçların gür yapraklarından fışkıran güneş ışınları tozu delmektedir.

"Artık benimle çalışacaksın," dedi adam Tommy'ye.

"Demiryolu sabotajı mı?"

"Evet, 1. ve 2. Müfrezeler şimdilik geri çekiliyor. Sen benimle dördüncü müfrezeye geliyorsun. En iyisi sensin. Ayrıca Marius, Robert ve Julien'i de alıyorum, dur... (cebinden küçük bir not defteri çıkarır ve saymaya devam eder) Maurice, Charles, Jean, Ricardo ve küçük Marcel. Onunla sen ilgileneceksin, sanırım senden de genç."

"Joseph, seninle gelmekten mutluyum. Annem de sevinecek..."

Joseph aniden durur, Tommy'ye doğru döner:

"Tommy, artık benim emrimdesin. Artık bana Joseph demeyeceksin. Kimse bana Joseph demiyor. Adım Pierre. Anlaştık mı?"

Tommy cevap vermez. Ayaklarının dibine bir top yuvarlanır. Topu oyunculara geri gönderir. Tommy'yi, tozun toprağın içinde, yumurcaklar arasında pas verip alırken seyrederiz.

Tommy'nin yaşamında iki Joseph vardı. Her ikisi de annesinin de yakın dostuydu. İki istisnai savaşçı. Joseph Clisci 1915 doğumlu Romen Yahudisi bir komünistti. On dört yaşından beri yasadışı militan, Uluslararası Tugaylar'ın eski bir savaşçısıydı. Aralık 1942'de 1. Müfreze'nin askeri şefi olmuştu. 2 Temmuz 1943'te Clichy'de Beaujon Hastanesi'ne Alman askerleri taşıyan bir otobüse düzenlenen eylem sırasında, anlattığım şekilde öldürüldü. Paris'te, evli ve aile babası bu genç matematikçi, cılız savaşçı maaşından başka geliri olmadığından, yemek karşılığında Hélène'e ufak tefek yardımda bulunuyor, örneğin bulaşıkları yıkıyordu. Karısı Henriette de Yahudiydi. Bir süre sonra o da tutuklandı, kampa gönderildi

ve öldürüldü. Oğulları, üç yaşındaki Serge'i Hélène aldı ve aylarca ona baktı. Sonra Henriette'in kız kardeşleri çocuğu almak isteyince Hélène ondan istemeye istemeye ayrıldı. Kız kardeşler ve küçük Serge kısa süre sonra kampa gönderildi ve asla geri dönmediler.

Joseph Clisci'nin ölümü 2. Müfreze'nin düşüşüyle çakıştı. 2 Temmuz 1943 FTP-MOI için kara bir gün oldu. Haziran ayında, iki ayı aşkın sürmüş bir takibin ardından istihbarat bölümünün özel 2. Tugayı'nın tevkifatından sayıları elli kadar olan 2. Müfreze'nin yalnızca sekiz üyesi kaçabildi.

Diğer Joseph 4. Müfreze'nin, demiryolu sabotajcılarının başıydı. *38 yaşında, 1,70 boyunda, açık kestane rengi saçlı, saçı soldan ayrılmış, geniş alınlı, şakakları çıkık, burun kemerli. Burun deliklerinden ağzının kenarlarına dek inen iki belirgin kırışık. Vücut yapısı ince, denizci mavisi takım elbiseli, siyah ayakkabılı.* Joseph Boczor'un asıl adı Francise Wolf'tu. 1905 yılında Transilvanya'da, hali vakti yerinde bir Yahudi ailesinde doğmuş, Prag'da iyi bir mühendislik eğitimi almış, komünist olmuş, Uluslararası Tugaylar'a katılmış, almış olduğu bilimsel eğitim gereği burada patlayıcılar konusunda eğitilmişti. İspanya içsavaşının bitimiyle birlikte Fransa'daki kamplara kapatılan Wolf, Nisan 1941'de kamptan kaçarak Komünist Parti'nin yabancı savaşçılar grubuna katılmış, ardından da FTP-MOI'nin 4. Müfreze'sini kurmuştu. Kod adı "Pierre"di. Son derece cesur ve üstün zekâlı, savaşçı bir asker olan Wolf, Tommy'nin, esrarengiz Johnny'yle birlikte, en hayran olduğu insandı. Hélène onun sık sık evine geldiğini, onu defalarca sakladığını, onun da Eleklere, restoranı terk etmek zorunda kaldıklarında taşınırken yardım ettiğini anlatır.

Ben bu hayali ama akla yatkın ve özellikle zorunlu sahneyi 4 Temmuz 1943'e yerleştirdim. FTP'nin bir bildirisine göre, gerçekten de Tommy ay başında bir demiryolu sabotajına katılmış gözükmektedir. Onun ilk demiryolu eylemi olan bu operasyon, Paris-Évreux hattı üzerinde, Boczor ve "Robert" denen Émeric Glasz'la birlikte gerçekleştirilmişti.

O, 4 Temmuz'da Paris'te hafif bir sıcak dalgası vardı: Sıcaklık 30 dereceye kadar çıkmıştı.

Çekim günü de hava sıcaktı. Gabriel güneşe cesurca katlandı. Boczor'u yorumlayan Macar aktör Imre'den daha iyi dayandı. Onu vantilatörle serinletmek gerekiyordu. Gabriel küçük figüranların yakınmalarına katlanamıyordu: Susamışlardı, çok sıcaktı, çekim aralarında sıkılıyorlardı, Coca Cola yoktu... Onlarla şiddetli ve saçma bir kavga çıkardı. Onların yaşındaki çocukların savaş sırasında yiyecek neredeyse hiçbir şeyleri olmadığını, şeker olmadığını, çikolata olmadığını, tereyağı olmadığını ama onların şikâyet etmediklerini, kimsenin kafasını ütülemediklerini ve hatta çoğunun açlıktan öldüğünü bağıra bağıra söyledi. Öfkeli sesi arenada çınlıyordu. Çocuklar ona bakıyordu, şaşkındılar, kimileri ürkmüştü. Onu yatıştırmak neredeyse bir saatimi aldı.

Bir yıl önce, yaz ortasında, Tommy'nin mahallesini küçük bir dijital kompakt makineyle keşfederken, Lutèce arenalarını saptamıştım. Değişmemiş bu sokaklarda Tommy'nin hayaleti her yerde peşimden geliyordu, onu yakınımda hissediyordum. Artık onu terk etmek istemiyordum. Rollin Sokağı'ndaki merdivenden sonra Monge Sokağı'ndan geçmiştim. Arenalar orada. Tommy okula giderken oradan yüzlerce kez geçmişti. Basamakların tepesine oturmuş ve mahalledeki yumurcakların futbol maçını birkaç dakika filme çekmiştim. Sonra Boczor'la olan sahneyi hayal etmiştim. Bir yıl sonra bu sahneyi çekerken, burayı bulduğum dönemi özlemiştim; Tommy'nin bir düş yumuşaklığıyla bana eşlik ettiği dönemi... Oysa karşımdaki Tommy, ete kemiğe bürünmüş bir halde bana saldırganlığını, şiddetini dayatıyordu. Yetim Wajsbrot'u, onun güzel ve trajik aşk hikâyesini seçmemiş olduğum için bir an kendime öfkelendim. Bu da beni Marcel ve Suzy'nin kapısına kadar götürdü. *Marcel ve Suzy*, gözyaşı selleri, Cannes, beş milyon seyirci. Fakat akşam, prova çekimlerine bakarken, Tommy'nin Joseph Clisci'nin ölümünü öğrendiği anda bakışlarındaki parıltı, acısını ve öfkesini

haykırmamak için sesini tutuş tarzı, vahşi hayvan hali, topu çocuklara geri yollayışındaki öfke, bütün bu güç yanılmadığıma beni ikna etti. Film kişiliğe uygundu, karmaşık, belirsiz ve şiddetliydi. Tabii eğer bitirebilirsem. Çünkü karşımdaki bu alevin, giderek daha öngörülemez ve yakıcı olan bu alevin sönmeyeceğini ya da yok olup gitmeyeceğini garanti eden hiçbir şey yoktu.

Tommy arkadan görülmektedir. Mutfak kapısının pervazına yaslanmıştır. Daguerre Sokağı. Bulaşık yıkayan ve yemek hazırlayan annesini izlemektedir.

"Git, Tommy, git, temkinli ol, dikkat et..." der annesi, işine ara vermeden ve ona bakmadan.

Tommy cevap vermez, kımıldamaz.

"Seni gördüğümü biliyorsun," diye devam eder, onu teskin etmek ister gibidir, "nerede olsan seni görüyorum, senin yanındayım."

"Sen yanımdaysan her şey yolunda gidecek demektir, anne. Biliyorsun, sen benimleysen korkmam."

"Seninleyim. Haydi, Tommy, git, temkinli ol, kendine dikkat et..."

Hélène sonunda başını kaldırır ve mutfak kapısına doğru bakar, Tommy çoktan yok olmuştur. Evin kapısının açılıp kapandığı işitilir.

Gecedir. Sağanak yağmur altında bir demiryolu. Raylar üzerine eğilmiş siluetler fark edilir. Bir başkası, bu siluetlerin görüldüğü bir bayırın üzerinde ayaktadır. Cep lambalarından ışık huzmeleri gelmektedir. Kamera daha yakına geldiğinde, dört adam fark edilir. İçlerinden ikisi, Tommy de bunların arasındadır, dev anahtarlarla traverslerin cıvatalarını sökerken, diğer ikisi de fenerlerle onlara ışık tutmaktadır.

Bir gece treninde Almanca şarkılar ve kahkahalar işitilmektedir. Yarı sarhoş askerlerle dolu kompartımanlar boyunca uzanan koridorda bir Alman askerini izleriz. Kompartımanlardan birine girer, bira şişeleri dağıtır ve kamera sarışın, çok genç, neşeli, diğerlerinin şakalarına gülen bir askerin yüzüne yakın çekim yapar.

Demiryolu sabotajcıları yeniden sağanak yağmur altında, lamba ışığındadırlar. Dört adam elbirliğiyle rayın yerini değiştirirler. Trenin elektrikli aydınlığı görüntüye geri gelir. Genç Alman askerine daha yaşlı bir diğeri sigara ikram eder, yakar, sonra hızlı ama yumuşak bir hareketle eliyle saçlarını karıştırır. Diğer askerler bu hareketle eğlenirler. Almanca konuşmaları işitilir: "Bizim Ugo küçük Hans'ı özleyecek! Söylesene, Ugo, evlilik için annesini görmeye gidecek misin?" Çocuğun yüzünde yakın çekim olarak uzun süre kalınır. Gülümsemektedir, biraz rahatsızdır, sonra kahkahayla gülmeye başlar. Demiryolunda, gecenin içinde ve yağmur altında, kısa bir ıslık işitilir. Ray artık çıkarılmıştır. Dört adam çabucak aletleri toplar, çantalara yerleştirirler, bayır yukarı çıkarlar ve nöbet bekleyen beşinci adamla birlikte karanlığın içinde kaybolurlar. Bir yolda ışık huzmelerinin uzaklaştığı hâlâ görülür. Birkaç ışık çakar. Sonra, gülümseyen, şakalaşan, sigarasını içen genç Alman'ın yakın çekim yüzü. Gecenin içinde, yağmurun altında, beş adam yolda hızla yürürken, yaklaşan trenin giderek artan uğultusu işitilir. Bu geçmiş zaman treninin gürültüsü artarken Alman askerlerinin kompartımanı yeniden görülür. Güçlü sesleri, kahkahaları. Hans ve Ugo. Karşı karşıya oturmuşlar. Diğerlerinden ayrı gibiler. Birbirlerine bakıyorlar. Bu kez daha az zorunlu, daha doğal, daha gerçek şekilde birbirlerine bakıyorlar. Demiryolu boyunca uzanan küçük yolda beş adam trenin geçtiğini görür. Bütün camları aydınlıktır. Gecenin karanlığında, geçen yolcuların siluetleri görülür. Bir süre sonra bütün tren geçmiştir. Aniden büyük bir gıcırtı işitilir, peşinden bir dizi çarpışma. Birbirine çarpan sacların sesi ve bir patlama duyulur. Yeni bir ışık, bir yangının ışığı gecenin içinde, sağanak yağmurun altında yeniden yola koyulan beş adamı sırttan aydınlatır.

Daguerre Sokağı'nda gece olmuştur. Tommy büyük çantasını taşıyarak bir binaya girer. Merdivenden iki kat çıkar, anahtarla bir kapıyı açar, her tarafın karanlık olduğu stüdyoya girer, çantasını yere bırakır. Hemen bir ışık yanar. Bir başucu lambasıdır bu. Hélène yatağında tek başınadır, uyanıktır.

"Anne, beni gördün mü?" diye sorar Tommy, çok heyecanlı.

"Evet, seni gördüm, Tommy. Seni bekliyordum, seni beklerken titriyordum."

Tommy hızla yatağa doğru ilerler, giysileriyle annesinin yanına yatar.

"Hiç olmazsa ayakkabılarını çıkar canım," der, "çamur içinde."

Tommy ayakkabılarını çıkartır. Yorganın altına gömülür. Annesine iyice yanaşır, sarılır, bir parmağıyla yanağını okşar.

"Beni gördün," diye fısıldar, "her şey yolunda gitti. Komuta Ricardo'daydı. Senin yanımda olduğunu biliyordum. Ben on beş traversi söktüm, tren raydan çıktı. İçerisi Alman doluydu, kaçı öldü bilmiyorum..."

Hélène uzun uzun oğluna bakar.

"İyi iş yaptın," der sonunda. "Ama senin için korkuyorum. Çekip gitmeni istemiyorum, seni yitirmek istemiyorum, belki bir gün geri dönmeyeceksin."

"Hep geri döneceğim, dert etme."

Başını omzuna yaslar, gözlerini kapatır, Hélène onun saçlarını okşar; yumuşak yumuşak, uzun uzun, Tommy uyuduktan sonra da okşamaya devam eder.

Hélène ile Tommy arasındaki bu şaşırtıcı sahnelere inanacak mıyız? Sevgi dolu, çılgın anne Hélène, aynı zamanda bütün sevgisini oğluna bir silah gibi veren bir anne miydi? Tommy, onlarca insanı öldürmek için, acımasızlıktan yoksun olmayan bu sevgiye, bu suç ortaklığına gerek duyuyor muydu? Korku içinde bir çocuk gibi onun yanına sokuluyor muydu? Bu sahneleri, tıpatıp oldukları gibi ya da hemen hemen, Hélène'in kitabından aldım ve bunların doğru olduklarını biliyorum. Beni bu filmin macerasına sürükleyen, ana oğul arasındaki bu ve benzer bazı sahneler oldu. Filme anlam veren bu sahnelerdir. Daha önce gösterilmiş binlerce direnişçiden, kahramanlıklarından, yurtseverliklerinden sonra, Tommy, ne olursa olsun, bu eksiksiz bağışıklık duygusuyla, bir annenin sevgisinin sağladığı bağışıklıkla öldürmemiş olsaydı, Tommy portresi hiçbir şey eklemezdi.

Benim burada andığım demiryolu sabotajı 3 Ağustos 1943'ü 4'üne bağlayan gece gerçekleşti. FTP yönetiminin yayınladığı bir bildiri, eylemi, sağanak yağmur dahil, çok sayıda ayrıntıyla tarif etmektedir. *Gecenin karanlığında, mekân lokomotifin ışığıyla aydınlanmıştı. Vagonlar birbirleri üstüne binmişti. Denetlenmiş bilgilerimize göre, yüzlerce Alman ölü ve yaralı. Yoldaşlar, liderlerinin yönetiminde, düzen içerisinde geri çekildiler.* Ardından eyleme katılan savaşçıların künye numaraları gelmektedir. Liderin adı İldo Stanzani'ydi. "Ricardo" deniyordu. Künye numarası 10211. Kırk dört yaşında bir İtalyan komünisti. İspanya içsavaşına katılanlardan. Bilinmeyen bir nedenle rütbesi indirilene dek alandaki operasyonları sık sık yönetti. 1943 yılının bitiminden önce FTP-MOI'yi terk etti ve savaştan sağ çıktı. O gece, Ricardo ve Tommy'den başka, kırk iki yaşındaki ve künye numarası 10282 olan "Gasso", kırk sekiz yaşındaki ve künye numarası 10199 olan "Jean-Claude" ile kırk üç yaşındaki ve künye numarası 10350 olan "Assau" da eylemdeydi. Hepsi komünist. Aylarca demiryolu sabotajcıları müfrezesine mensup olmuşlar ama savaştan sonra kimlikleri hiç kimse tarafından asla saptanmamış olduğundan bugün haklarında başka hiçbir şey bilinmemektedir.

Ölü ya da yaralı yüzlerce Alman, izne giden askerlerdi. Evlerinde birkaç gün her şeyi unutmak ve zevkli zaman geçirmek üzere yoldaydılar. Tommy onların da kendilerini bekleyen bir anneleri, bir eşleri, belki de çocukları olduğunu, Nazi girişimine gönülsüzce suç ortağı olduklarını biliyordu. Bunun üzerinde durmak istedim. Tommy, annesinin ileri sürdüğü gibi, Almanları öldürdüğü için gerçekten *dehşetli ıstırap* çekmişse, çoğunun masum olduğunu bildiğindendir. Tıpkı Nisan 1945'te Berlin'de, yıkılmak üzere olan ve glikoz enjeksiyonuyla geçici olarak canlandırılan bir Hitler'in yanaklarını okşadığı, üniformaları içinde dalgalanan minik askerler gibi. Hatta, Ağustos 1944'te, Paris'in kurtuluşu sırasında mağlupların aşağılanmasını renkli olarak filme çeken Amerikan kameraları karşısında gözyaşlarına boğulmak üzere olan, buruşuk üniforması içindeki sarı kirpi saçlı şu tutsak çocuk asker gibi. Belki o da

Fransızları öldürmüştü. Ama yüzündeki korku maskesi beni altüst eder; tıpkı Tommy'nin yüzü gibi. Bir başka film için onun hakkında daha çok şey bilmek isterdim. Şu Hans'ı ve askerler arasındaki bu sevgiyi uydururken onu düşündüm. Sanki Alman ordusunda böyle şeyler olmuş gibi; dünyanın bütün ordularında böyle şeyler olmuş gibi ama yalnızca Thebai Yunanları, *kutsal tabur*'larıyla birlikte, bunu bir zafer aracına dönüştürme fikrine sahip olmuşlar gibi... Bu tren sahnesinin görünmesiyle yok olması birdir. Filmin ancak birkaç saniyesi sürer. Ama zihinlerde iz bıraktığını sanıyorum. Çünkü bütün duygudaşlık rezervimi orada harcıyorum.

Gün doğarken bir demiryolu. İki buçuk metre yüksekten sıra sıra görülmekte. Çıkartılmış bir ray görülür. Buharlı bir trenin ritmik sesi yavaş yavaş yükselir. Lokomotif anında dumana boğulan kameranın altından geçer. Ardından ilk vagonlar seçilir. Sonra lokomotifin yana devrildiği görülür. Hemen ardından büyük bir gürültü işitilir. İlk vagon yerde yatan lokomotifin içine girer. Demiryolunun kenarında kaotik bir şekilde sürüklenir.

Gün ortası. Yağmur yağıyor. Bir demiryolu görevlisi, elindeki demir çubukla raya düzenli vurarak demiryolu boyunca yaya yürür. Arkasına döndükten sonra, yol boyunca uzanan ormana dalar ve orada kaybolur. Birkaç adam çamurlu toprağa yüzükoyun uzanmıştır. Üçünün elinde silah vardır. "Benim Couderc!" diye seslenir demiryolcu. Çamura bulanmış, sırılsıklam, yabanıl, tıraşsız adamlar ayağa kalkar ve gelenin etrafını sarar. Tommy de onların arasındadır. "Marius" denen Fingercweig'i, yağmurlu gece düzenlenen demiryolu sabotajındaki iki adamı tanırız. Tommy'yle aynı yaşta bir çocuk ortaya çıkar. Narin biridir. Koyu renk saçlarını arkaya atmıştır. Islak perçemleri yanlara düşmektedir. Belden kemerle sıkılmış bej rengi uzun bir ceket giymiştir.

"Bugün geçmeyecek," der demiryolcu etrafında toplanmış gruba.

"Lanet olsun, ne zaman geçecek şu tren!" diye bağırır ilk eylemdeki adamlardan biri güçlü bir İtalyan aksanıyla.

"İki gündür bekliyoruz," der Tommy.

Aksanlı konuşan adama döner:

"Geri mi çekiliyoruz Ricardo?"

"Henüz değil, yarın karar vereceğiz," cevabını verir.

"Bu akşam geri gelirim," der demiryolcu.

Gruptakilerin elini sıkar, sonra geldiği yoldan geri döner.

Adamlar tekrar çamurun içine otururlar. Tommy uzun ceketli çocuğun yanındadır. Demiryolcunun yola yeniden düzenli vuruşlarının sesi işitilir.

"Atıştıracak bir şeyin var mı Marcel?" diye sorar Tommy.

"Bir şey yemeyeli çok oldu."

Bunun üzerine Tommy kırk yaşlarında, kısa ceketli, bıyıklı, başında bere bulunan bir adama "Robert, sende de mi yok?" diye sorar.

"Hayır, bir çiftliği ziyaret etmek gerekecek. Sen ne dersin Ricardo?"

"Sanırım riskli olur. Ama gitmek gerek. Robert ve Marius, gidin. En ufak problem çıkarsa ateş açın."

"Birbirinize..." der Robert kod adlı Fingercweig gülerek.

İkisi ayağı kalkar ve ormanda kaybolurlar.

"Lanet olsun, bıktım..." diye iç çeker Tommy. Öfkeyle çamurun içine sırtüstü uzanır.

Yüzü, yakın çekimde uzun uzun görülür. Pislik içindedir, bitkindir, ince ince yağan yağmurdan ıslanmıştır.

"Marcel, annen var mı?" diye sorar.

"Evet, Alfortville'de sahte kimlikle saklanan bir annem var," cevabını verir Wajsbrot. "Ara sıra onu görmeye gidiyorum. Ya senin?"

"Benim de var. Beni burada, çamurun içine uzanmış, sırılsıklam, aç görüyor mudur diye düşünüyorum."

Güneş tam tepededir. Bir marşandiz treni raydan çıkar, lokomotif havalanıp yana düşer, vagonlar büyük bir gürültüyle yere yatarlar, lokomotifin kazanı patlar. Tren, birkaç sarsıntının ardından sonunda durur. Karmakarışık olmuş, kapıları sökülmüş lokomotiflerin yanından buğday tohumları uzun sıralar halinde akmaktadır. Çığlıklar ve iniltiler işitilir.

FTP yönetiminin bildirilerine inanılırsa, 1943 Ağustos ve Ekim ayları arasında Tommy başarılı yedi tren sabotajına katıldı. Birkaç başarısızlık da oldu. Ayrıca, resmen üstlenilmeyen sayısız başka eylem. Örneğin Hélène'in anılarında belirttiği, Almanya'ya gitmek üzere tıka basa buğday yüklü bir marşandiz treninin garda –hangi gar bilmiyorum– yakılması. Alman askerlerinin peşlerine düştükleri Tommy ve yoldaşları o gece hiç durmadan beş kilometre koşmuş olmalılar. Bu eylemlerden bazıları günlerce sürüyordu çünkü Boczor'un saptadığı trenler her zaman randevuya gelmiyordu. Demiryolu sabotajcıları genellikle Fransız demiryolcularından istihbarat alıyorlardı.

Özel efektler için Steve ve ekibini serbest bıraktım. Filmin üç demiryolu sabotajı gerçek dönemin lokomotif ve trenleri, maketler ve sentez görüntüler arasındaki bir bileşimin sonucudur. Sonuç parlaktır. Ama tabii ki 1945 yılında (SNCF) Devlet Demir Yolları'nın razı olduğu, gerçek bir trenin fedasıyla çekilen René Clément'ın *Ray Savaşı*'nda verdiği gerçek etkiyi asla elde edemezdik. Sinemaya ender olarak aktarılan Paris sokaklarındaki suikastların çekiminden çok, kelimenin tam anlamıyla demiryolu sabotajlarının bu ek sahnelerini –bir rayın cıvatalarının sökülmesi, ormanlarda bekleyiş– çekerken, savaştan bu yana Fransız sinemasının köşe taşı olmuş, Direniş'in şanına adanmış bütün bu filmlerin görüntüleri hiç durmadan aklıma geliyor: *Ray Savaşı, Eriha, Gölgeler Ordusu*... Rahatsızlık da hissetmiyor değildim. Klişe yanını silemediğim kendi görüntülerim aracılığıyla konvansiyonel bir soy zincirine dahil olmaktan çekiniyordum. Bundan kaçabilmek için, fotoğraf yöneticisi Christopher ışıklarını sabırla hazırladı. Özellikle gece çekimlerinde yeni bir Kodak filmi düşük ışıklandırmaya canlılık vermeyi, yarı karanlıkta gri kontrastların bütün nüanslarını ortaya çıkarmayı sağlıyordu. Fakat ne yağmuru uydurdu ne çamuru, bunlar belgelenmişti; ne de giysileri, bunlar da polis eşkallerinde kayıtlıydı. Yine bu yüzden Alman askerleri arasında temiz bir sevgi hayal ettim. Bu türden filmlerde ender gösterilen düşmanın insanlığı.

O günlerde, dışarda, kırda benim hissettiğim rahatsızlık Gabriel'in oyunundan da geliyordu. Vilma'nın gidişinden sonra, hâlâ Gabriel'in somurttuğu evredeydik. Ben de bu duruma az çok alışıyordum. Fakat artık onun Tommy'yi temsilde giderek aşırılaştığını fark ediyordum. Askeri eylemin ortasındaki Tommy'yi oynayan Gabriel, ifadelerinin sertliğiyle, jestlerinin keskinliği ve vurgularının saldırganlığıyla ona katkıda bulunuyordu. Bu ateşliliği yatıştırmaya onu ikna etmek için her sahnede diplomasi hazinemi sergilemek zorunda kalıyordum. İstemeye istemeye sakinleşiyordu. Ayrıntılar üzerine bitmek bilmez tartışmalarda zaman kaybediyorduk. Burgulu anahtarın nasıl tutulacağı, bir bakış, konuşma ritmi... Rahatsızlığım o zamana kadar beni kılı kırk yarmaya –üstelik kendiliğinden gözüktüğü için daha da şaşırtıcı geliyordu– alıştırmış olmasından kaynaklanıyordu. Haklı olup olmadığını kendi kendime soruyordum. Orada, bu demiryollarının üzerinde, bu garlarda, içinden gelen, zincirinden boşanmış Tommy doğrusu değil miydi? Benim perdede görmek istediğim Tommy'nin, bir başkasının değil, benim hayal ettiğim Tommy olduğunu, aslı olmadığını fark ediyordum. Benim canlandırdığım Tommy'nin geçerliliğinin bu şekilde tartışma konusu edilmesi ile Gabriel'in tuhaf yeteneklerinin bu inkârı arasında, bizim aramıza da ek bir gerilim gelip yerleşti. Bunu biraz gevşetmek için, bazı çekimlerde teslim oldum. Böylece Tommy benim denetimimden çıkabildi. Örneğin bir cıvatanın üzerine vahşice saldırdığı görülen Tommy benim hayal ettiğim Tommy değildir.

"Marcel"i, başka deyişle Wolf Wajsbrot'u oynayan Nicolas bana bu tür sorunlar çıkarmadı. Sade bir oğlan. Tıpkı 3 Mart 1925'te Polonya'daki Krasnik'te doğmuş o tamirci çırağı gibi. Paris'te Rosiers Sokağı'nda bulunan ve genç Yahudilere çıraklık öğreten meslek lisesini terk ederek on yedi yaşında FTP'ye katılmıştı. Temmuz 1943'te demiryolu sabotajcıları arasına katılmadan önceki direniş eylemleri hakkında pek bir şey

bilinmemektedir. O tarihe kadar 2. Müfreze'nin üyesiydi ve muhtemelen birçok suikasta katılmıştı. Bunlardan biri, kesinlik olmasa da bilinmektedir: 3 Ocak'ta, Rayman'ın yönettiği bir gruba katılarak Paris'te, Lowendal Caddesi'nde bir Alman müfrezesinin üzerine iki el bombası atarak çok sayıda kişinin ölümüne neden olmuştur.

Fakat biz korkuyu, cesareti, ölümü filme çekiyorduk ve henüz yirmisine varmamış olan Nicolas ile Jonathan çekimler arasında sanki hiçbir şey olmamış gibi eğleniyorlardı. Tıpkı "Julien" denen Lajb Goldberg'i oynayan Mathieu gibi. "Julien" 14 Şubat 1924'te Lodz'da doğmuş ve Belleville'de büyümüştü. Bir terzinin oğluydu ve Kışlık Velodrom baskınından beri o da öksüzdü. O da 2. Müfreze'nin eski mensubu olup demiryolu suikastçılarına katılmıştı. İlk günler ve senaryo okumanın şoku geçince, bu çocuklar –şimdiki dünyayı, kay kaylarını, dış görünüşünü, gezip tozmayı terk etmiş olan Gabriel'in tersine– cep telefonlarına, iPodlarına yapışmış gibi hiç ayrılmıyorlar, kaygısız gençlik eğlenceleri arasında neşeyle daldan dala konuyorlardı. Çekim sırasında, Tommy'nin dünyasına benim uzun uzun nüfuz edişim bu dünyanın yeniden yaratılmasında doruğa erişirken, aradaki yırtıcı tezat onları gerçekten sevmemi engelliyordu. Nasıl oluyordu da ölecekleri neredeyse kesinken Nazizmle mücadele eden genç Yahudileri canlandırıp, bir yandan da ileride düzenlenecek bir geceyi dert edebiliyorlar ya da tatil kulüplerinin ağustostaki rezervasyonunu düşünebiliyorlardı? Ancak çok sonraları kabul edebildim ki, Wajsbrot, Fingercweig ve Goldberg bunun için dövüşmüşlerdi; hayal etmeleri gereken bu zevzeklik için, bu tutarsızlık özgürlüğü için, kendini gösterme merakından alınan bu haz için dövüşmüşlerdi. Ama o an, hayır, bunu kabullenmek benim için güçtü. Yalnızca Gabriel bana, aşırılıklarına rağmen, oynadığı kişiliğe layık geliyordu. Şimdiki zamanın zararsız boşluğunun taban tabana zıddı olan bir büyüklük ve yoğunluk çağına olan özlemimde bana yalnızca o eşlik ediyordu.

Gabriel yalnızca aktör olarak bana kesin gerekli olmakla kalmıyor, onun varlığı bile içine kapanmak istediğim düşe beni istifliyordu. Kimi zaman, farklı bahanelerle, çekilecek hiç sahnesi olmasa bile orada olmasını istiyordum. Saf biri değildi. Ama benim yanımda, sabırlı, sessiz kalmayı kabul ediyordu. Sanki, Tommy'yi küçümsediğimi düşünerek ve kimi zaman bu nedenle benden nefret ederek, yalnızca varlığıyla bana cesaret vermek, gücünü ve hakikatini bana iletmek istemişti. Bense bu tavrında, benim için bilinçdışı, arzulanmamış bir bağlılığın işaretini görüyordum; bir ergenin babasına olan bağlılığıydı bu. Gelişmeler yanılmadığımı bana kanıtladı. Istırapları, gizleri, aşırılıkları, hatta gözlerinden okuduğum reddediş içinde, her geçen gün beni daha fazla heyecanlandırıyordu. Öyle ki, güzel bir gün, ona karşı hissettiğim şefkate –bu kelime o sırada bana uygun geliyordu– direnmek bana gereksiz geldi.

Tommy, başında denizci mavisi bir fötr, aynı renkte bir pardösü, gri pantolon ve siyah ayakkabılarla, Mouffetard Sokağı'nda yürür. Yanında "Robert", yani Émeric Glasz bulunmaktadır. Onun da başında bir bere, üzerinde ceket ve mavi kumaş pantolon vardır. Kamera sokakta onları izler. Yalnızca sırttan görülmektedirler. Sesleri işitilmez ama konuştukları görülmektedir. Bir adamın soluk alıp verişi ve çok yakındaki ayak sesleri işitilir. O sırada Tommy ile Robert Contrescarpe Meydanına varırlar. Ardından, yola devam edip Descartes Sokağı'ndan inerler. Sahnede, ön planda, bir kurşunkalem tutan ve bir not defterine bir iki kelime karalayan bir el görülür.

Bu sahne 22 Eylül 1943'te saat 14'te cereyan etti. O gün, istihbarat bölümünden müfettişler André ve Lavoignat ilk kez Tommy'ye rastladılar. Tommy böyle giyinmişti. Tam bu şekilde. Şehirli bir burjuva gibi. Bu palto daha ilerde tekrar görülecektir. Müfettişler onu fişlerinde bundan böyle "Mouffetard" diye adlandıracaklardır. O gün yanında bulunan Glasz bir Macar komünistiydi. 1902 yılında Budapeşte'de doğmuştu. 1937 yılından beri Fransa'ya yerleşmiş, tamircilik yapıyordu.

1939 yılında Fransız ordusuna yabancı gönüllü olarak katılmıştı. Tıpkı Tommy gibi –onunla elbette bir iki kelime Macarca konuşuyordu– 1. Müfreze'nin üyesi olmuş, sonra da demiryolu sabotajcılarına katılmış ve önde gelen sorumlularından biri olmuştu.

Müfettişler Tommy'yi üç hafta sonra tekrar gördüler ama tanımadılar. Yanında Boczor'la Clovis Sokağı'ndaydı. Bunun üzerine yine polis notlarında Clovis adını almıştı. Demiryolu sabotajcılarının takibi 8 Eylül'de başlamıştı. O gün müfettişler Lajb Goldberg'i takibe karar vermişlerdi. Onu, muhtemelen bir ihbarın ardından 30 Temmuz'dan beri "saptamışlardı." Goldberg istemeden müfettişleri önce Fingercweig'e, ardından Glosz'a, sonra diğer iki demiryolu sabotajcısına, Polonya Yahudisi ve eski Uluslararası Tugaylar üyesi, 1918 doğumlu "Jean" kod adlı Jonas Geduldig'e ve 1910 doğumlu Polonya Yahudisi, 1938'den beri –Filistin ve Avusturya'dan sonra– Fransa'ya yerleşmiş olan "Maurice" kod adlı Willy Schapiro'ya götürdü. Her biri takibe takıldı ve polis ağını sabırla dokuyabildi. 20 Eylül'de Glasz, müfettiş André ve Lavoignat'yı demiryolu sabotajcılarının lideri Boczor'a ve 22'sinde de Tommy'ye götürdü. Ertesi gün saat 17'de Paul-Painlevé parkında Boczor ve Wajsbrot'la bir randevuya giden Tommy, yapışkan André ile Lavoignat'nın demiryolu sabotajcılarının en gencini saptamalarına imkân tanıdı. 24'ünde Boczor'u takip eden polis, Manukyan'ın evini saptayabildi –Paris FTP-MOI'nin askeri lideri olduğunu henüz bilmiyordu: XIV. Bölgede Plaisance Sokağı. 28'inde Manukyan, André ile Lavoignat'yı Oise'deki Mériel'e kadar götürdü. Burada, askeri sorumlu, doğrudan bağlı olduğu ve Île-de-France'taki FTP'nin sorumlusu Joseph Epstein'la haftalık randevusuna gelmişti. Örümcek ağını şeytansı bir maharetle örüyor, zaman kazanıyor, maskesini düşürecek takiplerden kaçınıyor, avlarını görünüşte rahat bırakarak sonunda hepsini birden yakalamak istiyordu.

Artık Tommy'nin sırtında sürekli bir kara gölge vardı. Tommy'yi hiç bırakmıyordu ama Tommy onu görmüyordu.

Ürkütücü bir gölge: Peşinden gelen ölüm. Bu sürekli tehdit kendi içinde yeni bir gerilim taşır. Julian'ın doğal olarak müzikle eşlik etmesi gereken bir geciktirimdir bu. Bunun seyirciyi, kendini duyuran son karşısında tevekkül ile korku –başka deyişle hâlâ bir umut ışığı– arasında salındırmasını istiyordum. Bir kalp atışı ritmindeki bu pes ve melodik basit uğultuyla bunu başardı.

Bütün kitapları okumuştum, bütün hikâyeyi biliyordum, senaryoyu ben yazmıştım ama yine de –beni şimdiki zamanın binlerce ayrıntısına bağlı kalmaya mecbur bırakan filmin gidişatından başka– bu kara gölgeyi silebilmeyi isterdim. Başkasındansa Tommy'yi seçmemin nedeni kısmen beni rahatsız edici bir coşku selinden korumasıydı. Ama işte, kötülük güçleri onun omzunun üzerinden eğilmiş, kameramın karşısında, onun sertliğini, şiddetini silahsızlandırarak onu bana avuçlarımın arasına alıp ısıtmak isteyeceğim çok üşümüş bir kuş yavrusu olarak geri veriyordu. Nasıl söylemeli? Bu ani ve şefkatli duygudaşlığı beni artık Gabriel'e bağlayan şeye borçlu olduğumu söylemeye gerek yok. Bizim için Mouffetard Sokağı'nın yukarısı demek olan bu gri günün şafağında, tıpkı Tommy'nin peşinde koyu renk takım elbiseli bir adamla yürüdüğü gibi onun da yürüdüğünü gördüğümde, iki oğlan birbirine karışmıştı. Gabriel'in de ölebileceğini korkuyla düşündüm.

Mavi işçi tulumu giymiş, Temple metrosunun art nouveau tırabzanına yaslanmış iki adam sırttan görülür. Arka planda, onların karşısında, Turbigo Sokağı'nın bir sıra karanlık evi. Ortada, 85 numara. Birkaç bisikletli geçer, sonra bir Simca 5. 85 numaranın açık renk ahşap kapısı açılır ve binadan bir adam çıkar. Joseph Boczor'u tanırız. Soldaki Turbigo Sokağı'na girer. Mavi işçi tulumu giymiş adamlardan biri, saatine baktıktan sonra, not defterine bir şeyler yazar. Onların polis müfettişi olduğunu anlarız. Metronun yanından geçtikten sonra Boczor'u takibe koyulurlar. Boczor République Meydanı'na gelir. Metronun merdivenlerinden iner. Koridorlara girer. Kuyrukta sabırla bekler, sonra biletini zımbalatır ve Place-d'Italie istikametinde peronda bekleyen onlarca yolcu arasında durur. İki sahte işçi birkaç metre yakınında dururlar ve yeşil vagonda onu takip ederler.

Boczor Porte-d'Ivry metrosundan çıkar. Peşinde hâlâ o iki adam vardır. Masséna Bulvarı'na sapar. Patay Sokağı'nın köşesinde onu "Ricardo" kod adlı Ildo Stanzani beklemektedir. Mavi kumaştan bir ceketle haki bir pantolon giymiştir. Ayağında kocaman potinler vardır. İki adam el sıkışır, birkaç adım yürür ve bir kafeye girerler. İki müfettiş karşı kaldırıma yerleşir. Sokaktan birkaç araç geçer, bisikletliler, bisiklet taksiler, eski arabalar. Kaldırımlarda çok sayıda çocuk oyun oynamaktadır.

İki müfettiş şimdi kafeden çıkmış olan Stanzani'yi takip etmektedir. Bulvarda, Boczor'un tersi istikamette yürür. Choisy Caddesi'ne girer. 41 numaradaki üç katlı, mütevazı, küçük bir binaya girdiği görülür. Müfettişler karşı kaldırıma, birkaç metre mesafeyle çöreklenirler. Biri bir banka oturmuş, bir not defterine bir şeyler yazmaktadır. Öteki bir mağazadan diğerine gidip gelmekte, vitrinleri inceliyor gibi yapmaktadır.

Stanzani binadan çıkar. Bu kez elinde sorgun ağacından büyük bir sepet tutmaktadır. İki adam Porte-de-Choisy metrosunda onu takip ederler. Doğu Garı'nın salonuna girdiğinde de peşindedirler. Elinde hâlâ bir sepet vardır. Gidip bir banka oturur. İki müfettiş salona yerleşir. Birisi bir gazete bayisinin karşısına, öteki bir başka bankın üzerine. Salonda önce Boczor belirir. Ardından sırasıyla Goldberg, Geduldig, Fingercweig, Tommy ve Wajsbrot. Goldberg ve Tommy' de birer sırt çantası vardır. Diğer üç gençte omuzdan çaprazlama asılmış azık torbaları. Ayrı ayrı gelerek birbirlerini bulurlar. Sonra, Stanzani'nin yanına oturmuş olan Boczor'un bankının önünde buluşurlar. Kısa bir gizli toplantının ardından, Stanzani'nin sepetinden iki paket çıkardığı ve birini Geduldig'e, diğerini Goldberg'e verdiği görülür. Goldberg ile Fingercweig, biraz mesafeyle de peşlerinden Tommy ile Geduldig gelir, gruptan ayrılır, Troyes'a giden rıhtımda bekleyen bir trene doğru ilerler ve iki farklı vagona ayrı ayrı binerler. İki müfettiş üçüncü bir vagona biner. Hoparlörden trenin yola çıkacağı anons edilir. Peronun saati 11.45'i göstermektedir. Bir demiryolu görevlisi düdük çalar, tren sarsılarak kalkar.

Müfettişler hareket halindeki trenin koridorunda ilerlerler, her kompartımana göz atarlar. Geçerken Tommy'yi saptarlar. Pencere kenarına oturmuş, akan manzaraya bakmaktadır. Koridor tarafında oturan Geduldig ise uyuklamaktadır.

Demiryolu suikastçıları, diğer yolcular arasında, Troyes garında trenden inerler. Saat 14.45'i göstermektedir. İki iki ilerlemektedirler. Aralarında yaklaşık onar metre vardır. Gardan çıkarlar. İki müfettişin gözetimi altında bir lokantaya girerler: Le Lion de Belfort.

Dört demiryolu suikastçısı masaya oturmuş iştahla yemek yemektedir. Geniş salonda çok insan yoktur. Cılız bir ışıkla aydınlatılmıştır. Önce uzaktan görülürler, alçak sesle konuşur gibi birbirleri üzerine eğilmişlerdir. Kamera onlara yaklaşırken hepsi gülmeye başlar.

"Rosenblum ailesi," diye anlatır Fingercweig, "hududu sahte kâğıtlarla geçmeye çalışır. Bir Alman subay belgelerini kontrol eder. Kuşkulu bir gözle tepeden tırnağa onları süzer ve kâğıtları *görmek ister. Bay Rosenbulm bütün ailenin sahte kâğıtlarını ona uzatır.*

Alman inceler. 'Siz var Maurice Tubois? – Evet, sayın subay. – Sizin karı ve çocuklar ne adda? – İşte, sayın subay, görüyorsunuz, karımın adı Lucie Dubois, Martin doğumlu, küçükler ise Robert ve Marie Dubois. - Çok iyi... çok iyi... Siz yok olmak Yahudi, değil mi? – Yoo, sayın subay, elbette hayır... - Dininiz ne Bay Tubois? – Bizler Almanız, sayın subay, Almanız...'"

Delikanlılar güler. Bir sessizlikten sonra, Geduldig başka bir hikâyeye başlar:

"İki yaşlı dost olan Moiz ile Samuel gettonun sokaklarında dolaşmaktadır..."

O hikâyesine devam ederken (aynı ses ve restorandaki aynı gürültüler) iki müfettişin lokantanın önünde, dışarda bir masaya oturdukları görülür. Kasvetli bir halleri vardır. Önlerinde iki boş kadeh.

"... 'Samuel,' der Moiz, 'eğer iki tane Hispano-Suiza J12 araban olsaydı, içi sırf deri kaplı, kumanda tablosu damarlı ceviz ağacından, vites kolu gümüş, tıpatıp aynı iki araba. Birini bana verir miydin?' 'Elbette,' der Samuel, 'biliyorsun, okula birlikte gittik, askerliğimizi birlikte yaptık, otuz yıldır birbirimizi tanıyoruz... İki tane böyle arabam olsaydı birini verirdim.' 'Ama Samuel...' der yine Moiz..."

Geduldig'in hikâyesini anlattığı hâlâ işitilirken, dört suikastçının lokantadan çıktığı görülür. Tommy ve Goldberg sırt çantalarını alırlar. İki müfettiş onların birkaç metre uzaklaşmalarına izin verir, sonra onlar da ayağa kalkarlar ve Troyes'un köhne sokaklarında takip ederler.

"... 'Ya en güzel mahallelerde iki dairen olsaydı, büyük salonlu ve dört odalı, ikisinde de banyo ve sıcak su, merkezi ısıtmalı, birini bana verir miydin?' 'Elbette Moiz, elbette birini sana verirdim, sen benim düğünümde şahitlik yaptın, ben senin oğlunun vaftiz babası oldum, dünyanın en iyi dostu değil miyiz biz?'"

Hafif bir sisin çizgilerini silikleştirdiği çok sakin sokaklarda yürürlerken, yine Geduldig'in sesi işitilir:

"'Ama Samuel, söyle bana, iki pilicin olsaydı...' 'Orda dur hele Moiz!' diye bağırır bunun üzerine Samuel.. 'İki pilicim olduğunu BİLİYORSUN!'"

Kahkahalar. Lokantanın içinde hep aynı ses. Sonra sessizlik. Oldukça yoğun bir sis sokağı kaplamaktadır. Sokak, ağaçların arasına gömülmüş hali vakti yerinde evlerle çevrilidir. Uzun süre bu görüntüde kalınır. Hiçbir şey kıpırdamaz. Sisin içinde yavaş yavaş iki siluet belirir ve bir süre sonra Tommy ve Goldberg seçilir. Sırt çantalarıyla yürümektedirler. Yaklaşırlar. Kamerayı geride bırakırlar. Bir bisikletli çekim alanına girer ve diğer yönde kaybolurken, iki yeni siluet belirir: Fingercweig ile Geduldig'tir bu.

Hep sisin içinde ama gece olduğundan giderek daha karanlık, dört demiryolu suikastçısı, birlikte, bir nehrin üzerindeki köprüden geçerler. Onları uzaklaşırken görürüz. Giderek belirsizleşip sonunda kaybolurlar. Çağlayan gibi akan su sesinin gürültüsünden ve birkaç kuşun şakımasından başka bir şey işitilmez. Aniden, köprü yolunu döven ayak sesleri işitilir ve iki müfettiş demiryolu suikastçılarının peşinden koşarken görülür.

Bütün bunları, hayır, pek uydurduğum söylenemez. Saatler, yerler, kişiler, hepsi doğru. Müfettişler, André ile Constant'ın takip raporlarında titizlikle kaydedilmiştir. Bunlar bu 21 Ekim 1943 gününü canlandırmayı sağlamaktadır. Özellikle polisin olağanüstü stratejisini, teröristleri, hiçbirini kaçırmamak için, müfettişlerin gözü önünde cinayet işlemelerine izin vermek pahasına da olsa, mümkün olduğunca uzun süre takip etme şeklini saptamaktadır. Hepsi doğrudur. Örneğin Stanzani'nin gidip getirdiği ve içinde ne olduğu bilinmeyen şu sorgun ağacından sepet gibi muamma kalanlar da dahil. Belki içinde, Boczor'un demiryolu suikastçılarına son anda dağıttığı silahlar vardı. Keza, Stanzani ile Wajsbrot'un diğerleriyle aynı trene binmemesi ve hepsinin, ne zaman ve nasıl olduğu bilinmeden daha ilerde buluşmuş olması da bir muammadır. Ama hepsi doğrudur. Suikastçıların yemek yedikleri Lion de Belfort lokantasında anlatılan Yahudi hikâyeleri hariç. Müfettişler lokantanın içine girmediler. Birkaç günden beri, belki de birkaç haftadır titizlikle hazırlanmış operasyonlarının o anında, demiryolu suikastçılarının eyleme

geçmeden önce rahatlamaktan daha yararlı bir işlerinin olmadığını hayal etmek hoşuma gitmişti.

Gecedir. Bir ormanda dört suikastçı terk edilmiş gözüken bir evin duvarına yaslanmış oturmaktadır. Goldberg ayağa kalkar: "İşte!" Stanzani ve Wajsbrot belirir. Hepsi ayağa kalkar. "Hemen gidiyoruz," der Stanzani. Yola koyulurlar. Geçtikleri farklı manzaraların üzerinde dalga dalga sis tabakaları gezinmektedir. Beliren ufkun önünde küçük bir yol gözükür. Ormanın içinde bir patika. Bir demiryolu. Suikastçılar az çok belli olur. Cep lambalarının ışık demetleri fark edilir çünkü ay yoktur, yalnızca yol lambalarının birkaç halesi kimi zaman gecenin içinde onları cılız bir şekilde aydınlatmaktadır. Sourdun köyünün girişinde, başta yürüyen Stanzani çantasından bir harita çıkarır, yere koyup açar, lambasıyla aydınlatır. Bütün diğer suikastçılar etrafını çevirir.

"Ma che ci facciamo qui... *On kilometreyi boşuna mı yürüdük..." diye iç çeker.*

"Olamaz!" diye haykırır Tommy, öfkelenmiştir.

Sonra, önceki manzaralardan birinde yürürlerken görülürler. Ama bu kez ters yönde gitmektedirler.

Sisin içindeki lambaların ışık demetleri bir demiryolunun flu parçalarını belli belirsiz gösterir. Demiryolunun üzerine suikastçılar eğilmiş, kumanda somunlarını sökmektedirler.

Doğan günün ışıkları altında, asılı bir saatin 6.10'u gösterdiği Troyes Garı'nda, peronda, bütün suikastçılar ikişer ikişer, aralarında birkaç metre mesafeyle toplanır. Bitkin bir haldedirler. Özellikle Tommy güçlükle yürümektedir, topallamaktadır. Hırpani bir halleri vardır, kir pas içindedirler, ayakkabıları ve pantolon paçalı çamura bulanmıştır. Kamera her birinin bitkin yüzünün üzerinde uzun uzun durur. Daha ötede, iki müfettiş fark edilir, onlar da kir pas içindedir, bir banka oturmuşlardır.

Eski zaman treninin bir kompartımanında Tommy uyumaktadır. Başını koltuğun baş kısmına yaslamıştır, Wajsbrot ise onun omzunda uyumaktadır.

21 Ekim'i 22'sine bağlayan gece Troyes bölgesinde ne olmuştur? Müfettiş André ile Constant raporlarında demiryolu suikastçılarını, şehrin yakın banliyösü olan Saint-Julien-des-Villas çıkışında, bir köprüden sonra, ayın 21'inde saat 18.15'te gözden yitirdiklerini ve ertesi gün Troyes Garı'nda sabahın altısına doğru, cinayet işledikten sonra yeniden bulduklarını kaydetmişlerdir. Müfettişler, yine raporlarına göre, Stanzani ile grubunun, Troyes'a kuş uçuşu altmış kilometre mesafedeki Hermé Garı yakınında bir treni raydan çıkardıklarını daha sonra öğrendiklerini belirtmişlerdir. Müfettişler onları garda yeniden nasıl buldular? Suikasttan nasıl haberdar oldular? Tuhaf bir şekilde, raporları bu konuda suskundur. En mümkün hipotez, bütün operasyona tanık oldukları ve ağın takibini çok erken bozmamak için demiryolu suikastçılarının işlerini yapmasını engellemedikleridir. Raporlarında itiraf edilmesi imkânsız bir taktiktir bu.

Stanzani ve adamları yolda kaybolmuşlardı. Bu nedenle yol yirmi kilometre kadar uzamıştı. Suikastçılar böylece en azından yüz elli kilometre katetmek zorunda kalmışlardı. Bu mesafeyi bu kadar kısa bir zamanda yaya katetmeleri imkânsızdı. Kuşkusuz ki yolun büyük bölümü için yük trenlerine binmişlerdi ve muhtemelen demiryolcular onlara suç ortaklığı etmişti. Ben bu ayrıntılara girmedim. Beni tek ilgilendiren, yeterince hazırlanamamış, ihtiyatsız suikastçıların yollarını şaşırmış olduklarıydı. Dahası, peşlerini bir an bile bırakmayan beklenmedik bir polis karşısında kendilerine fazlasıyla güvenerek, bütün bu olaylar boyunca takip edildikleriydi. André ve Constant, ancak Paris'e vardıklarında geçici olarak onların peşlerini bıraktılar. Tommy'nin saat 10.30'da yoldaşlarından ayrıldığını ve 11.40'ta evine vardığını not ettiler.

Sağanak yağmur altında bir Paris sokağı. Wajsbrot eski bir Paris apartmanına girer. Merkezi bir ışık deliği olan, iki kat arasında vitraylı pencerelerle aydınlanan, değirmi bir şekilde yükselen güzel bir ahşap merdivenden katları tırmanır. Beş hizmetçi odasının bulunduğu son

katta, zemin kırmızı brikettir. Bir kapıyı çalar ve alçak sesle, "Benim!" der. Kapı açılır, güler yüzlü bir genç kız belirir. Wajsbrot içeri girer, kız kapıyı kapatır, uzun uzun sarılırlarken, yağmurun sesi yükselerek gelmeye başlar.

Hélène, Daguerre Sokağı'ndaki stüdyosunda, giriş kapısını açar. Tommy oradadır, sırılsıklam, çantası sırtında, ayakkabıları elinde.

"Tommy, ayakların çıplak," diye inler Hélène.

"Bu postallarla daha fazla yürüyemedim," der. "Metrodan beri yalınayak yürüyorum. Kimse var mı?"

"Hayır, kimse yok... Haydi, gir," der yalnızca.

Stüdyoda hâlâ yağmur işitilmektedir. Hafif bir gündüz ışığı pencerenin perdeleri arasından sızmaktadır. Ama komodinin üzerinde bir başucu lambası yanıktır. Tommy kısa iç donuyla, tertemiz ve saçı başı düzgün, bir yatağın üzerine kısmen uzanmıştır. Ters yönde, yatağın ahşap kenarına konmuş bir yastığa dayanmaktadır. Ayaklarını, yatağın baş tarafında oturan annesinin dizlerine koymuştur. Başucu lambası Hélène'in eğik yüzünü aydınlatmaktadır. Tommy'nin ayaklarından biri sargılıdır. Hélène diğerine yağ sürmektedir. Yumuşak yumuşak ovuşturur, sonra da sarar. Kimi zaman Tommy yüzünü buruşturur, ayağını çekmek ister ama annesi tutar.

"Bir hiç için yirmi kilometre yürüttü bizi, anne. Siste yolunu şaşırdı. Sonunda ayağa kalkamaz haldeydik, bütün malzeme sırtımızda."

"Hiç olmazsa treniniz raydan çıktı mı?"

"Yarın öğrenirim."

Tommy bir an susar, tedavi eden annesine bakar, sonra:

"Anne?"

"Ne var, oğlum?"

"Dünyanın en güzel kadını olduğunu biliyor musun?"

"Aklına geleni söyleme, Tommy," karşılığını verir, gülümseyerek, "uykusuz olduğun belli."

"En güzeli değil misin? Evet, seni temin ederim, dünyadaki en güzel kadın sensin..."

Daguerre Sokağı'ndaki mutfakta sofraya oturmuş olan Tommy hâlâ kısa donludur. Ama üzerinde bir pijama ceketi vardır. Düğmelerini iliklememiştir. Çıplak ayakları sargılıdır. Yemek yerken uyur. Masanın üzerinde kıvrılmış koluna başını yaslar. Önünde dumanı tüten bir kâse durmaktadır; bir parça ekmek ağzından dışarı çıkar. Hélène yaklaşır, onu uyandırmamak için özenle ekmeği ağzından alır.

Kara gölge Tommy'den Gabriel'e geçtiğinden beri, ben öngörülemez bir yapımcı olmuştum, zorunluluklarla belirgin bir laubalilikle oynuyordum. Fakat, benim gözümde, kaygım ve buna karşı koyma imkânlarım, ciddi biri olarak ünlenmekten artık daha ağır basıyordu. İşte bu yüzden, senaryoda bulunmayan bu sahneleri –Wajsbrot ile Tommy'nin operasyondan dönüşü– çektim. Bu sahneleri, esasen, gün ışığına çıkacaklarından emin olamadan, (heyecan verici köhneliği 40'lı yılların Troyes Garı'nı temsil etmeyi sağlayan) Pontarlier Garı'nın bekleme salonunda, ekibin sabahın erken saatindeki çekim için hazır olmasını beklerken yazmıştım. Benim önümde, birkaç dakika önce, Gabriel'i hazırlamışlardı. Yorgunluğu belirtmek için yüzüne bilmediğim bir şey geçirmişler, saçlarını ıslatmışlar, ıslak giysilerini lime lime etmişlerdi. O ise gözlerini dikmiş bana bakıyordu. Gözlerinde kaygı okunuyordu. Tıpkı bir çocuğun bir babadan, bir anneden yardım istemesi gibi; sanki onu karanlık gölgeden tek ben kurtarabilirmişim gibi. Belki de filmi o an durdurmak, Gabriel'i Tommy'den kurtarmak gerekirdi ama buna cesaret edemedim. Bunun yerine, Hélène'i, anneyi arama fikri geldi aklıma ve gardan Vilma'yı aradım. Onun önceden belirtmiş olduğu ayrılışı Gabriel'i üzüntüye gömmüştü. Onun bu deliliğini, saatlerce pazarlık yapmama, yalvarıp yakarmama, saçma sapan gerekçeler bulmama ve sonuçta tehditlerde bulunmama yol açmış olan, yapım ekibiyle bu aniden patlak veren kavgalarını böyle açıklıyordum. Çünkü Hélène'le öngördüğümüz ve daha ilerde gelecek olan bütün sahneler önceden çekilmişti. Vilma'yı Budapeşte'den

tek bir günlük çekim için getirtmek, Strindberg'in –yanılmıyorsam– *Ölüm Dansı*'nın provalarını yaptığı bir tiyatroya tazminat ödemek gerekti. *Hélène'in Anıları*'ndaki üç bölümü özetleyen bu aşk sahnesi için yalnızca: Bir gün, bir demiryolu suikastından sonra Tommy'nin yalınayak geri dönüşü ve su toplamış ayaklarına koyun yağı sürdükten sonra onları nasıl sardığı; bir başka gün, yemek yerken, bir parça ekmek ağzından dışarı çıkmış, uyuyacak kadar bitkin hali; bir başka gün, karşılık kabul etmez bir ses tonunda, dünyanın en güzeli olduğunu ona söylemesi... Suç ordusunun küçük askeri, sevgi dolu olmaktan da öte bir annenin nazladığı, teskin ettiği, koruduğu Tommy'nin yaşamının üç gerçek dönemi. Sanki Gabriel'i annesinden yoksun bırakmaya hakkım yokmuş gibi ve onun varlığı Gabriel'i, sonunda beni felç eden bir acıyla, bir kaygıyla içine gömüldüğünü gördüğüm üzüntüden çıkarırmış gibi Vilma'yı getirttim. Vilma ve ben Gabriel'in kendi kendine oynadığı filmin aktörleri olmuştuk.

Onu karşılamaya havaalanına elinde çiçeklerle gittiğini, oteline kadar ona eşlik ettiğini ve yanından hiç ayrılmadığını öğrendim. İkinci kez olarak, çekim sabahı birlikte geldiler. Ama bu kez Vilma altüst olmuş gibiydi. "Pamuk ipliğiyle bağlı," dedi bana, "hasta, yaşamak istemiyor, bunu biliyorum, böyle demedi ama hissediyorum. Beni bir daha asla göremeyecekmiş gibi ve gözlerinin önündeki son görüntünün ben olmamı isteyerek bakıyor bana. Ağlamak isterken gülümsüyor. Korkunç bir izlenim bu"

Daguerre Sokağı dekorunu yeniden kurmak zorunda kaldık. Yatak sahnesini çekmeden on dakika önce sette sessizlik olsun istedim. Gabriel'in stüdyonun, anne sığınağının huzuru içinde kendini bulmasını ve tıpkı Tommy'nin Hélène'in sevgisine kendini bırakarak, bu tür durumlarda elbette unutmuş olduğu gibi, kara gölgeyi unutmasını istiyordum. Ve çekim sırasında tek bir kez, gerçek bir annenin yumuşak ve okşayıcı ellerinin uzun süre boyunca mucizevi bir merhem gibi uzun süre etki etmesi gizli umuduyla, ona, bilgi olarak, "Gabriel,

hatırla..." dedim. Yalnızca başını salladı. Vilma ise bana sanki ben de deliymişim gibi baktı. Ama sonuç bu öngörülmemiş sahne oldu; bence filmin en dokunaklı sahnesiydi.

Gabriel'in bitkin düşmüş vücudunun pozu, bir kolunu başının altına kıvırışı ve ötekini yatağın kenarından serbest bırakışı güzeldi. Kendini benim ışıklarıma, kameramın bakışlarına sunuşundaki cömertlik de heyecan verici. Acının ve ölümün gecesinde beliren öngörülmemiş bir yıldız gibi, katilin altüst edici lütfunun aniden kendini gösterdiği bu doğaçlama sahne olmasa film nasıl olurdu?

Bununla birlikte o sahneyi bunun için yazmamıştım. Yalnızca Gabriel'in, yardımına her zaman koşabilecek bir annenin şefkatiyle, bir süreliğine, belki de filmin sonuna dek yatışacağını hayal etmiştim. Muhteşem Vilma bunu ona yapmacıklığa kaçmadan sundu. Sanki ayaklarına masaj yaptığı, ruhunu ısıttığı küçük aktör, sevginin hâlâ kurtarabileceği can çekişen evladıydı. Gülümsemesi cepheden görülüyor. Önceki gece de Gabriel'e böyle gülümsemiş olmalıydı kuşkusuz. Hastabakıcı ellerinin maharetli zarafeti ve artık çocuk olmayan bir oğul tarafından en güzel ilan edilmenin kısmen izlenen zevki görülüyor. Onun için kaygılanarak, yapmacık tavırlar sergilemek zorunda değil, Hélène'i oynamak zorunda değil. Zaten Tommy'nin annesinin, aralarındaki bağın gücünden, oğulun ilanı aşklarından, örneğin annesiyle, sanki âşıkmışlar gibi, onu sıkı sıkıya kendine çekerek, belinden ya da omuzlarından tutup Luxembourg'da dolaşırkenki gururundan söz ettiği sayısız bölümü o okumamıştı.

Tommy ve bedeninden, ürkek ergen cinselliğinden Hélène kitabında iki kez söz eder. Ama bu sahneleri senaryoma yerleştirmeyi ne istedim ne de yapabildim. Çünkü bunlar son derece mahrem şeylerdi. İlki, Hélène'in oğlunu büyük bir gerdelin içinde on dört yaşına dek kendisinin yıkadığını, sonra da oğlunun ondan saklandığını ve dört yıl sonra onu, yıkandığını bilmesine rağmen, kapıyı çalmadan odasına masumca girdiğinde çıplak yakaladığını açıkladığı sahne. Aniden karşısında

gayet gelişmiş bir adam keşfedince şaşkına dönmüştü. Tommy ise öfkelenmiş, utanmış, kıpkırmızı olmuştu, kapıyı çalmadığı için annesine kızmıştı. On sekiz yaşında, çoktan acımasız bir savaşçıyken, Tommy utangaç ve edepli bir genç oğlan olarak kalmıştı. Üstelik yalnızca da annesinin karşısında değil: *Bir kadının –beni daima bir kadın olarak görmüştü– bir kadının onu çıplak görmesinden rahatsız olmuştu*, diye yazar Hélène. Bu sahne bize Tommy hakkında iki temel şeyi öğretir. Öncelikle onun çocuk edepliliği, ardından da annesini bir kadın olarak görmesi. Ama bu benim göstermek istemediğim bir sahnedir çünkü kamusal bir yerde bunun teşhir edilmesinden Tommy'nin hoşlanmayacağına eminim. Tıpkı Hélène'in kitabındaki, aynı sayfada yer alan ikinci vesile gibi. Hélène Tommy'nin ve tanıştığı diğer arkadaşlarının, bir kadınla sürekli ilişki kuramamaktan yakındıklarını anlatır ve ekler: *Yine de sanıyorum Thomas zaman zaman fahişelerle birlikte oluyordu.* Aynı nedenle bunu da filme çekmedim. Bir belirsizlik bırakan şu *sanıyorum* yüzünden. Hatta Hélène'in yanıldığını bile varsayabilirim. Tommy onu başka kadınları arzulamayacak kadar çok seviyordu. Bazı sinemacıların bu cümleyi istismar etmek için birbirleriyle yarışacaklarını sanıyorum. Bu *sanıyorum*dan başka, kendi kişime sanki hâlâ yaşıyormuş ve teşhir edilmekten acı çekecekmiş gibi bir tür saygı ve hürmet duyarak, onu esirgedim. Arzunun parayla giderilmesinde aşağılatıcı bir şey olduğunu düşünmüyorum ama gururlu Tommy'nin, bunu yapmışsa da, bununla böbürlenmeyeceğini tahmin ediyorum. Annesinin bu sayfasından hoşlanmazdı; eğer yaşıyor olsaydı bunu yazdırmazdı. Ama bana göre Tommy hâlâ yaşıyordu; yerleri saptarken bana eşlik etmişti ve ben onun edep duygusuna ve gururuna saygı gösteriyordum. Bu tür önlemler benim sanatıma belki sınır çekmektedir ama sanat sanattan başka bir şey değildir, gerekli ama sonuçta önemsiz küçük bir şey, güzelliklerin, gerçeğin gözyaşlarının ve kanının gülünç bir yansısıdır ve ben, kendime değer kazandırmak için onun yakıcı sırlarını feda etme yeteneğinde biri değilim.

Tommy ile annesini birbirine bağlayan bu sevginin tuhaf yoğunluğunu vurgulamak için bu sahneden önce bir başka bağın metaforunu koydum: Wajsbrot ile adı Suzy diye bilinen Sarah Danciger olan genç kız arasındaki aşk. Bunu yaptığım için mutluydum da çünkü Wajsbrot basit ve kendiliğinden bir gençlik aşkıyla yanıp tutuşuyordu. Wajsbrot'u bu yüzden seviyorum. Zaaflı eğilimlerim pahasına da olsa, onu yumuşak, utangaç ve güler yüzlü bir kişilik yaptım. Onu böyle hayal ediyorum. Güler yüzlü. Ondan kalan son görüntülerden birinde böyle. Olağanüstü, temel bu görüntü filmin sonunda ortaya çıkıyor. Utangaç olduğu bakışlarından ve Tommy'nin otoritesine boyun eğişinden anlaşılıyor. Yumuşak çünkü buyruklara rağmen, güvenlik kurallarını hiçe sayarak ve dolayısıyla aşkı uğruna yaşamını riske atarak, 1943 yazı boyunca, iğrenç bir aynasızın, komiser Pierre Gautherie'nin bir tutanakta "metresi" diye kaydettiği kişinin yanına taşındı. Wolf'un sevgilisinin adı Sarah Danciger'di. Sarah tehlikeli bir ad haline geldiğinden ona Suzy diyorlardı. On yedi yaşındaydı. 14 Mayıs 1926'da Varşova'da doğmuştu. Archives Sokağı 35 numarada, altıncı katta, sağ kolda, Leblanc adına kiraladığı bir hizmetçi odasında kalıyordu. Oberkampf Sokağı'nda oturan, 1901 Varşova doğumlu, Wolf'un annesi gibi Kışlık Hipodrom tevkifatında götürülmüş terzi Benjamin Danciger'in öksüz kızı olması muhtemeldir. Öğrenimine ara vermişti. MOI'de savaşmıyordu. O tarihte ayda 2300 frank olan Wajsbrot'un gelirinden başka geliri yoktu. Onu narin ve korku içinde biri olarak hayal ediyorum. Dışarı çıkmaya cesaret edemeyen, Wolf gelmediğinde onun yokluğunda ıstırap içinde yaşayan, merdivende adımlarını kollayan, özellikle onun geri dönmesi için yaratılmış bir Tanrı'ya yalvaran genç kız.

Hélène kahverengi mantolu ve Tommy de denizci mavisi paltolu, Froidevaux Sokağı'ndan Montparnasse mezarlığına girerler. Tommy kolunu annesinin omzuna atmıştır.

"Şurada, yüz metre ötede oturuyorsun ama buraya hiç girmedin mi?" diye sorar Tommy.

"Tommy, etrafımda zaten yeterince ölü, hayalet var... Ne yapmamı istiyorsun? Tanımadığım bütün bu ölülerle meşgul mü olmalıyım?"

"Ama ya Baudelaire anne, Baudelaire! O burada!"

"Göster bana senin şu Baudelaire'ini de, sonra gidip başka yerde gezelim..."

Bir mezarlık yolunda hızla yürürler. Eski zamanın bir cenaze arabasına rastlarlar, ardında da yas içinde bir kalabalık vardır. Bir süre sonra Baudelaire'in mezarı önündedirler.

"Gel, şimdi de gidip Maupassant'ı görelim!"

"Beni yoruyorsun, Tommy..."

Maupassant'ın mezarından ayrılırken görülürler.

"Pigeon, lambanın mucidi, söz veriyorum bu sonuncusu, onu mutlaka görmelisin..."

Mezarlıktaki bir yolun üzerinde, bir banka oturmuşlardır. Arkalarında bir mezar görülür. Üzerinde, gözyaşı döken yaşlı bir dul ya da bir anne yontusu. Başı örtülü. Mezara göz kulak oluyor. Taşın içine yontulmuş. Tommy öne doğru eğilmiş, sanki yolun çakıllarına bakmakta; sanki ona doğru dönmüş olan annesini görmek istemez gibi:

"Kaç kişi tutuklandı?" diye soruyor Hélène.

"Üç: İtalyan Robert, Maurice ve Julien."

"Nasıl olmuş?"

"Eylem dönüşünde bir devriyeyle karşılaşmışlar. Bir daha haber yok. Tren sabotajcıları ilk kez alınıyor. Fakat trenin raydan çıkması muhteşemdi. Orada olmak isterdim. Bütün tren dar bir vadiye yuvarlandı. Almanlar için araç gereç taşıyordu."

"Haberiniz yok... Demek ki konuşup konuşmadıklarını bilmiyorsunuz."

"İmkânsız konuşmazlar, asla bizi ele vermezler."

"Bilemezsin, Tommy, bilemezsin. Georges üç gün önce yakalanmıştı. Onun evine kadar kim götürdü? Joseph sana bir şey söyledi mi?"

"Anne, Joseph kayboldu. Marcel de. Önceki günkü son randevuda yoktular, dünkü yardım randevusunda da. Bir yere gizlenmiş olmalılar... bilmiyorum."

"Tommy, gitmen gerek, hemen şimdi. Hepinizi yakalayacaklar. Haftalardır takiptesiniz. Bana daha önce iki kez söz verdin. 'Evet, anne, haftaya pazar günü seninle gidiyorum,' dedin, sonra da erteledin. Bana söz ver, bu pazar geliyorsun, seni Marguerite'in evine, köye götüreceğim, senin için her şeyi hazırladı. Orada çıkartmayı beklersin, çok zaman yok, Amerikalılar İtalya'dalar."

"Ya ötekiler?"

"Ötekiler ne?"

"Marcel'i bırakamam, belki saklanıyordur, benimle temasa çalışacaktır."

Tommy başını hiç kaldırmaz. Hélène ensesini okşar:

"Thomas, oğlum, hepsi yakalandı, başka açıklaması yok bunun. Seni de arıyorlar, sonunda bulacaklar. Bana söz ver, pazara geleceksin, seni oraya götüreceğim. Tommy, bana söz ver."

Tommy cevap vermez. Hélène onu omzundan sarsar:

"Bana bak, Tommy, geleceğine söz ver," der, sesi hıçkırıkla tıkanır.

Tommy başını kaldırır, ona bakar, kollarının arasına alır.

"Söz veriyorum, anne, söz veriyorum, pazara seninle geleceğim."

Mezarlık gezintisini, bu dekoru ben uydurdum çünkü Tommy ile Hélène'in, Roger Sokağı'ndan geçerken, Daguerre Sokağı'ndaki stüdyonun birkaç metre uzağındaki bu mezarlıkta hiç dolaşmamış olduklarını hayal edemezdim. Temmuz

ayında kasımı, yaz ortasında bu palto ve şapkalar dışında başka hiçbir şey uydurmadım. Fakat diyalog, yaklaşık olarak, Hélène'in anılarında dağınık bir halde bulunmaktadır. Tommy'nin Paris'i terk etmesi için yalvarışını orada anlatır, Orne'daki bir dostunun evinde onun için hazırladığı gizli bölmeyi hatırlatır, yola çıkışını defalarca geciktirmiş olmasından üzüntü duyar.

Başlangıçtaki çalışma planına göre Gabriel ile Vilma'yı bir araya getiren son çekim olacak bu sahnede görülen, tam olarak 19 Kasım 1943 Cuma günü olmalıdır. Kara örümcek, avlarını biriktirmekten sıkılmış, onları yemeğe koyulalı şimdiden üç hafta olmuştu. 26 Ekim sabahı, saat 4.44'te Paris-Troyes hattında ama bu kez Grandpuits yakınlarında bir treni raydan çıkardıktan sonra, 1911 doğumlu, "Robert" denen İtalyan komünist Amedeo Usseglio; 1910 doğumlu "Maurice" takma adlı Polonyalı komünist Yahudi Willy Shapiro; 1924 doğumlu "Julien" takma adlı Polonyalı Yahudi Lajb Goldberg; demiryolu suikastçıları müfrezesinin bu üç üyesi, suikast üzerine soruşturma yürüten Fransız polisi tarafından, olaydan sekiz saat sonra bilinmeyen nedenlerle civarda dolaşırken tutuklandılar. Polis üzerlerinde iki tabanca, ray sökmekte kullanılan aletler ve sahte belgeler buldu. Derhal Paris'e, güvenlik polisinin bölgesel tugayına, ardından genel istihbarat özel 2. tugayına nakledildiler. Sonunda gerçek kimliklerini ve başka suikastlara da katıldıklarını itiraf ettiler. Shapiroise ancak 30 Ekim'de, sorgunun üçünü gününde, diğer ikisiyle yüzleştirildikten sonra itiraf etti.

Yine 26 Ekim'de, Conflans-Sainte-Honorine garında, BS 2 polisleri uzun süredir takip ettikleri ama çok çekindiklerinden gözetimi imkânsız bir hal almış bir adamı tutukladılar: "Albert" denen Polonyalı komünist Yahudi, 1905 doğumlu Joseph Dawidowicz, mayıs ayından beri Paris FTP-MOI'nin siyasi ve mali sorumlusuydu. Belki işkence gören ya da ailesine karşı misillemeyle tehdit edilen Dawidowicz polise çok bilgi verdi. Beş hafta sonra, bir firar tezgâhlamayı ve savaş-

çıların arasına muhbir olarak katılmayı kabul etti. Aralık ayı sonunda FTP tarafından ihanetle suçlanıp infaz edildi. Verilen bilgiler ağın neredeyse tamamının çözülmesine yol açmıştı. Onun açıklamaları sonucunda Georges, yani Manukyan, 16 Kasım'da Joseph Epstein'la birlikte tutuklanmıştı. Birkaç saat sonra, sıra, Marcel Rayman ile "Pierrette" denen Besarabya kökenli, 1912 doğumlu Yahudi, komünist, PTF-MOI'nin silah deposu sorumlusu Olga Bancic'e gelmişti.

Ertesi gün, 17 Kasım Çarşamba günü, demiryolu sabotajcılarının çoğu yakalandı. "Marcel" ve "Pierre", başka deyişle Wajsbrot ile Boczor –o dönemde Tommy'nin en yakın iki yoldaşı– ayrıca Fingercweig, Glasz ve Geduldig. "Ricardo" denen Stanzani bir süre önce ağı terk ettiğinden müfettişler onun izini kaybetmişti. Tommy ise baskından mucize eseri kurtuldu: Bir yanılgı, BS 2 müfettişlerini ona benzeyen genç bir adama yöneltmişti. Adı Tiberio Fegyveres'ti. Britanya Filistin'i kökenli bir Yahudi, Tommy'nin mahallesinde Carmes Sokağı 3 numaradaki Voltaire Oteli'nde kalıyordu. Aynı 17 Kasım günü genel istihbarat servislerine götürüldüğünde müfettişler "Mouffettard"ı tanımadılar ve düzgün biri olduğunu saptadıktan sonra adam serbest bırakıldı: Gerçekten de her gün Dante Sokağı'ndaki komiserliğe imza veriyordu. Hélène'e inanılırsa, o da daha sonra kampa alındı: Oğluyla karıştırılan adam, savaştan sonra, kamptan geri dönüşünde ziyaretine gelmişti.

Bütün yoldaşları –ya da hemen hemen hepsi– yakalanmıştı ama Tommy bunu henüz bilmiyordu. Kuşkusuz ki durumu tahmin edebilirdi çünkü artık randevulara kimse gelmiyordu. Fakat kabullenmek istemiyordu. Özellikle, âşık demiryolu suikastçısı, kendisinden küçük olan tek kişi, Joseph'in ona emanet etmiş olduğu Marcel'in yok oluşunu içine sindiremiyordu. Daha kötüsünü ise hayal bile edemezdi: Özel tugayın elindeki Wajsbrot, 17 Kasım Çarşamba günü şafak vakti, Archives Sokağı 35 numaradaki hizmetçi odasında Suzy'yle birlikte yakalanmıştı.

Tommy, üzerinde denizci mavisi paltosuyla, Wajsbrot ile Suzy'nin evine götüren merdivenleri dörder dörder tırmanır. Kapıyı vurur, mırıldanır: "Marcel... Suzy... Ben, Tommy..." Bekler, kulağını kapıya dayar, tekrar vurur, bir süre daha bekler, sonra merdivenlerden geri iner. Giriş holünde avluya ve kapıcı dairesine çıkan kapıyı açar. Kapıyı vurur, eski zamanın yaşlı bir kapıcı kadını açar. Bayan Leblanc'ın evinde, altıncı katta oturan genç Marcel Lambert'e bırakılmak üzere not yazmak için kâğıt kalem ister. Kapıcı içeri girer. Geri döndüğünde elinde bir kâğıtla kömürlü bir kalem bulunmaktadır. Tommy duvara dayanıp şunları yazar: "Seni bugün, cumartesi günü, saat iki buçukta Luxembourg'da bekleyeceğim. Tom." Kâğıdı ve kalemi kapıcıya uzatır:

"Bunu ona verir misiniz?"

"Evet," cevabını verir, "küçük hanım her zamanki gibi öğleyin uğrayıp mektup olup olmadığına bakar."

Tommy Luxembourg Parkı'ndaki demir banklardan birinde oturmaktadır. Kürklere bürünmüş onlarca çocuğun minyatür kayıklar yüzdürdükleri havuzun önündedir. Ayağa kalkar, havuzun etrafında dolaşır, Senato'nun önünden geçer, saati 15.20'yi göstermektedir, sonra hızlı adımlarla parkın Saint-Michel tarafındaki çıkışına doğru uzaklaşır.

Wajsbrot'un oturduğu evin avlusunda, kapıcının karşısında, siyah paltolu ve şapkalı bir adam görülür. "Uzun boylu bir sarışın, kıvırcık saçlı, mavi paltolu" der kadın, adam da Tommy'nin notunu incelemektedir.

"Saat kaçtı?"

"11'e doğru."

Adam kâğıdın üzerine mavi bir kurşunkalemle birkaç kelime yazar, kalemle birlikte paltosunun cebine sokar, sonra da, yaşlı kadını selamlamak için şapkasını çıkararak, "Çok teşekkürler Bayan Lefrançois. Bize büyük bir hizmette bulundunuz. Bu akşam tekrar uğrarım."

Tommy Wajsbrot'un oturduğu binaya girer. Yeniden merdivenleri çıkar. Wajsbrot ile Suzy'nin hizmetçi odasının kapısını vurur. Biraz bekler, tekrar vurur, kapıcı dairesine iner:

"Hâlâ onları görmediniz mi?" diye sorar.

"Hayır, kimseyi görmedim, ne erkeği ne kızı ama notunuzu kapının altından attım."

"Küçük bir kâğıtla kalem rica etsem tekrar?"

Kapıcı kadın daireye girer, Tommy'nin istedikleriyle geri gelir. Tommy yeniden duvara yaslanır ve yazar: "İlk notumu zamanında almadığına göre pazar günü öğleyin seni Pont-Marie'de (metro) göreceğim. Ne pahasına olursa olsun orada olmaya çalış. Tommy."

Tommy, Marcel'in Suzy'nin evine er geç döneceğini düşünüyordu. En azından orada bıraktığı ve grubun ihtiyaç duyduğu malzemeyi almak için: iki tabanca –9 mm'lik küçük bir cep Bayard'ı ile 7.35'lik bir İspanyol Vencedor– ve rayları sökmekte kullanılan burgulu anahtar. Daha kötüsünü hayal etmek istemiyordu. Bütün grubun yakalanmış olduğunu ve kendisinin grup içerisinde özgürlük anlarını tadan son kişi olduğunu düşünmüyordu. Tek başına kaldığını, Georges'suz, Joseph'siz, annesinden ayrı kaldığını, kaybolduğunu, onun için mücadelenin bittiğini düşünmek istemiyordu. Bu 20 Kasım Cumartesi günü Marcel'in, Cité adasındaki polis komiserliğinde, genel istihbaratın bürolarında üç gündür işkence gördüğünü hayal etmek istemiyordu. Wajsbrot, Suzy denen Sarah'la birlikte Archives Sokağı 35 numaradaki evlerinde yakalanmıştı. Bugün ise binanın merdivenlerine ulaşmak için, önce sokak kapısının kodunu, sonra da merdiven kapısının kodunu bilmek gerekiyor. Birisi gelsin de peşinden gideyim diye bekledim. Marais modasına uygun genç bir eşcinsel geldi. Onu kötü niyetlerle takip ettiğimi sanmış olmalıydı. Birkaç kat çıksın diye bekledim. Altıncı kata kadar çıktı, kapısını açıp kapadığını işittim ve kata vardığımda, belki hâlâ Suzy'nin oturduğu kapıyı çalmaya cesaret edemedim. Suzy ile Marcel'in kapısı. Bu kapının ardında, eşcinsel özenli görünmek için saatler geçirmiş olmalı. Aynı odada bir başka dünya. Marcel için hayal bile edilemez hiçlikte bir dünya ama yine de uğrunda yaşamını feda ettiği bir dünya. Güzel ahşap

merdivenden tekrar indim. Tommy'nin umut ve kaygıyla çıkmış olduğu merdiven. Wolf'un ve özellikle Suzy'nin en ufak gürültüsünü tanıyan ve onların siyah paltolu adamlar arasında götürüldüğünü görmüş merdiven. Elimi bıraktım, tırabzanında kaysın diye.

Suzy sorgusu sırasında Marcel'in eylemlerinden asla haberdar olmadığını belirtti. Marcel de bunu doğruladı ama evindeki silahların varlığını bildiğini kabul etmek zorunda kaldı. Suzy'nin nereye hapsedildiğini bilmiyorum; yoksa oracıkta mı sorgulanmıştı. Fakat Shoah Anısı arşivlerinden on yedi yaşındaki öğrenci (Suzy) Sarah Danciger'in 20 Ocak 1944'te Drancy kampına kapatıldığını, ardından 3 Şubat'ta 67 numaralı konvoyla Auschwitz'e sürüldüğünü öğreniyoruz. Oradan geri dönmemiş olması ihtimaldir.

Yakalanan diğer FTP-MOI üyelerinin çoğu gibi Marcel de, işkenceye rağmen, yalnızca BS 2 genel istihbaratının zaten bildiklerini itiraf etti. Önemsiz birkaç bilgi hariç; çok muğlak ya da yalan olduklarından hiçbir işe yaramaz şeyler. Annesini korumak için onun kampa götürüldüğünü söyledi ki bu yalandı. Temmuz 1943'te örgüte katıldığını bildirdi çünkü polisin o tarihte demiryolcular müfrezesine katılmasından önce gerçekleştirdiği eylemleri bilmediği belliydi. Kod adlarından başka isim asla vermedi. Bunlar da itiraf ettiği altı eyleme katılmış yoldaşlarının kod adlarıydı: bir raydan çıkarma teşebbüsü ve başarılı beş demiryolu eylemi. Dördü de Tommy'yle birlikte. Zaten öleceğini bilmek için bu kadarı fazlasıyla yeterliydi. İşkencecileri Tommy'yi kaçırmış ve hâlâ arıyor olduklarından, onun adresini ağzından almak istiyorlardı. Marcel bir hikâye uydurdu: *Bir keresinde "TOMMY"nin evine gittim, Saint-Cyr'e doğru, Versailles üzerinde. Ama önlem olarak gözlerimi bağlamıştı. Tam adresini bilmiyorum. Dördüncü katta bir odada oturuyor. Yaklaşık on dokuz yaşında, yabancı, oldukça eğitimli biri. Lise diploması olmalı.*

Tommy'nin Marcel'e, kaybolmasından sonra iki not bırakmak istediğini biliyordum. Ama onların tam içeriğini öğrenme umudum yoktu; bulma umudum ise hiç yoktu ki, tesadüfen karşıma çıktı: Polis müdürlüğünün arşivlerinde kötü bir dosyanın içine yerleştirilmişti. Bu dosyalar akla hayale gelmez hazineler içeriyor ama muamma sınıflamalarla tesadüfen yerleştirilmişler, silinen mürekkepler ve yırtılan kâğıtlar içinde terk edilmişlerdi. Başka hazinelerin yanında, Tommy'nin elyazısı olan bu iki belge, bize kalmış olan dört belge arasında, asla önemsiz değildir çünkü Tommy'nin yazgısı burada mühürlenmişti.

Montagne-Sainte-Geneviève Sokağı'nın aşağı tarafında, Tommy'nin hikâyesinin merkezi olduğundan, orada bulunmaktan pek hoşlandığım küçük arşiv salonunda, Tommy'nin parmaklarıyla dokunduğu, kaygısının ve onu koşturan ölüm riskinin bulaştığı bu kâğıtları tesadüfen keşfettim ve ellerimde tuttum. Bunlar –belki kapıcının kocasının çalıştığı– Samaritaine'in teslimat fişleriydi. Yazılar beyaz yüzeylerindeydi. İlkinin üzerinde, Tommy'nin yazdığı metnin altında, bir polis müfettişinin kalın bir mavi kurşunkalemle çiziktirdiği şu kelimeler bulunuyor: *Bugün, 20-11-43'te saat 11'e doğru Archives Sokağı 35 numaradaki kapıcı dairesine bırakılan mektup.* Arka yüzünde elyazısıyla üç satır, bu kez siyah kurşunkalemle: *Le Blanc, Archives Sokağı 35 numara, sağdan 6. cepheden.* Bu ibare beni Marcel ile Suzy'nin kapısına kadar götürdü. Bu ilk not *Tom* imzalıydı. Bu kısaltma iki çocuk arasında bir sevgi ilişkisinin varlığını hayal etmemi sağladı. Tommy'nin aynı günün öğleden sonrasında, Marcel'in gelmemiş olduğu Luxembourg Parkı'ndan geri dönüşte kaleme aldığı ikinci mesaj daha göz korkutucuydu. Randevu yerini belirten *metro* kelimesini parantez içinde eklemişti. Bu kez *Tommy* diye imzalamıştı; Fransa'da her gün basit kelimelerin ölüme götürdüğü o dönemde çılgınca ihtiyatsız kaçan bu satırlardan başka bir şey yoktu.

Arşiv Sokağı'ndaki ve Luxembourg Parkı'ndaki bu sahneler, Gabriel için oynaması nispeten basitti. Bu kez Vilma'nın kesin gidişinin ertesinde çekildi. Gabriel ona havaalanında eşlik etmemişti. Vilma, titreyerek, hoşça kal demeden, tek kelime etmeden kaçmıştı. Onun tekrar gitmesine izin verdiğim, Gabriel'i onun gelişinden daha şaşkın bıraktığım için, kendime uzun süre sitem ettim. Gabriel'in öyle acı çeker bir hali vardı ki, sanki uzun sürmüş bir eziyetten sonra biraz rahatlatmış olan ağrı kesici sonsuza dek elinden alınmış gibiydi. Onu hiç bu kadar kötü görmemiştim. Üstelik her şey üst üste geliyordu. Rahatı kaçmışken, en kötüsü de kapıdaydı. Senaryoyu biliyordu. Tıpkı Tommy'nin anneden yoksun kalması gibi, canlandırdığı aşırı sinirli kişi gibi peşine düşülmüş savaşçı kaygısıyla dolu Gabriel, dünyaya karşı tam bir düşmanlık beslemeye başladı. Sergilediği aşağılama için, kaprisleri ve sinir krizleri karşısında ekip onu boğabilirdi. O gün onu yatıştırmak için hiçbir şey yapmadım çünkü bozuk yüzü, sinirliliği, yürüyüş tarzında, merdivenleri çıkışında, kapıcıyla konuşmasında, titreyerek yazışında ortaya çıkan umutsuz enerjisi –tükenmiş bir iç gücün en dibinden kazınan son enerji– bütün bu yaşama çabası –çünkü kimse ölmek istemez– yaklaşık bir esinle oynaması gereken Tommy'nin havasıydı. Üç yılı aşkın süredir onu harekete geçiren şey, bütün bu yaşama çabası, özellikle de özgürce yaşama çabasıydı. Kara gölge bu ateşi söndürmek istiyordu.

Hâlâ o gölgeden kaçmaya mı çalışıyordu? İyi gününde de kötü gününde de her şeyi karıştıran Gabriel, Tommy'nin yazgısından kaçmak mı istiyordu? Ne var ki, ertesi gün, kasım ayının bir öğle vaktini çekmemiz gereken ağustos günü, Pont-Marie metrosunda, cinayet ordusunun kayıp askerinin Marcel'e verdiği randevuya gelmedi.

Pont-Marie metrosunda, 3 Ağustos Pazar günü dekor hazırdı. "Vantuzlamak", başka deyişle arabaların park etmesini engellemek, onların yerine geçmiş zamandan kalma birkaç araba yerleştirmek, mektup kutusuna makyaj yapmak ve modern trafik ışıklarını ve metronun iki ağzının tam ortasında bulunan 67 no'lu durağı kaldırmak ama yerine bir şey koymamak gerekti çünkü bu hat 1943 yılında yoktu. Steve, kıyıdaki ağaçların kış uykusunu, Saint-Louis Adası'ndan alınan görüntüyü, evlerin cephelerinin rengini daha sonra düzenlerdi. Sabahın üçünde teknik ekibin ardından, figüranlar ve aktörler gün doğarken, saat 6.30'a doğru gelmişlerdi, saat sekize kadar çekim yapma iznimiz vardı. O saatte (Hôtel-de-Ville) Belediye Sarayı kıyısında trafiği durdurmak rahatsız edici olurdu. Fakat Gabriel ortada yoktu. Mesaj kutusu dolmuştu.

7.15'te Claire'i aradım. Pazar sabahı olduğundan hâlâ uyuyordu, oğlunu günlerdir görmemişti. Ara sıra telefon ediyordu, ona evimde bir oda vermiş olduğumu, çekim için daha rahat olduğunu söylemişti. Odasında uyuyup uyumadığını yokladı; son saatlerde oradan geçtiğine dair ne mutfakta ne banyoda bir iz vardı. Sonra benim gelmemi istedi, Gabriel'in odasında kafa karıştıran bir şey bulmuştu.

Tommy ne zamandır Gabriel'in odasında oturuyordu? Claire bunu bilmiyordu. Oraya hiç girmezdi; oğlunun ruhuna ya da kalbine de asla girmediği belliydi. Duvarları Tommy'nin büyütülmüş portreleriyle kaplamıştı. Tommy'nin bilinen ve benim verdiğim beş fotoğrafı, duvarların üzerinde devasa boyutlarda büyütülmüştü. Hatta artık ışığın geçemediği pencerenin üzerinde bile vardı. Çalışma masasının üzerine

Tommy'den söz edilen bütün kitaplar yığılmıştı. Hélène'inki, birkaç tarihçinin kitabı, savaşçılarınki, Boris Holban, Abraham Lissner, Adam Rayski... André Zucca'nın İşgal dönemi Paris'ine dair renkli fotoğraf kitabı da oradaydı. Hélène'in kitabının iki sayfasının kenarının kıvrılmış olduğunu fark ettim. Kitabı yanıma aldım. Bu işaretleri daha sonra deşifre etmeyi deneyecektim. Geri kalan her şey –afişler, çeşitli nesne ve kitaplar, kısa süre öncesine kadar buraya sıradan bir yeniyetme odası havası veren her şey– yatağın üzerine fırlatılmış iki büyük çöp torbasına tıkıştırılmıştı.

Claire oğlunun nerede olabileceğine dair en ufak bir fikre bile sahip değildi. Annesine, eski kocasına –Gabriel'in hiç yerinde bulunmayan babası– telefon numarasını bildiği iki arkşadaşına telefon etti. Kimsenin haberi yoktu. Polisi arama fikri aklına geldi. Bunu yapmamasını ona sıkı sıkıya tembih ettim. Kuşkusuz Gabriel, belli belirsiz bir şekilde, polisin peşinde olduğunu hayal ediyor olabilirdi. Ama ben onun yok oluşuna bir sorgulamadan daha az dramatik bir son umut ediyordum. Bir tür kendini koruma olabilirdi; çekime ve benim kişiliğime dair kafasında sorular oluşmuş olabilirdi. Aklıma gazete makaleleri, imalı sözler, başladığından daha kötü bitecek bir durum geliyordu.

Nereye gideceğimi biliyordum. Yol, *Soldatenheim*'a karşı tasarlanan bir suikastın yapılamadığı Clichy Meydanı'ndan geçiyordu. Sonra, Gabriel'in bana Tommy'yi neden seçtiğimi sormuş olduğu Carrousel Köprüsü'nden; onun daha temel sorularına cevap vermediğim Odéon kavşağından; kendisi için yarattığı ve karıştırılmasına izin verdiği kardeşinin krallığına götüren Saint-Germain Bulvarı'ndan geçiyordu. Pont-Marie metrosundaki kayıp sahne, hatta çekimi kesintiye uğratma, hatta terk etme ihtimali, hatta bütün bu çalışmanın, zamanın ve paranın benim ünümü heba ederek bir düş gibi buharlaşma tehdidi, Gabriel'in kaygı verici sırrı kadar beni etkilemiyordu; bütün bunlar yolun sonunda bulacağım şeyden daha az

önemliydi benim için. Dolayısıyla, Gabriel'in yolundan giderken, beni artık bu oğlana bağlayan, sinemayla alakası olmayan iplikten dokunmuş bağın gücünü fark ettim. Bu, sinagog sahnesinden beri kaçınmaya çabalarken beni ağına almış bir başka örümcekti. Ender bulunur bir böcekle karşı karşıya olduğumu söylemem gerekir. Trocadéro'daki sıradan patenci nasıl böyle dönüşebilmişti? Daha doğrusu, içi dolabilmişti? Tam da doğa boşluktan korktuğu için mi? Daha önceleri tekerleklerinin üzerinde hafif, kıvamsız, ıssız olduğu için mi bu kadar hızlı kaçabiliyordu? Belki. Tommy'nin, silahları ve eşyalarıyla içeri girmekten, iskân edilmemiş bir mekânda keyfine bakmaktan başka bir şey yapması gerekmemişti. Ama bu yerin ona uygun, soluk alınabilir olması da gerekiyordu. Jonathan'ı, Mathieu'yü, Nicolas'ı, iyi niyet dolu, çoğu zaman hiç peşinde koşsalar da ilgi çekici olan, yetenekli bu genç aktörleri aşağı yukarı her gün görüyordum. Onların da ruhları çok dolu değildi ama hiçbiri kendini tüm gücüyle vermemişti, gerçekte buna yaklaşmamıştı bile. Fark belki de onların aktör olmasında, bir kariyer perspektifinin tadını huzurla çıkarmalarındaydı. Gabriel ise, belirgin bir eğilimi olmadan, kendini, gelecek karşısında, sanki aşılacak bir okyanusun kıyısındaymış ve elindeki tek imkân da dümensiz bir salmış gibi görüyordu. Gabriel kendini aktör olarak düşünmüyordu. Belki de şu yazın birkaç gününden sonra bir daha asla aktörlük yapmayacaktı. Kiracısı ayrıldığında ya da tersine, sonsuza dek işgal ettiğinde... Farklılık belki de –ve daha kesin olarak– mutsuzluk alanlarındaki büyük temizlikten kaynaklanan boşluğun acılı doğasına bağlıydı. Fakat neyi silmeye çalışıyordu?

Gabriel, o gün onu bulduğum Tommy'nin odasında ne zamandan beri oturuyordu? Bir günün şafağında onu Cardinal-Lemoine Sokağı'nın aşağısında bırakmış olduğumu hatırladım; sanki Tommy evine dönüyordu, o sokaktaki 69 numaraya. Bu tuhaf binanın içinde, tam yerini bir yıldır bildiğim odanın kapısını, Gabriel'in orayı tutma imkânı bulmuş

olduğunu umarak çaldım. Kapıyı çaldım ve onun adını seslendim, iki kez, boşuna. Ayrıldım ve merdivene yürüdüm, koridorun ucuna, o sırada arkamdan adımın mırıldanıldığını işittim. Arkamı döndüm, Gabriel koridordaydı, üzerinde Vilma'yla son sahnesini oynamak için giymiş olduğu eski zamanın kısa külotu vardı yalnızca. Beyaz teni karanlıkta ışıldıyordu. Saçları hâlâ Tommy tarzıydı. Ama yüzünde derin bir üzüntü ifadesi vardı. Ağlamış gibiydi. Birkaç gün önce, çekmemiz gereken bir sahneden söz ederken, gözyaşları konusunu tartışmıştık: Tommy, ölümün eşiğinde, Hélène'in düşündüğü gibi ağlamış mıydı? Gabriel bunun imkânsız olduğunu ileri sürüyordu. Karşımdaki bu umutsuz hayalet ise tersini kanıtlar gibiydi. Bıkkın ama koridorda çınlayan bir sesle, "Senin olduğunu bilmiyordum, aynasız olmasından korktum. İçeri girmek ister misin?" dedi.

Bir yıldır içeri girmek istiyordum. Güzel bir ağustos günü, geçen yıl, polis müdürlüğünün arşivlerinde Tommy'nin saklandığı son evin kesin adresini bulmuştum. Oda numarası, talihin cilvesi, 22'ydi. Montagne-Sainte-Geneviève Sokağı'nın aşağı tarafındaki arşivleri Cardinal-Lemoine Sokağı 69 numaradan ayıran birkaç yüz metreyi koşarak kat etmiştim. Tuhaf bir binaydı. Yaşını saptamak güçtü. Büyük bir kemerin içine yerleştirilmiş ferforje bir kapının arkasında çiçekler içinde bir avlusu vardı. Hemen yanındaki 71 numara aslında birçok merdiveni olan küçük bir binanın çevrelediği özel bir yoldu. 1919-1937 arasında Valery Larbaud orada yaşamıştı. Bizi ilgilendiren hikâye açısından, Hélène'in ve belki de Tommy'nin en iyi dostlarından biri olan Doktor László Farkas da orada yaşamıştı. 1911 doğumlu bu Yahudi Macar komünisti, 1933'ten itibaren Fransa'ya yerleşmiş, 10201 sicil numarasıyla FTP-MOI'nin istihbarat servisinin, sonra da tıbbi servisinin üyesi olmuştu. Şubat 1944'te, adresinden haberdar olan Alman yetkililer onu tutuklamaya geldiklerinde daire çoktan boşaltılmıştı. Fransız polisinden bir soruşturma yürütmesini istediler.

Polisin raporunda Hélène'in onu sık sık ziyaret ettiği belirtilir. Kasım 1943'teki büyük tevkifat sırasında Farkas evini aceleyle terk etmeden ve doğanın içinde kaybolmadan önce elbette... Kendisininkine bitişik binada Tommy'ye sığınacağı yeri muhtemelen o bulmuştur. László Farkas savaşın bitimine dek FTP'yle birlikte savaştı, sonra da düşlerinin komünist Macaristan'ına doğru yola çıktı.

Açık renk taşlarla döşeli, çiçekli avluda, kapıcı dairesi kapalıydı. Fakat penceresine apartmanda oturan yaklaşık elli kişinin listesi, adlarına göre verilmiş bir numarayla asılmıştı. Adsız numaralar da vardı, örneğin 22. Avlunun dibindeki, dışardan yapılmış küçük bir merdiven giriş holüne götürüyordu. Koridorlardan geçerken, binanın basit odalardan ibaret olduğunu anlamıştım. Her biri, kapısının üzerine çivilenmiş küçük bir bakır plaketle numaralanmıştı. Binanın mahalledeki öğrencilerin ikamet etmesi için yapıldığı belliydi. 22 numaralı odayı buldum ve kapısını çaldım. Eski zamanın beyaz porselenden kapı kolu duruyordu. Tommy bu kolu sık sık çevirmiş olmalıydı. Kimse bana kapıyı açmamıştı ama bir kadın sesi, nereli olduğunu anlayamadığım güçlü bir aksanla, kim olduğumu sormuştu. Bir kapının ardından açıklaması güç. Muğlak bir iki argüman yardımıyla, bu sesten dairenin sahibinin telefon numarasını alabilmiştim. Sonra defalarca aradıysam da nafile! Karanlık nedenlerle –belki de geçici yabancılardan tahsil ettiği kiraları bildirmediğinden çekiniyordu– odayı ziyaret etmeme izin vermeyi inatla reddetmişti.

"Ne aynasızı, Gabriel? Bu sabah çekime gelmedin diye hemen peşine düştüklerini mi sanıyorsun?"

Cevap vermedi. Onun dalgın bakışlarından soruları anlamadığını biliyordum. Uyurgezer gibi, düşleri içinde yok olup gitmişti. Bu düşü öyle yoğun imgelerle, okumalarla, dekorlarla beslemişti ki, uyanıkken de onu yaşıyordu. Odanın içi sıcaktı, on iki metrekarelik bir oda. Buruşuk beyaz çarşaflarıyla dağınık bir yatak, eski zamandan kalma bir lavabo, hinthurması ağacından

bir koltuk, kontrplaktan bir dolap, ağaçlara, 71 numaranın dar sokağına bakan bir pencere ve belki de tam karşıda Farkas'ın dairesi. Tommy'nin sığınağı, son saklandığı yer, rahat ettiği son yer. Duvarlarına dokundum, onun görmüş olabileceği en ufak ayrıntıları gözledim, değişmedikleri kesin olan elektrik düğmeleri ve musluklar, pencerenin ahşabı, süpürgeliklerin ve parkenin ahşabı, bütün bunlardan bir koku yayılıyordu: Tommy için, özgürlüğün son kokusu. Gabriel, Vilma'yla olduğu gibi çıplak ama onsuz, yatağın üzerine cenin pozisyonunda kıvrılmış, bir yastığı göğsüne sıkı sıkı bastırmıştı. Onun yanına oturdum. Odayı nasıl tuttuğunu, ne zamandan beri orada olduğunu sordum. On gün olmuştu. Kapıcıdan odanın kiralık olduğunu, bir aylık avansı peşin ödediği takdirde tutabileceğini öğrenmişti. Dört yüz avroyu annesinin ona verdiği bin avrodan almıştı. Bu bin avro, birkaç ay içinde erişkin olduğunda sahip olabileceği film ücretinden avans olarak verilmiş paraydı.

"Tommy burayı yıllığı iki bin franka kiralamıştı, ayda kazandığından biraz daha az," diye ekledi, düşünceli.

"Altmış beş yıl önceydi bu, Gabriel."

Başka bir şey demedi. Paltomu yatağın üzerine fırlatmıştım ki cebimden taşan Hélène'in sarı kitabını gördüm. Köşesi kıvrılmış sayfaları hatırladım. Böyle birçok sayfa vardı. Kimileri benim de senaryoya katmış olduğum anları Hélène'in anlattığı sayfalardı, kimilerinde ise şu satırlar okunabiliyordu: *Neye katıldığını gayet iyi biliyordu: "Biz, hepimiz öleceğiz, hiçbir şey yapmamış olanlar da Fransa'yı yönetecek. Ve iki yıl içerisinde, varlığımızdan bile söz edilmeyecek." Onlardan değil iki yıl içinde, sonraki hiçbir zamanda da söz edilmediğini bilseydi! Sanki onlar hiç var olmamıştı. On yedi, on sekiz yaşındaki çocuklar, tertemiz çocuklar... İki metre uzunluk, iki metre de derinlik, tek kazandıkları bu oldu...* Ya da şu ifadeler: *Hâlâ bir çocuk gibi oyun oynuyordu, on sekizine girmişti bile, çocuklarımla bir parça çikolata için kavga etti. Bir erkek değildi, olgun bir erkek değildi. Direniş ona elbette çok şey öğretti. İnsanlardan elbette çok çekti.* Bu kıvrılmış sayfalarda

onun kişiliğini daha iyi hissedecek ve oyun oynama tarzını besleyecek şeyler de vardı. Bu ölmüş çocukların unutulmasına, hatta belki de daha kötüsü, kuşa çevrilmiş bir anma karşısında duyduğu isyan vardı. Odanın sıcaklığında, kırılgan ve hafif, uyuşmuş bu büyük cenini sırtından görüyordum. Yine de bana öyle geliyordu ki, onlarca insanı öldürmüş olan bu tertemiz çocuk ancak onun sayesinde, deliliği, tuhaflığı sayesinde bu kadar iyi canlandırılabilirdi.

Gabriel'in sayfa kenarına tükenmezkalemle üç çizgi çektiği bir başka bölüm kafamı karıştırdı. Ailesi ile Tommy'nin iki farklı evde ama Montagne-Sainte-Geneviève Sokağı, 34 numarada gizlenen aynı küçük köyde oturdukları anı anımsatıyordu: *Bizim için de onun için de bir ıstıraptı. Her akşam onun gelmesini bekliyorduk, gelmiyordu. Kocam iyice deliye dönmüştü. Onun peşinden her yere koşuyordu. Eğer bir gün Thomas gelmezse, babası onu görmeye gidiyordu. Thomas bizim evin yakınında bir odada kalıyordu. Kocam merdivenlerde yere yatıp kapının altından içerde ışık var mı diye bakıyordu. Işık gördüğünde geri geliyordu fakat Thomas'ın orada olduğuna emin olmadan asla uyumuyordu. Istırap bizi iyice esir almıştı.* Gabriel'e bu satırları okudum, sonra bunları neden tükenmezle belirttiğini sordum. Bunun üzerine, büzüldüğü yerden doğrulduğunu, sarıldığı yastıktan ayrıldığını, bana doğru döndüğünü gördüm. Gülümsüyordu:

"Eğer bir gün Thomas gelmezse, babası onu görmeye onun evine gidiyordu," diye tekrarladı yalnızca.

Tommy'yi sırtından tanırız. Üzerinde denizci mavisi paltosu vardır. Pont-Marie metrosunun iki çıkışının tam arasına yerleştirilmiş bir banka oturmuştur. Önünden eski zamanın birkaç arabası, her iki yöne doğru geçmektedir. Bir Alman askeri kamyonu, iki bisiklet-taksi. Yolun ötesinde, kıyıda, kalın giysilere bürünmüş gezip dolaşan çok sayıda insan. Âşık çiftler, aileler, aylak aylak dolaşırlar, sahafların sergileri önünde dururlar. Koyu renk giysili iki adamın Tommy'ye doğru yaklaştığı görülür. Arkadan gelip, bankın etrafında dolaşırlar ve önüne geçerler. O anda, önden çekişli siyah iki otomobil sol taraftan belirir ve tam bankın önünde sertçe fren yapar. Her arabadan bir adam iner ve ikisi de ilk adamların yanına gelir. Silahlarının tehdidi altında Tommy kollarını havaya kaldırır. Kıyıda, yoldan geçenler sahneyi izler. Bir adam Tommy'nin paltosunun ceplerini karıştırır, bir şey bulamaz. Paltonun düğmelerini açar, iç ceplerini karıştırır, bulduğu bir cüzdanı diğer adama uzatır, başka bir şey yoktur. İki adam Tommy'yi kollarından yakalar. Tommy direnmez. Birinci arabanın arkasına doğru onu iterler. Sonra, dört adam iki önden çekişliye dağılır ve arabalar geldikleri gibi hışımla uzaklaşırlar. Yoldan geçenlerin kendi aralarında bir iki laf ettikleri görülür ve kıyı boyunda gezintilerine hemen yeniden devam ederler.

Paris sokaklarında yol alan eski zaman arabasının içinde, arka koltukta, Tommy onu yakalamış olan iki müfettişin arasında oturmaktadır. İçlerinden biri Tommy'nin cüzdanını karıştırır, içinden çıkardığı kâğıtları birbiri ardına inceler:

"Adın Pierre Deschamps mı?" diye sorar.

Tommy cevap vermez. Dosdoğru önüne bakmaktadır.

Seni pazar günü öğleyin Pont-Marie'de (metro) göreceğim..., diye yazmıştı Tommy Marcel'e. Sanıyorum ki bu yer,

sahafların bulunduğu (Hôtel de Ville) Belediye Sarayı rıhtımı üzerinde, Saint-Louis Adası'nın karşısında, onların her zamanki randevu yeri olmalıydı: İkisinin de evine eşit mesafedeydi ve her birinin yaya olarak on dakikadan fazla yürümesi gerekmiyordu. Ben bu yolu yeniden yürüdüm. Tommy'nin özgür olarak yürüdüğü son yol; onu yitirmiş olan krallığından geçtim. 21 Kasım 1943 gününün o pazarı, öğle vakti saat on ikiye çeyrek varken, evinden çıktı ve Cardinal-Lemoin Sokağı'ndan Seine'e doğru indi. Takma adlarından birini aldığı Clovis Sokağı'ndan geçti. Çocukken her gün onu okula götüren Monge Sokağı'ndan geçti. Sonra, École Sokağı ile Jussieu Sokağı'nın oluşturduğu kavşaktan geçti. Saint-Germain Bulvarı'nın ötesine dek yoluna devam etti. Tour d'Argent'ın bulunduğu Tournelle rıhtımına kadar gitti. Tournelle Köprüsü'nden ve Saint-Louis Adası'ndan, Deux-Ponts Sokağı'ndan geçti ve sonunda Pont Marie'ye vardı. Bir kasım sonu için hava fazla kapalı ve soğuktu; tam olarak 2 dereceydi. Sokaklar yoksul ve karanlıktı. O dönemde ve hiç kuşkusuz alışveriş ve ziyaret günü olan o pazar sabahı birkaç sarı yıldıza, cılız ve soluk yüzlü birkaç çocuğa rastlamıştır. Kendi tuzağını kendi kurmuş olduğu hiç aklına gelmiş miydi diye düşünüyorum. Buna inanma eğilimindeyim. Onun için, kuşkusuz, başkalarının ne olduğunu bilmemekten daha kötü bir şey yoktu. Ve bu randevunun muhtemelen bunu öğrenmekten başka bir nedeni yoktu. Marcel oraya gelseydi, belki de bu konuda bilgi sahibi olurdu. Eğer gelmezse, demek ki yakalanmıştı, her şey bitmişti. Ve belki de başkaları randevuya gelecekti. Sonuçta, Tommy, o pazar günü, Marcel'e rastladıktan ya da onu bulamadıktan sonra, hâlâ özgür olsaydı, iki gün önce annesine verdiği sözü tutar mıydı bilmiyorum. Emin olduğum tek bir şey var: Önden çekişlinin içinde annesini düşündü.

Müfettişlerin onun üzerinde buldukları cüzdanda, Pierre Deschamps adına, Raincy'nin kazası Seine-et-Oise polisinin verdiği bir sahte kimlik ve yine aynı ada çıkartılmış Sainte-Geneviève

kütüphanesinin ve Meslek Sanat Konservatuvarı'nın bir kartı bulunuyordu.

Önden çekişli iki araba Cardinal-Lemoine Sokağı, 69 numaranın önünde durur. Müfettişler arabadan inerler. Kelepçeli Tommy'nin etrafını sarmışlardır. Kemerli kapıdan geçerlerken, iki katı sessizce çıkıp, 22 numaranın kapısını açıp odaya girerlerken, hareketli bir kamera onları izler. Müfettişler yatağın şiltesini tersine çevirir, dolabın içindeki her şeyi yere fırlatarak boşaltırlar, bir sırt çantasını karıştırırlar, içinde rayları sökmekte kullanılan üç tane büyük burgulu anahtar bulurlar, masanın üzerinde bulunan çeşitli kâğıtlara el koyarlar, Tommy'yi dışarıya doğru iterek her şeyi alırlar, tek kelime etmezler.

İki önden çekişli hareket eder.

Tommy'nin BS 2'nin başkan yardımcısı Komiser Gauthier'nin "emrine amade kılınmasının" kesin olarak canlandırmaya imkân tanıdığı, doğal dekorla çekilen bu sahne senaryoda öngörülmemişti. Belleğim beni yanıltmıyorsa, ben onu yazmamıştım çünkü odanın dekorunu, Tommy için mahrem bu yeri hiçten yaratmak istememiştim. Gabriel'i bulduğum gün, birkaç saat sonra, bir DV kamerayla sahneyi hazırlamıştık. Gabriel'in gülümsemesinden sonra ve bu gülümsemeden sonra olup bitenle: Babasının sevgisiyle sakinleşen, bir an gevşemiş, yatışmış oğul, bana yaklaşarak, yatağın üzerinde benim hemen yanıma oturmuştu ve ben geri geleceğine, çekime yeniden başlayacağına ve sonuna dek bana eşlik edeceğine dair ondan söz almıştım. O sırada, tenine dokunduğum, parmaklarımın ucunda ateşini, yüzümde soluğunu hissettiğim, gayet tensel bir hayaletin oturduğu odada, zamanın doğal akışına ait olmayan o an, dünyada gerçekten yalnızdık. Gülümseyen, nihayet sakinlemiş Gabriel, uzun bir sessizlikten sonra mırıldanmıştı: *Thomas babasını seviyordu.* Kendi uydurmadığı, Hélène'in anılarından alıntı olan bir cümle. Tommy ile Elek arasındaki sevgi dolu bir sahneyi tarif ettikten sonra Hélène hemen şunu ekler: *Ama babasına benden*

daha az yakındı. O an, onu sevmiş olması bana yetmişti ve bu ayrıntı, senaryoda hiç geliştirmediğim bu ayrıntı Gabriel'e dokunmuştu. Çok sonraları –bütün malzemeyle birlikte çağırmış olduğum aktörleri ve ekibi bekliyorduk– baba ile oğul arasındaki bu ilişkiyi gizlediğim, zavallı Miklos'a bir figüran rolü verdiğim, içerde ışık olup olmadığını kapının altından görmek için yere yatmış kaygı içindeki bu baba sahnesini çekmediğim için bana sitem etti. Ama ben bu sahneyi gülünç buluyordum. Gabriel bana, "hiç de gülünç değil" dedi. Zaten Miklos çoktan gitmişti. Dolayısıyla film bu üzücü boşluğu korumaktadır. Onlarca sahnede ikinci planda silinmiş bu baba, belki de beni Tommy'ye, istemeden, sinemanın ötesinde, zamanın ötesinde bağlayan bağın doğasında aranması gereken karanlık bir nedenle silinmişti.

Daguerre Sokağı'ndaki stüdyoda Marthe ile Béla, masaya oturmuş, çalan kapıyı açmaya giden annelerine bakarlar. Kapının eşiğinde, Tommy'yi yakalamış olan iki müfettiş görülür:

"Bayan Elek?"

"Evet, benim. Ne istiyorsunuz?"

"Oğlunuz Thomas'ın nerde olduğunu öğrenmek istiyoruz, Bayan Elek. Biliyor musunuz?"

"Evet, sanırım, bu saatte, bir pazar günü olduğundan, erzak almaya gitmiş olmalı..." Arkasını döner, Béla'ya Macarca birkaç kelime söyler. Altyazıda geçer: "Aşağı in, eğer gelirse yukarı çıkmamasını söyle."

İki müfettiş stüdyoya girerler. Etrafı incelerler ama hiçbir şeye dokunmazlar.

"Erzak almaya, demek..." der müfettişlerden biri. Odanın içinde dönmeye devam etmektedir. Mobilyaların üzerine konmuş çeşitli nesnelere bakar. "Korkarım ki erzak almakta değil, Bayan Elek. Bana yalan söylüyorsunuz. Ama bunun bir önemi yok. Burada onun eşyaları var mı?"

"Hayır, ona ait hiçbir şey yok. O burada oturmuyor, biliyorsunuz."

"Biliyoruz. Ama aşağı yukarı her gün size geldiğini de biliyoruz."

"Nasıl oluyor da, bayım," der Hélène, aniden sinirlenmiştir, "siz bir Fransızsınız ve Almanlara hizmet ediyorsunuz? Onların bizim düşmanlarımız olduğunu bilmiyor musunuz?"

Müfettiş şimdi masanın üzerine eğilmiştir. Çocukların yedikleri yemeklere uzun uzun bakar ve sonra cevap verir:

"Yaşamak gerek, Bayan Elek, yaşamak gerek."

Bunun üzerine kapıya doğru yönelir, açar, "Hoşça kalın bayan, sizi rahatsız ettiğimiz için özür dileriz," der ve peşinde diğer müfettiş olmak üzere çekip gider.

Yorumlaması gereken dramatik dizi içinde aktöre eşlik etmek amacıyla, çekim sırasında tarihsel kronolojiye mümkün olduğunca uymaya çalışmıştım. O günlerde zaman da sekansların düzenine karışıyordu. (Hôtel de Ville) Belediye Sarayı rıhtımında Tommy'nin yakalanmasını çekmek için ikinci bir izin almıştık ama yalnızca bir sonraki pazar günü, yani evindeki arama sahnesinden bir hafta sonra. Gabriel artık aynı Gabriel değildi. Müfettişlerin Hélène'in Daguerre Sokağı'ndaki evini ziyareti ise Vilma'nın ilk gidişinden önce çekilmişti. Hélène'in kitabında anlattığı bir sahne. Tarih kitaplarının ve filmlerinin bize dayattığı ölçütlerin birbirine karıştığı sahnelerden biri. Gerçekten de, Tommy'yi yakaladıktan sonra, aynı pazar günü, BS 2'nin aynasızları Hélène'in evinde bir arama yaptılar. Oğlunu aradıklarına onu inandırmışlardı, dolayısıyla Tommy'yi yakaladıklarını ondan gizlemişlerdi. Bunun tek nedeni, sanıyorum, onun karşısında bundan utanç duymalarıydı ve Hélène'in acısıyla ya da öfkesiyle yüz yüze gelmeye cesaretleri yoktu. Sadece bir aramaydı bu. Üstlerine şöyle aktardılar: *Elek'in her gün uğradığı Daugerre Sokağı 63 numarada Elek'in anne babasının evinde gerçekleştirilen aramada şüpheli hiçbir nesne ya da kâğıt bulunamamıştır.* Evet, Tommy'yi yakalayan o pazar gününün her zamanki küçük müfettişleri, daha sonra, bir Yahudi ve

oğlunun açıktan suç ortağı olan annesinin evine sadece bir arama için gittiler ve onu özgür bıraktılar. Hélène *polisler çok kibar ve çok naziktiler. Bunun son olduğunu hissediyorlardı. 1943 kışı gelmişti bile* diye belirtir. Ama yanılmaktadır. Çünkü bunu gerçekten hissetmiş olsalardı, çoktan dünyanın öteki ucuna kaçmış olurlardı. Çünkü görüleceği gibi o kadar da kibar değillerdi. Peki Hélène'i neden esirgemişlerdi? Aylar öncesinden saptanmış olan Hélène neden asla endişelenmemişti? Bu mimli komünist Yahudi aile, üyelerinden biri de Almanları öldürmüşken, hangi mucizeyle savaştan sağ çıkabilmişti? Zaman zaman bir kum tanesinin polisiye makineyi tıkayabileceğine inanmak gerekir. Elekler Daguerre Sokağı'ndaki evlerini aynı gün, bütün eşyalarını bırakarak kesin olarak terk ettiler ama birkaç metre öteye, Froidevaux Sokağı'ndaki dostlarının yanına taşındılar.

Tommy'yle meşgul olan ve onu Komiser Gauthier'nin önüne çıkartan müfettişlerin adı Lavoignat, Besse, Planchenau, Orliange ve Rault idi. Alman komutası altında gayet Fransız, safkan polisler. Kısaca, emir kulu. Belki en kötüleri onlar değildi, belki içlerinden bazıları işkence etmekten tiksiniyordu, istemeye istemeye işkence ediyordu, hatta belki içlerinden biri Direniş'e bilgi sızdırıyordu. Fakat, az çok uzun bir süreci gizleyen ve itirafların sökülüp alınmasına varan sorgu tutanağının hazırlığı olan "emre hazır etme" belgelerinin üzerinde bütün bu adlar belirtilmişti.

Gün ışığında ve yakın çekimde, yürüyen Tommy'nin kapalı, kasılmış yüzü, çerçevenin içinde. Onun etrafında koyu renk giysili başka insanların yüzleri, omuzları da görülmektedir. Gıcırdayan parke zemin üzerinde ayak sesleri duyulur.

"Sola!" diye emreder adamlardan biri.

Pétain'in portresini çevreleyen demir kafesli iki penceresi bulunan geniş bir oda görülür. Birinci planda boş, uzun metal bir masa. Dipte, önüne bir iskemle konmuş boş bir çalışma masası.

Soldaki duvar boyunca uzanan rafta bir iple bağlanmış dosyalar dizilidir ve bir masa vardır, önünde oturan kadın kameraya bakmaktadır. Bu masanın üzerinde, içine bir tomar kâğıt ve karbon kâğıdı tıkıştırılmış eski bir yazı makinesi. Bir müfettiş içeri girer, raftan bir dosya çekip çıkartır, çalışma masasının üzerine koyar, masanın arkasına geçip oturur. Bir çekmeceyi açar, boş bir kâğıt ve bir kurşunkalem çıkartır, önüne koyar.

"Otur."

Kelepçeli Tommy çalışma masasının önündeki iskemleye oturur. Yakalanma ve arama sırasındaki gibidir. Başı açık, üzerinde denizci mavisi paltosu. Paltonun altından mavi-gri bir ceket ile yakası düğmeli beyaz bir gömlek görülmektedir, kravatsızdır. Üç müfettiş onun arkasında ayakta durmaktadır, boş masaya yaslanmışlardır.

"Adın?"

Tommy cevap vermez. Sorgucu ona bakmaktadır, şaşırmıştır. Müfettişlerden biri gelip yazı makinesinin bulunduğu masaya yaslanır, Tommy'nin karşısında, yaklaşık bir metre mesafededir.

"Sana adını sordum," der sorgucu.

Tommy, bakışlarını ona dikmiştir ama boş bakmaktadır, sanki onu görmüyor gibidir. Cevap vermez.

Sorgucu gülümser, kâğıdın üzerine kurşunkalemle vurur ve "İyi başladı..." der.

Diğer müfettişler ve kadın sırıtır.

"Elek," sorgucu, öfkelenmek üzeredir, "bu bir formalite, ben sana birkaç soru soruyorum, sen cevap veriyorsun, bayan da tutanağa geçiyor, herkes mutlu oluyor. Birinci soru: Soyadın ne?"

"Elek," cevabını verir Tommy, ilgisiz bir sesle. Bakışları hep boştur.

Daktilo kadın dört harfi vurur. Sorgucunun sesi artık yazı makinesinin tıkırtılarının üzerine binmektedir. Tommy, her cevaptan önce, düşünüyormuş gibi biraz ara verir.

" İsim?"

"Thomas."

"Baba adı?"

"Elek Alexandre."

"Anne adı?"

"Hofmann Hélène."

"Doğum yeri ve tarihi?"

"7 Aralık 1924, Budapeşte."

Sorgucu daktilodaki kadına doğru döner:

"Parantez içinde Macaristan diye ekle. Uyruğun?"

"Macar."

"Yabancı kimlik kartın var mı?"

"Hayır, imha ettim."

"Komiserlik tarafından mı verilmişti sana?"

"Evet."

"Hangi tarihte?"

Tommy ilk kez başını önüne eğer, aniden tükenmiş gibidir.

"Hangi tarih... bilmiyorum."

Ayaktaki müfettiş saçlarından tutup başını sertçe çeker:

"Tarihi bize söyleyeceksin..."

"43 başı diyebilirim."

Sorgucu daktilodaki kadına doğru döner:

"1 Ocak 1943 yaz. Dinin?"

Tommy cevap vermez, hâlâ boş bakmaktadır, bakışları önüne doğru sabitlenmiştir. Aniden ayaktaki adam onu şiddetle tokatlar. Tommy'nin yüzü yakın çekimde görülür. Önce, afallamış bir çocuğun yüzüdür; sonra, acısını göstermemeye, soğukkanlı görünmeye çalışan birinin yüzüdür.

"Sen Yahudisin, Elek," der sakince sorgucu, "pislik bir küçük Macar Yahudisi terörist. Yahudi. Bunu söylemek güç değil."

Daktilo kadın makinesinde altı harflik bir kelimeye basar.

"Medeni hal?"

"Bekâr."

"Çocuk?"

"Yok."

"Meslek?"

"Yok. Öğrenciyim."

"Adres?"

"Roger Sokağı 7 numara, 14. bölgede."

Sorgucu bunun üzerine önünde duran dosyayı açar, sayfalarını hızla çevirir, sonunda gerekeni bulur.

"Odette, şöyle yaz: 'Ben yasal olarak Paris 14. Bölge, Roger Sokağı 7 numarada oturuyorum fakat aslında mayıs ayından beri Paris, 5. Bölge'de, Cardinal-Lemoine Sokağı 69 numarada, 22 numaralı odada Deschamps adı altında ikamet etmekteyim.' Bu odaya kaç para ödüyorsun?"

"İki bin frank."

"Odette, 'yıllık kira' diye belirt. Sabıkan var mı?"

"Hayır."

"Beyler," der sorgucu, dosyayı kapatırken ve kâğıtla kurşunkalemi çekmeceye koyarken,"bir pazar günü için yeterli değil mi? Diğerleriyle birlikte götürün onu da, 23 numaralı salon..."

Müfettişler Tommy'yi kavrarken sorgucu gülümseyerek ekler:

"Tanıştığımıza memnun oldum. Yarın görüşürüz. Olaylara geliriz."

Bu sahne, polis müdürlüğünün güney galerisindeki ikinci katta –o dönemde Alman düşmanlarının takibiyle ilgili– genel istihbaratın 2. özel tugay merkezinde geçer. Tugayların orada sorgu salonu vardı. 35 numaralı salon en genişlerinden biriydi. Ayrıca birçok tevkif salonu ve çeşitli bürolar. Yakalanan kişiler oraya götürülüyor, günlerce sorgulanıyor, sonra da Alman yetkililere teslim ediliyordu. Onlar da daha fazla itiraf almak gerekip gerekmediğine karar veriyorlardı. Sorgu tutanakları beş kopya yazılıyordu; bir orijinal ve aralarına konulan karbon kâğıtları sayesinde dört kopya. Yazı makinesinin başında daima bir kadın bulunuyordu. Sorgulara, ne şiddette olursa olsun, ne tür aşağılamalar uygulanırsa uygulansın, tanık olan bir kadın. Gerçekte o, kadın olarak, erkeklerin sorgulanmasındaki psikolojik düzeneğin parçasıydı.

Tutanaklarda itiraf elde etmek için uygulanan sertliklerin belirtilmediğini söylemeye gerek yok. Genel istihbarat servisinde bu sertlikler sistematik olarak uygulanıyordu. Dolayısıyla, hayatta kalanların tarif ettiği özellikleri değil,

Tommy'nin bunlara maruz kalacağı anı hayal etmem gerekti. Bu sahne sorgunun ön hazırlığıdır; yakalanan kişinin medeni haliyle ilgilidir ve olaylara geçmenin öncesidir. Şoke olmuş bir Tommy hayal ettim; eksilmiş, savunmasız, hızla yenilmiş, ilk soruya, sonra Yahudiliğiyle ilgili soruya sessiz kalarak tepki gösteren biri. Özellikle ona ait olmayan fakat Nazi propagandasının imal ettiği bu Yahudilik imgesine, onu silaha sarılmaya yöneltmiş olan ve artık ister istemez üzerine yapıştırılan imgeye indirgenmek istemiyordu. Tommy'ye o günden sonra en büyük ahlaki ıstırabı neyin verdiğini, kaybettiği annesinin, kaybettiği özgürlüğünün, kaybettiği haysiyetinin ya da kaybettiği yaşamının mı verdiğini bilmiyorum... Ama gururlu, büyük sarışın prens, kraliçe oğlu olan onun için, bu bitli ve maymunsu imgeye –kurtulma imkânı olmadan– zorla perçinlenmenin yol açtığı hakaretin, çektiği acılardan biri olduğuna bahse girerim. Uğradığı fiziksel şiddetin aşağılamasından daha güçlüydü bu.

Gabriel'e göre bu sahne oynanması gerçekten güç ilk sahne oldu. Öldürme yeteneğinden mahrum kalmış, mağlup, düşkün Tommy'yi canlandırmak onun için neredeyse katlanılmazdı. Yine de harika bir şekilde üstesinden geldi ve tokattan sonra aniden iskemlesinden kalkarak, ara verilmesini isteyerek, hatta gözyaşlarına boğularak beş altı kez yıkılmamış olsaydı sorguyu aralıksız tek planda çekebilirdim. Aktörden, tokat atarken kendini tutmamasını istemiştim ve Gabriel'i de taklit olmayacağı konusunda uyarmıştım. Yine de tokadın gücü karşısında şaşkınlığı, sanırım filmin en yoğun görüntülerinden biri olan bu sahnede belli oluyor. Ama gözyaşlarını beklemiyordum. Sorgucu metnine tam yeniden başlamışken birkaç saniye içinde gözlerinden yaş boşandı. Çekime ara vermekte tereddüt etmedim. Hemen bunu yapmakta haklı olup olmadığımı düşündüm: Kameranın önünde gözyaşlarının dökülmesine izin vermeli ve bu koşullarda Tommy'nin tutumunu bütünüyle değiştirmeli miydim? Gabriel'in senaryo

dışına çıkmasına zaman zaman izin vermiştim ve çoğu zaman da bunu yapmakta haklı olduğunu biliyordum. Ama burada, hayır, bu gözyaşları onundu, yalnızca onun, teselli edilmek isteyen bir çocuğun. Gabriel Tommy'nin kaderine üzülüyordu, başka deyişle, özdeşleşme çılgınlığı içinde, kendi kaderine acıyordu. Tommy ise, yakalanmasının şoku ve aniden maruz kaldığı şiddet karşısında düşünme yetisini koruyabildiği ölçüde, tersine, o an, kendinden nefret edecek kadar, ihtiyatsızlığına öfkeleniyor olmalıydı. Gözyaşı döktüren şeyin tam tersine.

Gabriel'in Tommy'ye ve kendine acıması ve teselli bulmak için ağlaması, birkaç günden beri değiştiği içindi. Özellikle onu Cardinal-Lemoine Sokağı'ndaki Tommy'nin odasında bulduğumdan beri adım adım değiştiği için. Öncelikle, benim bizzat gelmiş olmam; bir asistan bu işi *muhtemelen* yapabilecekken, her şeyi bırakıp onu aramaya çıkmış olmam onu etkilemişti. Bu doğruydu. O bunu hissetmişti. Bu sıkıntıyı ve bu duyguyu başka kimseye bırakmamış olduğumu hissetmişti. Yine de beni koridorda gördüğünde bunu hemen kavramamıştı ama bir süre sonra, ona köşelerini kıvırdığı Hélène'in kitabının sayfalarını okuduğumda, tıpkı bir babanın ya da annenin çocuğuna, onu yatıştırmak için, sevdiği ve istediği aynı hikâyeyi tekrar tekrar okuması gibi okuduğumda anlamıştı. Evet, sanırım o an, yanımda büzülmüşken, benim sesimden Hélène'in kelimelerini işitince, bir şeyler algıladı. Benim varlığımın kanıtladığı bir şeyler; ona adadığım zaman, ona okuduğum ve yalnızca ikimizin tam anlamıyla paylaşabileceğimiz bu metin... *Eğer bir gün Thomas gelmezse, babası onu görmeye evine gidiyordu,* diye bana tekrarlamıştı; gülümseyerek, sanki şakalaşıyor gibi. Ama asla şaka yapmıyordu. Beni bir baba gibi kabul etme yönündeki belli belirsiz eğilimini o günden çok önceleri zaten fark etmiştim çünkü onun rolünü ben yazmıştım ve o itiraz etmişti. Mümkün olduğunca yanımda olmasına ihtiyacım olduğunu uzun süredir biliyordu. Saklandığı gün, benim uyumlu varlığımda, sesimde, belki de bakışlarımda,

benden kaynaklanan bir şeyde, ona olan bu ihtiyacın yalnızca işlevsel olmadığını, varlığının niteliğinin benim için yalnızca iyi çalışmanın basit bir aracı olmadığını keşfetmişti. Bu şeyi hissediyordu. Niteliğini tam olarak fark edemediği bu şeyi tadıyordu. Benim için gayet tehlikeli, gayet can sıkıcı olduğundan, adlandırmak istemediğim bu şeyi, o, susuz kalmış biri gibi oburca içiyordu. Uçurum gibi derin bir eksikliği dolduruyordu. Bu ona Vilma'nın kollarındaki bir anne sevgisinin tuzağından daha nefis gelmiş olmalıydı çünkü onu sıcaklığıyla sarmalamanın ötesinde, bir düşün acılarından sonra gerçeklikle yavaş yavaş uzlaşmaya yöneltiyordu.

İşte bu yüzden, şiddet gören Tommy'yi oynarken Gabriel kendine acıyordu ve ağlamıştı: Tommy'yi kendi içinde gözlemleyebilecek, onun acısını hissetmenin ötesinde duygusunu paylaşacak kadar Tommy'den ayrılmaya başlamakla kalmamış, dahası, onun gözyaşları da beni ister istemez babalık şefkatimin merhemini akıtmaya zorlamıştı. Bu gözyaşları elbette beni altüst etmişti. Bir işaretle, bütün ekibin uzaklaşmasını istedim. İskemlesinde oturuyordu; bileklerinde kelepçeler. Ben ayaklarının dibinde diz çökmüş, ellerini tutuyordum. Ona söyleyebileceğim, bütün ıstıraplara, hem Tommy'ninkine, hem aktörünkine hem de onunkine hitap eden teselli sözleri elbette hıçkırıkları artırmaktan başka bir işe yaramıyordu:

"Geçecek, Gabriel, geçecek... Ağlaman normal, senin yerinde olsaydım ben de çoktan gözyaşı selinde boğuluyor olurdum, geçecek, şimdi, başaracaksın, senin bütün bunlara katlanabileceğini biliyorum, sen galip çıkacaksın, göreceksin..."

Aynı türden bir yığın kelime. O, kırık bir sesle, onunla değil aktörle konuşuyormuşum gibi yaparak, benim bütün sözlerimi çürütüyordu; asla başaramayacağını, bunun çok güç olduğunu, sonuna kadar gidemeyeceğini iddia ediyordu; bunun sahnenin sonu, filmin sonu olduğunu bana söylemek istemeyerek, kendi yaşamından söz ettiğini ima etmeye çalışıyordu. Ben, bunun önemli olmadığını, çekimi durdurmak istiyorsa ertesi gün devam edebileceğimizi, filmi durdurmak istiyorsa

filmi bırakacağımı söyledim, benim gözümde hiçbir şey ondan daha önemli değildi. Neyse ki o an gözünde yaş kalmadı. Gabriel, o vaziyette, iskemlede kelepçeli otururken, yatışmıştı. Locaya geri dönmek, karanlıkta bekleyen teknisyen ve aktörler arasından platodan geçmek istememişti. Bana gülümsedi. Kesintiye uğrattığı yerden sahneye yeniden başlamamı istedi. Makyajının düzeltilmesini istedim. Bu ilk sorguyu, ardından ikincisini, sonuna dek, bir kahraman gibi oynadı.

Tavandan bir lambayla aydınlatılmış küçük bir odada, kazaklı bir adam, üzerinde 22, 11 ve 43 numaraları bulunan kartonları, çıplak bir duvara dikey olarak sabitlenmiş bir çubuğun ucundaki yaklaşık beşe iki santimlik metal bir çerçevenin içine yerleştirir. Bunun hemen üzerinde bulunan daha dar bir başka çerçevede 19 numara bulunmaktadır. Bu çubuğun üzerinde, daha uzun paralel bir başka çubuk, metal bir yuvarlakla bitmektedir. Üç numarayı da yerleştirdikten sonra, adam geri döner ve yer değiştirir, çubukların hemen dibine yerleştirilmiş vidalı bir tabure görülür.

"İşte, sen buraya otur."

Tommy sahnede belirir. Mavi-gri elbiseli, yakası düğmeli kravatsız beyaz gömlekli. Bitkin bir haldedir. Oturur, sağdan profili görülür. Adam Tommy'den biraz kalkmasını ister, taburenin boyunu düzeltir, Tommy'nin tekrar oturmasını, başını kaldırmasını ister ve başının arka tarafını uzun çubuğun metal yuvarlağına yerleştirir.

"Kımıldama."

Tommy'nin sağdan profili, omzuna dek, yukarı çubuğa dayanmış başı ve numaraların bulunduğu daha küçük öteki çubuğa yerleştirilmiş ensesi görülür yalnızca. Bir şaklama sesi işitilir ve aynı zamanda da görüntü parlak bir ışık altında kalır. Işık hemen yok olur ve bu kez Tommy'yi önden görürüz. Yüzünü ve gövdesinin üst kısmını. Çerçevenin altında bulunan dikdörtgenin içinde bir tarih –22.11.1943– ve bir numara –849864– ile büyük harflerle bir ad –ELEK– yazılıdır. Tommy'nin bakışları boştur. Şaşkınlık kadar küçümsemenin de okunabileceği yüz ifadesi bir muammadır. Belli belirsiz bir şekilde, bu yüzün çizgileri deforme olur, renkler

silinip yerini siyah beyaza bırakırken gerçek adli fotoğraf, geçmişteki Tommy'nin asıl yüzü belirir. Çekim, ikinci bir şaklamanın parlayan bir ışığa eşlik etmesiyle tamamlanır.

Bu görüntü üstüne görüntü bindirme senaryoda öngörülmemişti. Steve'e bunu sipariş etmeden önce uzun uzun tereddüt ettim. Kurgu bir filmde arşiv görüntülerinin çıkması, hele ki tarihsel bir kurguysa, bana her zaman son derece ağır gelen bir yöntem olmuştur. Yine de, Gabriel'in yüz ifadesi, büyütmüş ve odasının duvarlarına asmış olduğu, uzun süredir ona eşlik eden fotoğraftaki Tommy'ye öylesine benziyordu ki, çekim sırasında bu fikir bana bir kesinlik gibi geldi. Tarihsel Tommy'yi onurlandırmak ister gibi, gerçeğin bu araya karışmasıyla, ölecek kişinin gerçek yüzü seyircinin gözünde en azından bir kez olsun canlansın diye... Ve aynı zamanda da Gabriel'in yeteneğine, bana sunduğu ve onu bir uçuruma yaklaştıran bu deliliğe bir saygı diye. Bir başka arşiv –bu kez senaryoda öngörülmüştür– filmde daha sonra ortaya çıkar: *Kızıl Afiş*.

Bu adli fotoğrafın üzerinde, Tommy'nin ifadesi ve ensesinin arkasında görülen o 19 numarası hariç, her şey anlaşılırdır. 19 onun yaşı değildir çünkü yaşı kimseyi ilgilendirmez ve henüz on dokuz yaşına basmamıştır. Fotoğraf, yakalanmasının ve ilk sorgusunun ertesi günü, muhtemelen ikinci sorgudan önce çekilmiştir. Başka bir dünyadaki yaşamının ilk gecesini geçirmişti. Hiçbir etkisinin, hiçbir hakkının olmadığı bir dünya. Artık Hélène'in hiçbir yardımı olamaz; ne ona ne bana. Bir insanın, Julien Lauprêtre'in (o da kendi filmini hak etmektedir), David Diamant sayesinde derlenmiş ve 1984 yılında çıkmış *Combattants, héros et martyrs de la Résistance*'da [Direniş'in Savaşçı, Kahraman ve Şehitleri] yayımlanmış tanıklığı olmasaydı, emniyetteki günlerinin Tommy için nasıl geçtiğini bilemezdim. Julien Lauprêtre bana bunu, yarım yüzyılı aşkındır başkanlığını yaptığı Fransız Halk Yardımı bürosunda onayladı.

Paris'in 11. ve 12. bölgelerinde Komünist Gençlik militanı olan, polis tarafından aranan demiryolu görevlisi, CGT'nin sendikal yöneticisinin oğlu olan ve o dönemde aynacı işçisi Julien Lauprêtre 20 Kasım günü saat 20.30'da yakalandığında henüz on sekizinde değildi ve Özel Tugaylar'ın merkezine götürüldü. Ayın 24'üne ya da 25'ine dek orada kaldı. Sonra Santé Cezaevi'ne nakledildi ve orada da dört ay hapis yattı. Yargılandı, yeterli kanıt olmadığından serbest bırakıldı, kısa süre sonra Paris'in kurtuluşu mücadelelerine katıldı. Dolayısıyla dört ya da beş gün boyunca Tommy'yle –ondan birkaç saat sonra yakalanmıştı– ve 17 Kasım'dan beri yakalanmış olan diğer FTP-MOI üyeleriyle birlikte tutuldu. Onu dövmediler. Kuşkusuz ki –diye düşündü– (BS) Özel Tugaylar 2'nin aynasızları üç gün boyunca MOI militanlarına işkence etmekten yorgun düşmüşlerdi. Kendisi onların öncelikli hedeflerinden değildi. Onun anlatısı benim için çok önemli oldu çünkü o günleri Tommy'nin yanında geçirmiş, onun yanında yatmış, uzun uzun konuşmuşlardı. Tommy'nin bu çocuktan etkilendiğine ve güç bulduğuna eminim. O da kendisi gibi yüzmeyi pek seviyordu; kendisininkinden farklı bir kararlılık belli ki ondan da yayılıyordu. Daha serinkanlı, başkasına dikkatli, ender bulunur bir nitelikten besleniyordu; özellikle de zorlanmadığında ya da boyun eğdirilmeye çalışılmadığında. Altmış beş yıl sonra bile bu kişilik özelliğinin bazı emarelerini hayranlıkla tadabiliyorum: İnsanlık. Lauprêtre'in sözlerini Simon Rayman'ınkilerle tamamlayabildim. Marcel'in kardeşi Simon o dönemde henüz on altı yaşındaydı ve aynı günlerde emniyette tutulmuştu Daha sonra Simon Santé'ye kapatıldı, sonra Buchenwald'a sürüldü ve savaşın bitiminde oradan geri döndü. 2005 yılında öldü. Rayman kardeşlerin annesi Chana da 17 Kasım'da tutuklandı ve aynı yerlerde tutuldu. Auschwitz'e, muhtemelen emniyette rastlamış olduğu, Suzy denen Sarah Danciger'le aynı konvoyda, 67 numarada gönderildi. Ve kuşkusuz Suzy gibi onu da hemen bir gaz odasında yok ettiler. O günlerde emniyette Özel Tugayların sorguladığı onlarca direnişçiden Julien Lauprêtre ve Simon

Rayman, savaşta sağ kalan ve "Manukyan Grubu"nun cehennem azabı yaşadığı ilk günleri hatırlayan tek kişilerdi.

Tommy, mavi-gri kostümü içerisinde, kelepçeli, ayaklarında pranga, bir müfettiş tarafından sorgu odasına götürülür. Altı adam, daktilo kadın Odette'in eşliğinde onu beklemektedir. Önceki günkü müfettişleri tanırız. Baş sorgucu ayaktadır. Önceki günkü dosyanın açık olarak durduğu çalışma masasının önüne dayanmaktadır.

"Çözün onu," diye emreder.

Bir adam kelepçeleri ve zinciri çözer.

"Otur," der sorgucu, iskemleyi göstererek.

Tommy oturur. Son derece kasılmıştır, titremektedir. Sorgucu onun arkasına geçer ve ellerini omuzlarına koyar.

"Üşüdün mü?" diye sorar.

Tommy cevap vermez, başını önüne eğer. Sorgucu aniden saçlarından tutup başını doğrultur.

"Elek," der sahte iyiniyetli bir ses tonuyla ama saçlarından tutmaya devam ederek, "zeki bir çocuk olduğunu, öğrenim gördüğünü biliyorum senin. Birlikte büyük aptallıklar yaptığın şu kenar mahalle hırsızlarına benzemiyorsun sen. Geceyi bu pisliklerle geçirdin, Wajsbrotlar, Fingercweigler, burada, bu salonda, sorulara cevap verilmediğinde olup biteni sana anlatmış olmalılar. Onlar, Boczor da dahil, her şeyi öttüler. Doğal olarak sana tersini söylediler ama inan bana bu doğru. Biz ikimizin şimdi yapacağı şey, yalnızca onların bana söylediklerini doğrulamak. Anlaştık mı?"

Tommy cevap vermez. Sorgucu başını sertçe iter ve Tommy iskemlesinden düşer. Anında iki müfettiş üzerine atılırlar, bir dakika boyunca tekme ve yumruklarla döverler, sonra yerden kaldırırlar ve iskemlenin üzerine tekrar oturturlar. Tommy, yarı baygın, iskemlenin üzerine çökmüştür, yüzünde şişlikler görülmeye başlamıştır.

"Doğrul!" diye emreder sorgucu.

Tommy elinden geldiğince boyun eğer.

"Örgütteki kod adın neydi?"

Tommy cevap vermez. Sorgucu çenesinden tutup kaldırır ve dosdoğru gözlerinin içine bakarak yeniden soru sorar.

"Canınız cehenneme," cevabını verir Tommy.

Sorgucu çenesini bırakır ve diğer iki müfettişe, "Haydi, başlayın!" der.

İçlerinden ikisi giysilerini üzerinden söküp almaya başlarlar. Tommy elinden geldiğinde karşı koyar ama diğerleri de takviye olarak gelirler. Tamamen çırılçıplak kalan Tommy büyük masaya kadar sürüklenir, masanın üzerine yüzükoyun fırlatılır. İki müfettiş kollarından, diğer ikisi bacaklarından tutar. Bir başkası daha plana girer, elinde bir kırbaç tutmaktadır. Bütün gücüyle Tommy'yi kırbaçlamaya başlar. Tommy ancak ilk iki kırbaçta çığlıklarını engeller. Kırbaçlar yağmur gibi inmektedir. On. Kırbacın ıslığı ve hemen anında derisinde şaklayışı işitilir. Derisinin önce yol yol kırmızı çizgilerle kaplandığı görülür, sonra, birkaç kırbaç darbesinden sonra, boncuk boncuk kan belirir. Sorgucu, "yeter!" der ve kırbaçlayan durur. Tommy'nin yüzünün sol tarafı yakın çekimde görülür, kan ter içindedir, gözü açıktır, yaşla buğulanmıştır, burnundan sümük akmaktadır.

"Eeee?" diye sorar sorgucu, neredeyse yumuşak bir sesle.

"Tommy..." der zayıf bir sesle.

"Daha güçlü!" diye emreder sorgucu.

"Tommy..."

Yazı makinesinin tıkırtısı işitilir.

"Sicil numaran?"

"10306..."

"Evet bu, Tommy. Sicil numarası 10306. Zaten biliyorduk. FTP'nin bildirileri sayesinde hangi operasyonlara katıldığını biliyoruz. Bekle, sana hepsini hatırlatacağım."

Tommy'nin yakın çekim yüzünden uzaklaşırız. Sorgucu çalışma masasının arkasına geçer, açık dosyadaki ilk kâğıdı alır ve okumaya başlar:

"28 Temmuz 1943, Château-Thierry hattında bir trenin raydan çıkarılması; 4 Ağustos, Paris-Reims hattında La Ferté-Millon'da raydan çıkarma; 13 Ağustos, Lechâtelet'de rayların sökülmesi; 18 Ağustos'ta Montreau-Longeville hattında raydan çıkarma..."

Sayım devam eder ama ses silikleşir. Tommy'nin gözlerinin kapandığı görülür.

Kesin olan şeyin daha kötüsünü hayal edemeyecek kadar acı çeken Hélène kendini yatıştırmak için uydurmuş olabileceği bir olgudan beslenen kısmi bir gerçekliğe gömüldü: *Oğlumun işkence görmediğinden neredeyse kesin olarak emindim. Çünkü üç hafta öne yakalanmış olan diğerleri zaten her şeyi itiraf etmişti.* Üç hafta değil, üç gün önce yakalanmışlardı ve kuşkusuz o da bunu biliyordu ama unutmuştu. Ne olursa olsun, ötekilerin üç hafta önceki itirafı bile, müşkülpesent Fransız polisinin Tommy'ye yöneltilebilecek olguların kesinliğini en belirgin ve olası en az itiraza yol açacak şekilde ortaya koymasına yetmezdi. Alman propagandası için, işgalciye vermiş olduğu tüm kötülüğü detaylarıyla gösteren, imzalanmış bir özet tutanak üzerinde ayrıntılı itiraflar gerekiyordu. Fakat Hélène'in en kötüsünü aklına getirmeyi istememek için daha can sıkıcı bir nedeni vardı. Çünkü en kötüsü işkencenin kendisi değildi; Tommy'nin, eğer teslim olursa hissedeceği kendinden tiksinti, düşkünlük duygusuydu Bu en kötüden çekinebilirdi. *Oğlum bana sık sık, "konuşmayacağımı garanti edemem, işkenceye dayanıp dayanamayacağımı bilmiyorum," demişti. O hiç de bir kahraman değildi, çok korkuyordu.* Hélène seksenli yılların sonunda öldü. Anılarının yayımlanmasından on beş yıl, Julien Lauprêtre'in tanıklığından üç dört yıl sonra. Ömrünün sonunda, günün birinde, gözlerinin önünden şu cümle geçti mi bilmiyorum: *Elek'in yanında yatıyordum, iğrenç bir şekilde işkence görmüştü.* Hélène kafasındaki bu yanlış fikirle mi öldü, yoksa oğlunun teninin uzun işkence ve eziyetler çektiğini bilmenin acısıyla mı, bilemiyorum. O dönemde, her ihtimale karşılık kahramanca davranmış olduğu şeklindeki altüst edici haber onu teselli eder miydi bilmiyorum.

Bu ikinci sorgu sahnesini, ilkinin hemen ardından geleni, öngörülmemiş olanı çektik. Gabriel, tokattan ve gözyaşlarından sonra, yorgundu, hatta tükenmişti. Bu, bir yandan oynamasını kolaylaştırıyordu, diğer yandan dört kişi karşısında çırılçıplak görünmeye yönelik psikolojik direnişini sarsıyordu.

Daha ilk günden beri, resmen başlamadan önce bile, bu sahnelerin oynanacağı konusunda onu uyarmıştım çünkü acıyı ve aşağılanmayı, kendine sahip olamamayı birleştiren işkencenin ıstırabından hiçbir şeyi gizlemek istemiyordum. Benim açıklamalarımdan sonra bu çekimi, görüntünün ısrarlı olmaması koşuluyla kabul etmişti. Çekime hazırlanmıştı. Özel Tugayların bulunduğu yerlerde olup bitenler daha da kötüydü, özellikle gayet belirgin cinsel tacizler vardı ama Tommy'nin bunlara maruz kaldığına dair bir ibare yok. Ben hayatta kalan birinin yeterince korkunç olan tanıklığıyla yetindim: Tommy'nin de karşılaşmış olması gereken çünkü 1. Müfreze'nin üyesi olan, sonra MOI kadrolarından sorumlu, savaşçıların örgüte katılımına karar veren Çek komünist Radislav Holdos.

Bu sahneler ve ardından gelen son sorgu, filmin on iki yaşından küçüklere yasaklanmasına ve jeneriğe bir uyarının eklenmesine mal oldu. Aşağılayıcı çıplaklıktan başka, kırbacın deride bıraktığı izleri, kan damlacıklarının belirişini, sonra da sırtında oluşturdukları bulamacı, –söz etmeye değmeyecek bir hileyle– yapmış olduğum gibi, yakın çekim göstermek zorunda mıydım? Bilmiyorum. Tereddüt ettim. Fakat bu görüntülerin kesinlikle gerekli olduğuna emin değilsem de bunları gizlemekte de kararlılık gösteremedim. Göstermemenin riski, seyirciyi rahatlatmak ve özellikle seyirci için bir tür mesafe inşa etmek, aslında onu gerçekliğin asla isabet etmediği koltuğunun rahatlığı içinde bırakmak olur. Fakat bu rahata hakkı var; her şeyi göstermenin riski de seyirciye acı vermek, daha kötüsü, *gore* filmleri gibi sadist içgüdüsünü kışkırtmak olur. O halde, göstermeli mi göstermemeli mi? Sonuçta göstermeli, eksiksiz ve gerçeğe sadık olmak için göstermeli. Seyirciye de görüntü karşısında daima sahip olduğu özgürlüğü bırakmalı: Gözlerini kapama özgürlüğü.

*** Tommy sırttan görülür. Ceketi omuzlarındadır. Bir kapının dibinde kımıltısızdır. Önündeki salon karanlıktır, nispeten dardır ama çok kalabalık olduğu anlaşılmaktadır. Bir aynasız kelepçelerini çözer, onu*

salona doğru iter ve kapıyı kilitler. Bankların üzerine oturmuş birçok adam ayağa kalkar ve Tommy'ye doğru yönelirler. Alacakaranlıkta Wajsbrot, Boczor, Fingercweig, Gllasz ve Geduldig'i tanırız. Tommy kapının önünde kımıldamamaktadır. Ceketi omuzlarındadır. Beyaz gömleğinin düğmeleri çözüktür. Yüzünde darp izleri vardır. Boczor onu elinden tutar, bir banka doğru çeker ve oturtur. Salonun içindeki bu ilerleyiş sırasında, içerde yirmi kadar kişinin olduğu görülür. Birkaçı kadındır. Suzy de aralarındadır. Bazıları ayaktadır, bazıları sıralara, bazıları da yere oturmuştur. Odanın dört penceresi mavi kâğıtlarla kapatılmıştır ve ancak cılız bir ışık sızmaktadır.

Boczor Tommy'nin yüzünü bir mendille siler.

"Kötü müsün? Kırbaç yedin mi? Hepimiz yedik, biliyorsun."

"Konuşmadım ben."

"Aferin, Tommy. Direnmek gerek. Onlara tek bir bilgi bile vermemeli. Ancak daha önce bildiklerini şişirebilirsin."

"Ama yeniden başlayacaklar. Joseph, uzun süre dayanabilir miyim emin değilim."

Duvara yaslanmak ister ama duvara değer değmez acıdan yüzünü buruşturur ve doğrulur, sonra öne doğru eğilir. Böylece, kalçalarına yaslanmış, eller bitişik, iki büklüm kalır. Boczor ceketini kaldırır, beyaz gömleğinin üzerinden sırtındaki kan lekelerine bakar.

Aynı salon şimdi tavandan bir lambayla aydınlatılmıştır. Yan yana dizilmiş banklar yatak olarak kullanılmaktadır. Direnişçilerin çoğu uzanmıştır. Henüz uyumamışlar, aralarında konuşmaktadırlar. Tommy'nin yan yattığını görürüz, üzerine denizci mavisi paltosunu örtmüştür. Tam yanına, bir başka bankın üzerine yerleşmiş, kendisinden biraz daha genç bir oğlanla karşı karşıyadır.

"... bir de küçük kardeşim var," der Tommy, "on üç yaşında. Günde bir kitap okur. Eminim annemi sakinleştirmeye çalışıyordur. Ona güvenebilirim, gerçek bir küçük direnişçi, onun kurtulacağını umuyorum çünkü benim için bitti artık. Ya sen, erkek kardeşin, kız kardeşin var mı?"

"Yok, tek çocuğum. Neyse ki! Çünkü onları nereye koyardık bilemiyorum, bizim ev küçücük, 12. Bölge'de."

"Baban ne iş yapıyor?"

"Demiryolcu. Ama birkaç aydır yasadışı. Bir gün aynasızlar onu yakalamak için Lyon Garı'na geldiler..."

Sesleri silinir. Salondaki bütün gürültüler de. Hemen peşinden gelen bir açılma-kararmayla salon tekrar görünür. Tutsakların çoğu uyuyor gibidir. Aynı çiğ ışıkta. Birkaç inilti, sızlanma işitilir. Tommy şimdi yüzüstü yatmaktadır. Paltosunu bankın üstüne örtü olarak sermiştir. Gömleğinin üzerindeki kan lekeleri kahverengi olmuştur. Uyumaktadır. Tek kolu sarkmaktadır. Başını sallamaktadır. Ağzından çıkan laflar açık seçik işitilir. "Konuşmayacağım, konuşmayacağım." İki kez. Arada, anlaşılmaz, telaffuz edilmez kelimeler, bir tür inilti, iç çekişler. Onun yanındaki daha genç oğlan uyumamaktadır. Sanki onu gözlüyor gibi bakışları sabittir.

Benim için bitti, der Tommy. Burada Julien Lauprêtre'den bir bölümü hatırlatmak istedim. David Diamant'ın, "Herkes öleceğini biliyor muydu?" sorusuna cevap verir: "Evet, özellikle Boczor'un, Alfonso'nun, Elek'in de durumu buydu." Marcel Rayman'ın da durumu buydu. Birlikte nezarethanedelerken küçük kardeşi onunla konuşmuştur: "'Unutma', dedi elime dokunarak, 'benim için bitti. Anneme söylememelisin.'"

Bu kâbus sahnesi benim için çekmesi en zor, Gabriel için de oynaması en zor olanlardan biriydi. İşkence sahneleri gibi şiddetli olduğundan değil; yalnızca inanmadığı için. Julien Lauprêtre'in bunu uyduracak bir insan olmadığına onu ikna etmekte güçlük çektim. Çünkü olduğu gibi aktarmıştı: *Yakalanması, gördüğü işkenceler onu çok etkilemişti. Gece boyu sürekli kâbus görüyor ve hiç durmadan, 'Konuşmayacağım! Konuşmayacağım!' diye tekrarlıyordu. Takıntı olmuştu. Gerçekten aklında yalnızca bu fikir vardı. Düşmana kesinlikle hiç bilgi vermemek. Bu isteği öyle güçlüydü ki bütün gece kâbusları arasında bunu tekrarlıyordu.* Tommy zayıflığından çekiniyordu ve konuşabileceği fikri kafasına musallat olmuştu. Gabriel ise bu kaygısını tedirgin uykusu sırasında bu kelimelerle ifade etmiş olduğuna inanamıyordu. Uygun yoğunluğu, doğru üslubu bulana ve sahneyi makul

kılana dek on kez çekim yaptık. Yediği tokattan ve gözyaşlarından beri Tommy'den kendini ayırabiliyor ve çok çaba sarf etse de onu *oynayabiliyordu*. Bense, sahnenin bilgi verici tarafından, gece şiddetle aydınlatılmış bu salonda ışıklarla şiirselleştiremediğim idealleştirilmiş gerçekçiliğinden rahatsız olmuştum. Çözüm, Julien'in bakışında, Tommy'nin kahramanlığından ziyade zayıflığını vurgulayan merhametli bir bakışta ısrar etmekti. Julien'i oynayan Romain'den, baş oyuncuları işçiler, demiryolcular, zanaatkârlar olan ve Gabinlerin, Vanellerin, Carettelerin oynadığı otuzlu yılların Fransız filmlerini seyretmesini istedim. Alaya almadan ve kalpten, asla kötücül olmayan bir sinemanın şiirin gücüyle halk sınıflarını sahnelediği dönem. Romain mükemmel bir aktördür, dersini iyi çalıştı.

Bu koşullarda ne kadar hayranlık verici olduğunu iyice göstermek için ve didaktik amaçlarla, Missak Manukyan'ı da Marché-Neuf'e bakan bu 23 numaralı salona getirebilirdim. Fakat Julien Lauprêtre'in tanıklığı kesindir: O başka bir salonda tutulmuştu, en azından ayın 21'i olan pazar gününden beri diğer MOI'lerden tecrit edilmişti. O gün Lauprêtre onun yanındaydı ve sonra 23 numaralı salona nakledilmişti. Aslında Manukyan önce 23'te tutuldu. Orada Simon Rayman onu yakalandığı gün olan 17'sinde gördü ve sonra tecrit edildi. Sanıyorum ki (BS) Özel Tugaylar 2'deki aynasızlar sorgular sırasında onun rolünün önemini, adamları üzerindeki etkisini, onlara örnek olabileceğini anladılar. Son derece hayranlık uyandıran bir diğer şahsiyet olan Marcel Rayman da ayrı tutulmuştu. 23 numaralı salonda ise özel ekibin bir başka üyesi bulunuyordu. Cumhuriyetçi ordunun eski savaşçısı, ateşli İspanyol komünist Celestino Alfonso. General Ritter'i öldüren üç kişiden biri. Ancak o dönemin kızıl İspanya'sının yaratabileceği türden bir insan. Yarı Don Kişot, yarı matador, boyun eğmeyen, cesur ve gururlu biri. Adli fotoğrafında kışkırtıcı gülümseyişi, yakıcı bakışları, dağınık kıvırcık saçları fark edilmektedir. Simon Rayman Alfonso'nun defalarca

gelip kendisini yatıştırdığını anlatır. Lauprêtre ise ayın 23'ünde ya da 24'ünde Santé'ye sevk sırasında yumruğunu kaldırıp haykırdığına tanıklık eder: "Yaşasın Dünya Devrimi!" Simon Rayman Olga Bancic'in de bu odada bulunduğunu ve onun da diğerleri gibi işkence gördüğünü anlatır. Otuz bir yaşında, küçük bir kız çocuğu annesi olan Olga Bancic'in yaşamı, 10 Mayıs 1944'te Stuttgart hapishanesinin uğursuz bir avlusunda bir giyotinin bıçağı altında son buldu.

Mavi gün salonu yeniden aydınlatır. Açılan kapıdan, gömlek kollarını kıvırmış iki müfettiş görünür.

"Elek!" diye bağırır içlerinden biri.

Bir bankın üzerinde oturan Tommy başına onlara doğru çevirir. Anında Boczor, Wajsbrot ve geceki genç çocuk yanına yaklaşırlar, ayağa kalkmasına yardım ederler.

"Diren, Tommy," diye fısıldar Boczor. "Tek bir şey verme. Başaracağını biliyorum, beni düşün, Marcel'i düşün, seni gören anneni düşün..."

"Cesaret," der geceki çocuk.

Tommy cevap vermez. Aynasızlara doğru ilerler. Kelepçelerler ve götürürler.

Tommy, çıplak, iskemlede oturmaktadır. Elleri sırttan kelepçelidir. Kırbaçlayan adam etrafında dönmektedir. Sorgucu çalışma masasının arkasına oturmuştur. Daktilo kadın makinesinin başındadır. İşkence masasına dayanan ya da üzerine oturan dört müfettiş sahneyi gözlemektedir.

"Pekâlâ, özetleyelim," der sorgucu, elindeki bir kâğıda bakarak. "Beş tane başarılı raydan çıkarma, üç tane de teşebbüs. Doğru mu?"

"Evet."

"Yalan söylüyorsun. Altı başarılı raydan çıkarma var. 28 Temmuz'dakini, Château-Thierry'dekini unuttun."

"Daha önce söyledim size. Ben orada erketeydim. Pierre'le Jean-Claude rayı söktüler ve patlayıcıyı yerleştirdiler ama tren raydan çıkmadı."

Kırbaççı aniden Tommy'nin kalçalarına şiddetli bir darbe indirirken bağırır:

"Yalan söylüyorsun!"

"Sana örgütünün bildirisini okuyacağım," der sakince sorgucu; ayağa kalkar ve Tommy'nin yanına yaklaşır. "28 Temmuz 1943, gecesi, 10003, 10306, 10199 sicil numaralı üç yoldaşımız Paris-Château-Thierry demiryolu üzerinde bir treni raydan çıkardılar, vs. vs. Marşandiz treninin bir bölümü tamamen raydan çıktı."

Tommy'yi saçlarından tutar, iskemlesinden kaldırır, yere fırlatıp tekmeler.

"10306 sensin, değil mi?" diye sorar bağırarak. "Sen misin?"

"Evet."

"Eee, o halde? Raydan çıkmadı mı?"

"Hayır, bildiri yanlış," cevabını verir Tommy, kesik bir sesle, boğuluyormuş gibi, "tren yoluna devam etti..."

"Devam edin," der sorgucu, "beni yoruyor, masanın üzerinde işini bitirin."

Müfettişler Tommy'yi yumruklarken, sorgucu çalışma masasının üzerindeki dosyaya döner, birkaç sayfa karıştırır. Kırbaç sesleri, hırıltılar, sonra da Tommy'nin çığlıkları işitilir.

"Odette, yaz, bildiriyi kendisine okuduk ve cevabı şöyle oldu: 'Bildirinin kapsamı doğru değil. Trenin yoluna devam ettiğini ben bizzat gördüm.'"

Daktilo kadının tuşlara basışı ve hiçbir şey olmuyormuş gibi şaryoyu kaydırışı yakın çekimden görülür, makinenin tıkırtısı çığlıklara, Tommy'nin yakarışlarına karışır:

"Durun... durun..."

Darbeler devam eder. Tommy susar. Şimdi kırbaçlayanın Tommy'nin üzerine çullandığını görürüz. Tommy önceki gibi yüzükoyun masanın üzerindedir. Bütün sırtı simsiyahtır, yüzü gözyaşları ve ter içindedir, ağzı açıktır, gözleri kapalıdır. Kırbaçlayan durur ve sorgucuya doğru döner.

"Bayıldı!"

"Uyandır! Kovayı getirin!"

Kırbaçlayan Tommy'yi sarsar, tokat atar, bir hırıltı işitilir, sonra yüzüne bir kova su döküldüğü görülür, Tommy gözlerini açar.

"Güzel," der sorgucu. "Bizi şimdi bırakmayacaksın. Bize söyleyecek hâlâ bir iki şeyin var. Anlaştık mı?"

"Bırakın beni, yalvarırım, bırakın beni..."

"Seni bırakacağım, Elek, bir iki şey daha söyle, hemen bırakacağım, anlaştık mı?"

"Evet..." diye mırıldanır Tommy.

Ben burada durdum. Çünkü Tommy'nin sorgusu ve itirafları, bunların polisin gözündeki önemini değerlendirmeyi sağlamaz. Muhtemelen hiç değeri yoktur. Polis onun demiryolu operasyonlarından başka hangi eylemleri gerçekleştirmiş olduğunu öğrenmek istedi. Tommy Paris'in doğusundaki demiryollarında hedef saptadığı cevabını vermeye razı oldu ama başka suikastlar yaptığını inkâr etti. Hélène onun yüz kadar suikasta katıldığını söyler. Tommy adını bilmediği ama fotoğraflar arasından teşhis ettiği bir savaşçıyla birlikte patlayıcı denemeleri yaptığını itiraf etti: Glasz'dı bu. O dönemde faal olarak aranan Ricardo hakkında, rütbesi düşürüldükten sonra örgütü terk etmesi dışında, hiçbir şey söylemedi. Sorgu sırasında önemi vurgulanmış olan "Pierre"in ona fotoğrafı gösterilen "Boczor adlı" kişi olduğunu kabul etti. Ama polis Boczor hakkında her şeyi zaten biliyordu, haftalardır takip ediyordu ve kendisi de sorgusu sırasında kod adını ve sicil numarasını söylemişti.

Demiryolu eylemcilerinin bütün sorgu tutanakları arasında bariz bir kahramanlık dersi bulmaya çalışırsak, Tommy'nin yakını bir Macar olan "Robert" kod adlı Émeric Glasz'ın tutanağını okumak gerekir. Gerçeklere rağmen, takip tutanaklarına rağmen, onu fotoğraflar üzerinden tanıyanların itiraflarına rağmen, 17 Kasım'da yakalanan Glasz sonuna kadar her şeyi inkâr etti. En ufak bir suikast işlediğini dahi kabul etmedi; kod adının "Robert" olduğunu, sicil numarasının 10020 olduğunu, Boczor'u ve hatta Mouffetard Sokağı'ndaki de dahil olmak üzere, birçok randevuda birlikte görülmüş olduğu Tommy'yi tanıdığını bile inkâr etti:

"Elek tanıklığı sırasında haziran ya da temmuz ayında sizinle birlikte iki suikast gerçekleştirdiğini, bunlardan birinin Rosny-sur-Seine civarında olduğunu bildirdi. Ne cevap veriyorsunuz?"

"Doğru değil, ben Elek'i tanımıyorum; onunla birlikte hiçbir zaman hiçbir suikasta katılmış değilim."

Gereksiz olduğu için fazlasıyla duygulandırıcı bir kahramanlık. Muhtemelen gereksiz olduğunu Glasz da biliyordu. Üzerine fazlasıyla kanıt yığılmıştı, sağ kurtulamazdı. Ne Lauprêtre ne Rayman tanıklıklarında ondan söz ederler ve o günlerde bu provokasyonun bedelini nasıl ödedi bilmiyorum.

23 numaralı salonda mavi gün ışığı. Tutsakların çoğu uyumakta. Tommy yere, paltosunun üzerine, yüzükoyun uzanmış. Başını, yastık olarak kullandığı kıvrık bir cekete yaslamış.

"Kötüyüm..." diye mırıldanıyor, sanki kendi kendine konuşur gibi.

Bir bankın üzerine uzanmış geceki genç çocuk doğrulur, Tommy'ye doğru eğilir, yanına gelip diz çöker. İşkence görmüş Tommy'nin ceketini, ardından sırtını örten beyaz gömleği ihtiyatla çıkardığı görülür. Tommy'nin sırtı simsiyahtır, şiş içerisindedir. Genç çocuk işaretparmağını sırtına değdirir ve anında boncuk boncuk kan belirir. Ayağa kalkar, salondan geçer, içinde biraz su bulunan metal bir maşrapa bulur yerden, yeniden Tommy'nin yanında diz çöker, gömleğin bir parçasını maşrapaya batırır, dikkatle yaraya tampon yapar ama nafile, kan fışkırmaya devam eder.

Görüntü sabittir. Hapishanenin bir kanadının içi lambalarla aydınlatılmıştır. Sağda ve solda, yeşile boyalı demir korkuluklarla çevrili dört katlı dehlizlerde gri hücre kapıları dizilidir. Hücreler uzakta, merkeze doğru kesişmektedir. Her katta, alan derinliğinin ortasında, Alman üniformalı ve silahlı iki asker sağ ve sol dehlizleri birbirine bağlayan köprülerde nöbet tutmaktadır. Aşağıda, zemin katta, üç Alman subayının çerçeveye girdiği, sonra dibe doğru uzaklaştığı görülür. Tek gürültü olarak, subayların çınlayan ayak sesleri, yere düşen ve sıçrayan metal bir nesnenin sesi, iki ya da üç öksürük nöbeti işitilir.

Tommy demir kerevet üzerine konmuş bir ot minderde oturmaktadır. Üzerinde denizci mavisi paltosu vardır. Onun da üzerinde omuzlarından dökülen gri bir örtü vardır. Vücudunun üst kısmını neredeyse hiç hissedilmez bir şekilde ileri geri sallamaktadır. Sırt tarafında, duvara pankartlar asılıdır. En büyüğünün üzerinde başlık olarak İÇ TÜZÜK yazıyor. Onun ardında, hepsi de aynı gece mavisine boyalı küçük karolu büyük bir pencere görülmektedir. Hücre dört metreye iki buçuk metredir. Kamera, ayaklarındaki bağsız ayakkabıların üzerinde durur, meşe parkenin üzerinden kayar ve üzerinden bir zincir geçen soluk yeşil fayanstan bir süpürgeliğe kadar gider, zinciri takip ederek bağlı bulunduğu tahta bir iskemlenin ayağına gelir. İskemle, kirli beyaz duvara sabitlenmiş küçük bir masanın önünde durmaktadır. Bu duvarın içine vidalanmış, tenekeden küçük bir abajurun içinde basit bir ampul, bir lambanın aydınlattığı masanın üzerinde iki kitap durmaktadır. Mekân tanındıkça, büyüyen bir gürültü, şaklamalar, giderek güçlenen sesler işitilir. Duvarın üzerinde, orada burada, şu an için çözülemeyen duvar yazıları fark edilir. Bir köşede, ahşap delikli fayanslı bir tuvalet küveti görülür.

Üzerinde, bir metre yukarda, bakırdan küçük bir boru, muhtemelen bir musluk bulunmaktadır. Kamera yoluna devam eder; gri metalden, dikiz delikli ve küçük pencereli kapının önünden geçer, bir başka köşede durur. Buraya çakılı küçük bir tahtanın üzerinde emaye bir karavana, tahta bir kaşık ve küçük bir saplı fırça bulunmaktadır. Sonunda kamera Tommy'nin üzerinde turunu tamamlar. Tommy yerinden hiç kımıldamamıştır, çıplak yerde oturmaktadır, üzeri kat kattır, sallanmaktadır, gözlerini meşe parkeye dikmiştir.

Aniden kapıya üç kez vurulduğu işitilir. Tommy hemen ayağa kalkarken omuzlarının üzerindeki örtüyü de bir eliyle tutar, öteki eliyle karavanayı kavrar ve kapıdaki küçük deliğin altına konmuş tahta levhanın üzerine koyar. Tam o anda kapı açılır ve bir sesin "Selam Elek!" dediği işitilir. Bir elin karavanayı tuttuğu görülür. İçine sulu siyah bir şey koyup, karavanayı tahtanın üzerine geri bırakır. Yanına da üzerine küçük bir parça yağ sürülmüş bir parça siyah ekmek koyar. Küçük pencere hemen kapanır. Tommy'nin bütün hareketleri ve jestleri artık çok hızlıdır. Serbest eliyle karavanayı alır ve duvara sabitlenmiş küçük masanın üzerine koyar. Kitapları öteki uca iter. Deliğe geri dönüp ekmeği alır, karavananın yanına koyar, kapının yanındaki tahtaya geri dönüp tahta kaşığı alır. Her şeyi tek eliyle yapar. Diğeriyle üzerindeki örtüyü tutmaktadır. Hareketleri hep çok hızlıdır. Masanın önüne zincirlenmiş beyaz iskemleye oturur, yağlı maddeyi kaşıkla ekmeğin üzerine sürer, karavananın içine batırır, ağzına götürür. Uzun uzun çiğnemesi gerekmektedir. Her lokma arasında, duman tüten sıvıdan birkaç yudum içer. Ona ihanet etmemeyi, gerçekten olana saygı göstermeyi; yalnızca kendi anlatımım yararına olaylar, duygular, heyecanlar uydurmamayı çok istedim. Olur da geri dönerse kendini tanıması gerektiğini, ekranda kendi hikâyesini, kendi hakikatini görmesi gerektiğini düşünüyordum. Ama Tommy dünyadan gizlice tecrit edilmişken, kendimi zavallı, aceleci, kör ve sağır hissettim, el yordamıyla davranıyordum. 26 Kasım'da, günlerce işkenceden sonra, Tommy, tek başına ya da diğerleriyle birlikte, Fresnes hapishanesine sevk edildi. 3. bölümün güneydoğu kanadına, tamamen Gestapo'nun idare ettiği tarafa,

şu ya da bu şekilde kesinlikle ölmesi gerekenlerin tecritte tutuldukları yere götürüldü.

Ama yine de hiçbir şeyden emin değilim. Bütün bu hapishane görüntüleri boyunca, bunların yalnızca varsayım olduğunu belirtmek isterdim. Kesin olarak ölüme mahkûm edilecek ve oracıkta kurşuna dizilecek "teröristler"in genel olarak tutulduğu gibi bir hücrede tek başına mıydı? Yoksa *Nacht und Nebel* ibaresiyle gülünç duruma düşürülenler, hiç iz bırakmadan Ren'in öte tarafında kaybedilen şu "gece ve sis"çiler arasında mıydı? En akla yatkını, Hélène'in de belirttiği gibi budur: *Thomas Fresnes'teydi. Tecrit edilmişti. Bütün politik mahkûmlar her şeyi itiraf etmediklerinden tecrit edilmişlerdi.* Fakat Simon Rayman'ın tanıklığı vardır. O da Fresnes'e kapatılmıştı ve hücresini Fingercweig ve Schapiro'yla paylaşmış, ardından, birkaç hafta sonra kampa gönderilmek üzere oradan çıkartılmıştı. Fingercweig'in esprili biri olduğunu ondan biliyorum: Ölüm mahkûmları bölümünde, "Saatlerce dalga geçerdik," der Simon. Tommy'nin tutsaklık koşullarından onun yüzünden emin değilim.

Belki henüz *her şeyi itiraf etmemiş miydi?* Diğerlerinden çok da onun söyleyecek başka şeyleri olduğu mu düşünülüyordu? Kendime sorduğum ve cevapsız kalmış diğer soru da bu: Gestapo'ya teslim edilmiş ve Fresnes'e kapatılmış birçok başka direnişçi gibi, sabahın altısında hücresinden alınmış, Foch Caddesi'ne ya da Saussaies Sokağı'na götürülmüş ve yeniden işkenceden geçirilmiş miydi? Çünkü Almanların hesabı kapanmamıştı. MOI'nin Paris seksiyonundaki birçok savaşçı, takip edilmiş ve saptanmış olanlar, hâlâ firardaydı; üstelik de en önde gelenleri: İtalyan Alfredo Terragni ve Gino gibi yönetim üyeleri ya da kadro sorumlusu Polonya Yahudisi Abraham Lissner ya da istihbarat servisi sorumlusu Romanya Yahudisi Christina Boico... Paris'in göbeğinde Almanlara meydan okumaya cüret edecek bu inanılmaz yabancılardan başka kimse o tarihte ve uzun süredir pek yoktu. Bu baskınlar sırasında Paris'te yakalanan altmış sekiz direnişçiden yalnızca beşte

biri –on dört kişi– "Ari" Fransızdı. MOI'nin ulusal yönetimi üyeleri ve başlarında Jacques Duclos olmak üzere onlara emir veren Komünist Parti sorumluları da ele geçmemişti. Birçoğu yaşamlarını belki Tommy'nin, muhtemelen Boczor'un, Missak Manukyan'ın ve elbette Joseph Epstein'ın suskunluğuna borçluydular.

Tommy, tutukluluğunun üç ayı boyunca yalnız mıydı? Fresnes'in aşırı kalabalık olduğu bu son Alman kışında iki ya da üç hücre arkadaşı oldu mu? Wajsbrot, Glasz, hatta ona destek olabilecek sarsılmaz Boczor? Nasıl bilebiliriz ki? Üstelik, ille de bilmeye ne gerek var? Sanki Tommy'yi ölümünden önce karanlık bir delikte kaybetmişim gibi, bu belirsizlik bana neden dayanılmaz geliyor? Ve neden kuşku karşısında en kötüsünü düşünmeli? Hiç bilmiyorum: Bu Fresnes, kâğıdımın üzerine öylesine geliverdi. Gabriel'e göre, haksız değildim. Hücrenin hazır olmasını, ışığın yerli yerinde olmasını beklerken, bana bu koşullarda, öleceğini bilen, sevdiği yaşamı yitireceğini bilen Tommy'nin kendini yalnız hissetmiş olması gerektiğini, ne yaparsa yapsın, teselli edilemez olduğunu söyledi. Hélène'in kitabını aldı, köşesi kıvrılmış bir sayfayı buldu ve bana, *Yaşamak istiyordu.* Hayatı seviyordu sözlerini okudu; sonra, gerçek boyutlarına sadık kalmış olduğumuz hücreyi gösterdi ve yalnızca, "İşte, burada..." diye ekledi.

Bu görüntüler için, Fresnes'in eski bir hücresini, Henri Calet'nin *Les Murs de Fresnes*'inde [Fresnes Duvarları] bulunan 1945 fotoğraflarında görüldüğü haliyle yeniden oluşturduk. Geri kalanı için, bu hapishaneye kapatılmış direnişçilerin tanıklıklarından esinlendim. Özellikle de Fresnes'te Tommy ile aynı aylarda hücreye atılmış olan Arrighi'nin ve on dokuzuncu yaş gününü o da 1943 yılında Fresnes'te kutlamış olan ve ölüme mahkûm edilip kurşuna dizildiği güne dek günlük tutmuş olan FFI üyesi Gilbert Aliemart'ın tanıklıklarından esinlendim (onun günlüğü de, Arrighi'ninki gibi, Ulusal Arşivler'de okunabilmektedir).

İç tüzüğün ayrıntıları görülememektedir. Esas olarak, bir gardiyan içeri girerse mahkûmun ayağa kalkmasını ve pencerenin dibinde hazırola geçmesini istiyor; hücreden hücreye konuşmanın, şarkı söylemenin, ıslık çalmanın, duvarlara vurmanın ya da yazı yazmanın yasak olduğunu söylüyordu.

Almancayı iyi bildikleri için seçilen, Alman gardiyanlar yanında aracı olarak hizmet eden ve yetersiz yemeklerin dağıtılması gibi bazı angarya işlerde onlara yardım eden mahkûmlara *kalfaktor*, yani "her işi yapan adamlar" deniyordu. Tommy, diğer mahkûmlar gibi, bütün tutukluluğu boyunca, hücresinde ister yalnız olsun ister olmasın, açlık ve soğuk çekmişti.

Tommy'den kopan Gabriel, sanki içindeki alev sönmüş gibi, artık aynı kişi değildi. Ama Tommy'nin alevi de, özgürlüğünü yitirdiğinde sönmemiş miydi? Biz bu son dönemi yavaş yavaş filme çekerken, Gabriel'in oyunu, o donuk bakışları, ölçülü hareketleri, en kesin şekilde hesaplanmış o ifadeleriyle bana yine öyle sahici geldi ki, sandığımın tersine, Tommy'nin aslında onu terk etmediğinden ve birlikte olduklarından kaygılanmaya başladım. Şimdi Gabriel'in değişiminin –en azından, benim *şefkatim* diyebileceğim şeyden kaynaklı son derece gerçek teselliye bağladığım bu rahatlama ve ilgisizliğin– mağlup savaşçının kendini koyvermesi anlamına gelmesinden, kaderini galibin ellerine bırakmayı mütevekkil bir şekilde kabullenmesinden kaygılanıyordum. Filmin son görüntülerinin, az çok uydurduğum bu çocuklar tarafından, kendi çocuklarım tarafından yakında terk edileceğim korkusunu açığa vurup vurmadığını düşünüyorum. Tommy için olay karara bağlanmıştı; eserin tamamlanmasını takip eden, adım adım gelen büyü bozumuna uzun süredir hazırlanıyordum. Ama Gabriel'in eriyip solduğunu, en ufak jestlerini, bıkkın ifadelerini, can çekişen soluklarını yakın çekimden yakalamaya kamerayı mecbur ettiğim bir hayalet halini aldığını görmek benim için çok acıydı. Bugün bu görüntülere tekrar bakmaya neredeyse dayanamıyorum.

Bir tür düzenli kazıma sesi işitilirken, gri duvarın üzerindeki yazılar yakın çekimde görülür. VLF, MAV. Sonra kamera duvar üzerinde kayar ve bir metal parçası, belki bir çatal sapı tutan bir el fark edilir. Duvara bir harf kazımaktadır; muhtemelen bir r harfi. Bu harften itibaren, kamera, kazınmış diğer harfleri takip eder, cümleleri oluşturur ve sonunda önceden kazınmış olan her şey okunur:

7 12 43
bugün 19 yaşında
Thomas Elek FTP
ölümü bekliyor

Ve nihayet Tommy görülür, paltosu üzerinde, duvarın dibinde ayakta, son harfi kazımaktadır.

Hücre kapısına üç kez vurulduğu işitilir. Tommy'nin elinin mazgal deliğini açtığı görülür.

"İyi Noeller, Elek, Kızılhaç!"

Üzerinde Kızılhaç işareti görülen bir paket mazgaldan geçer.

Paltosu üzerinde, yere oturan Tommy paketi açar, içinde kuru erik bulunan küçük bir torbayı açar. Bir diğer torbada meyve ezmesi, bir parça kara ekmek, üzerinde Maïzena *yazılı olduğu görülen bir paket vardır. Tommy bir kuru erik yer, ardından bir meyve ezmesi. Yerken, paketin içinde dörde katlanmış bir kâğıt parçası olduğunu da fark eder, kâğıdı alır ve açar. Gözleriyle kâğıdı inceledikten sonra, bir yandan yerken, dolu ağzıyla yüksek sesle okur:*

Umut, yazan Charles Péguy,
En sevdiğim inanç, umuttur, der Tanrı,
İnanç, beni şaşırtmaz, şaşırtıcı değildir.
Kendi yarattığımın içinde fazlasıyla belliyim.
Ama umut, der Tanrı, işte budur beni şaşkınlığa düşüren...

Tommy okurken, uzaktan birkaç kadının Noel ilahileri okudukları işitilir. Tommy okumasını keser, dinler, gülümser. İlahileri okuyan

kadınların sayısı giderek artmaktadır. Bir süre sonra, daha yakından gelen erkek sesleri de onlara eşlik eder. Tommy hâlâ dinlemektedir. Bir parça meyve ezmesini ağzında yavaş yavaş çiğner.

Hareketsiz görüntü bir duvardaki çatlağı gösterir. Çatlağın çizgileri profilden görülen bir tür insan yüzünü çağrıştırmaktadır. Sonra, yatağa uzanmış Tommy görülür. Örtünün altındadır. Gözlerini tavandaki bu çatlağa dikmiştir.

Hücre aynı yarı karanlık içindedir. Mavi kâğıttan süzülen gün ışığının mavisi. Uzaktan, oyun oynayan çocuk sesleri ve kesik kesik gelen başka sesler işitilir. Bir spor müsabakasını yorumlayan bir adamın hoparlörden çatlak çatlak gelen sesi örneğin. Tommy, paltosu üzerinde, yere oturmuştur. Kollarıyla dizlerini göğsüne çekmiş, katlanmış kerevetin önündedir. Zaman zaman, elini paltosunun altına sokup sırtını, göğsünü kaşımaktadır.

Bir kepçe belirir ve açık mazgalın altındaki küçük tahtanın üzerine konmuş karavananın içine siyah bir su dökülür.

"Fransızlar İtalya'da savaşıyorlar," der koridordan gelen fısıltılı bir ses, "General Juin'in komutasındalar, Amerikalılarla birlikte. Alman savunmasını topla dövüyorlar. Almanların yıkılacağı kesin."

"Ama ne zaman?" diye sorar Tommy.

Diğeri cevap vermez, biraz yağ sürülmüş bir parça ekmeği tahta parçasının üzerine koyar.

"Fark etmez," diye ekler Tommy, "hayat güzel, canları cehenneme!"

Tommy belden yukarısı çıplak, sırttan görülür. Tuvaletin üzerine eğilmiştir. Kollarını, gövdesini, hiç köpürmeyen siyah bir sabunla acele acele sabunlamaktadır. Sırtı hâlâ yol yol kırmızı çizgilerle parçalanmıştır. Yaralarından bazıları henüz kabuk bağlamamıştır. Küçük bakır borudan karavanayı doldurmakta ve karavanaya batırıp ıslattığı eliyle gövdesini ovuşturmaktadır. Üşüdüğü görülür. Yatak örtüsünü güçlü bir şekilde sallar, ona sarınır, giysilerini de aynı

şekilde salladıktan sonra aceleyle giyinir. Paltosunun üzerine örtüyü sarınır ve sanki açılmasını bekliyormuş gibi kapıya doğru dönerek iskemleye oturur.

Tommy yatağının üzerinde diz çökmüştür. Kulağını duvara dayamıştır. "From where?"* *diye sorar. Bir cevap işitmiş olmalıdır. Sonra:*

"No, I don't know... How you are arrested?.. "And the parachute?"... "Since forty seven days."**

Tommy, yine üzerinde paltosu, duvara sabitlenmiş küçük masanın önünde iskemleye oturmuştur. Masanın üzerinde, üst üste iki kitap durmaktadır. İlkinin kapağında, gotik karakterlerle yazarın adının yazılı olduğu görülür: J. W. von Goethe ve kitabın adı: (Campagne in Frankreich,) Fransa Seferi, 1792. *Ucu iki üç santim kalmış bir kurşunkalemle Tommy küçücük bir kâğıdın üzerine küçük harfler yazar.*

Tommy açık mazgalın önündedir, küçük kâğıdı uzatır.

"Görürsün, ondan bir Fransızca-İngilizce, bir de Almanca-Fransızca sözlük istiyorum. Daguerre Sokağı, 63 numara, hatırlar mısın?"

"Evet, merak etme."

Hélène, Fresnes'ten küçük bir mektubu, *mutluluktan deliye dönmüş bir halde* aldığını anlatır. *Bir sigara kâğıdının üzerinde şunlar yazılıydı: "Anne, bir Fransızca-İngilizce, bir de Almanca-Fransızca sözlük gönder." Kocama dedim ki, "Görüyor musun, bu mektubun geleceğini biliyordum." Tek aldığım bu oldu.* Evet, bitmek bilmeyen haftalar boyunca oğlundan aldığı tek haber buydu. Asla doğrudan temasları olmadı. Rollin Sokağı'ndaki kapıcı Bayan Verrier aracılığıyla oğluna birçok *muhteşem paket*

* *İng.* "Nereden?" (e. n.)

** *İng.* "Hayır, bilmiyorum... Nasıl tutuklandın?.. Ya paraşüt?" ... "Kırk yedi gündür." (e. n.)

gönderdi: *bütün bir kaz, tereyağı, kocaman bir kutu çikolata.* Ama *belki Almanlar yemiştir* diye düşünmekte haksız değildi. Çünkü tecrit edilmiş mahkûmların Kızılhaç paketlerinden başka bir şey alma hakları yoktu; havalandırma ve banyo hakları da yoktu.

Fresnes'in hücreleri duvar yazılarıyla kaplıydı. En yaygınları *MAV* (İneklere Ölüm!) ve *VLF*'ydi (Yaşasın Fransa!). Tommy imzalı yazı hiç bulunmadı. FTP-MOI'nin diğer üyelerine ait bir şey de bulunmadı. Ama Tommy'nin doğum gününü bir yaşam işaretiyle belirtmek istediğini hayal etmenin önünde hiçbir engel yoktu.

Çocuk sesleri ve bir hoparlörden gelen sesler Gilbert Aliemart'ın işittikleridir: *Hücremden özgür yumurcakların çığlıklarını ve eğlendiklerini işitiyorum. US Metro'nun gramofonunu işitiyorum.* US Metro stadı gerçekten de hapishaneye kuş uçuşu beş yüz metre mesafedeydi –hâlâ da öyledir. Aliemart sayesinde, yataklarda pirelerin kaynaştığı da biliniyor: *Beş gün içinde 103 pire yakaladım.* Değiştirilmeyen giysilerin hızla yıprandığı biliniyor, tarakları olmadığı, haftada iki kez kitap dağıtıldığı, işbirliği döneminin *La Nouvelle Revue française*'inin verildiği biliniyor. Buna karşılık, 1943 Noel'inin ayrıntılarını –paket, Péguy'ün şiiri, ilahiler– Arrighi'ye borçluyum: Gilbert Aliemart 20 Kasım'da kurşuna dizilerek çoktan ölmüştü.

Sona yaklaşıyorduk. Platodaki ciddi hava her gün biraz daha ağırlaşıyordu; hatta kimilerinde görülen hüznü ben de gizleyebilecek durumda değildim. Gabriel hâlâ Tommy'nin Cardial-Lemoine Sokağı'ndaki odasında yaşıyordu. Kimi zaman sabahları onu almaya oraya gidiyordum. Aşağı yukarı her akşam da oraya bırakıyordum. Hayaletin yaşadığı bu küçük mekânda, bu mezarda tek başına kalıyordu. İpin ucunu da iyice bırakmıştı; bir iki şekerleme kemiriyor, temizliğine önem vermiyor, belirsiz saatlerde, ışığı açık bırakarak uyuyordu. Yanında getirdiği Tommy'nin büyütülmüş bir fotoğrafını duvara asmıştı. Propaganda için son günlerde çekilmiş fotoğraflardan biri. Doğrusu en güzeliydi. Fotoğrafın dörtte üçünde yüzü yakın çekim görülüyordu: Dalgın, ıstırabın ötesinde, sol tarafına doğru, sanki gelen ölüme doğru, uzağa bakarken. Belki de Hélène'in kitabında sözünü ettiği fotoğraf buydu. Çünkü Hélène onu orada ağlarken görüyor. Akşam biraz yanında kalıyordum. Yatağın üzerine yan yana oturuyorduk. Uzun süre sessiz kalabiliyorduk. Sanki hiçbir şey olmamış gibi, ona ertesi günkü sahnelerden söz ediyordum ama kanmıyordu. Kimi zaman, yorulmuş gibi, kolumu omzuna atmaktan kendimi alıkoyamadığımdan, başını başıma dayıyor, saçlarını okşamama izin veriyor, sevgimin tadını çıkarıyor ve nazikçe bana karşılık vermeye çalışıyordu. Hatta bir akşam bana, "Göreceksin, filmin her şeye rağmen güzel olacak," dedi. Bir başka akşam da, "Senin filmini severdi, sinemada işin özünün gösterilemeyeceğini bilirdi, seni bağışlardı, seni benim kadar severdi," dedi.

Yavaşça kendini bırakıyordu. Tommy artık dövüşemez ve öldüremez olduğundan beri, Gabriel'in boşa dönüp duran vahşi enerjisi de sonunda tükenmişti. Yalnızca geleceğe karşıdan

bakma cesareti kalmıştı. Tommy için bu ölümdü. Gabriel içinse, filmin ertesi günü, hayalet bedeninden ve ruhundan çıkıp gittikten sonra, yaşamın yeniden başlayacağını umut ediyordum. Ama onun hücre-odasına, bu mezara kapandığını, gölgesinin portresi altında besinden ve rahattan kendini yoksun bıraktığını gördükçe, onun, günümüz dünyasının büyük boşluğuna meydan okumaya hazır bir şekilde yeniden doğacağını hayal etmekte güçlük çekiyordum. Ona bundan söz etmeye çalışıyordum. Ne yapmak istiyordu, ne konuda öğrenim görmek istiyordu, hangi meslek, sinemaya evet mi hayır mı?... Alaycı alaycı gülüyordu: Öğrenim bir yere götürmeyecekti; meslek, fahişelikle kölelik arasında seçim şansı bırakıyordu (iş dünyasına bulanık bakışını tek kelimeyle özetliyorum); sinema cılkı çıkmış beylik laflar fabrikasıydı. Tommy'nin tersine, onun dövüşmek için hiçbir nedeni yoktu; hayatını feda etmek içinse hiç mi hiç... Benim tersime, bu açmazdan kurtulabilecek özel bir yeteneği de yoktu. Taklitçiliği ve sesleri uydurma yeteneği, uçup giden bir şeydi, denetlenemeyen bir yetiydi, yalnızca doğru olmasının istenmesi koşuluyla bel bağlanabilirdi. Kısacası, aşağı yukarı benim de tek başıma düşündüğüm ve yalanlamakta güçlük çektiğim her şeyi ifade ediyordu. Ama Tommy olmasaydı, yaşamı, hiçbir yere götürmese de, olduğu gibi, herkes gibi kabul etmiş olacağını da söyleyerek, onun gözünü açarak olayların doğal akışını altüst ettiğimi ima ediyordu.

Kor gibi yanan bir Tommy canlandıran ve benim filmime de senaryonun sahip olmadığı bir yoğunluk veren Gabriel'i seçmiş olduğum için bugün pişmanlık duymalı mıyım? Onu seçerken, önümden geçiveren o patenci çocuğu, hafif, boş ve sıradan çocuğu seçerken, ölmeye hazır ama yaşama âşık bir direnişçi rolünün, tıpkı alevlerin bir şekerleme kâğıdını sarması, uçurup yok etmesi gibi, ona baskın çıkacağını nasıl düşünmemiştim? Mesafesini korumayı bilerek, bana makul bir Tommy verebilecek, hikâyeme yeterince hizmet edebilecek bir oyuncuyu niçin daha uzun süre aramamıştım? Kendimi bağışlayamıyorum.

Yine hücrenin mavi sabahı. Tommy, paltosuyla ve omuzlarında yatak örtüsü, kapıdan pencereye, pencereden kapıya volta atıyor. Başı önünde, bağsız ayakkabılarını yerde sürüklüyor. Aniden kapıda bir gürültü işitilir, Tommy donar, kapı açılır. İki Alman askeri kapıdadır. Havlar gibi bağırırlar.

"Raus! Schnell!"

Tommy örtüyü yere bırakır.

Sırttan kelepçelenmiş, iki askerin arasında, uzun bir koridor boyunca, demir parmaklıklarla bir sıra hücre arasında yürümektedir. Sonra Tommy'yi bir merdivenden indirirler. Bir sahanlıkta, karşısında Wajsbort'u görür. O da kelepçelidir ve etrafında iki Alman durmaktadır. Wajsbrot'un paltosu yoktur. Yalnızca bir tür büyük fanilanın üzerine bir ceket atılmıştır. Ayağında da mevsime göre çok ince kumaştan bir pantolon vardır. Lüle lüle meçlerin fışkırdığı koyu renk, yoğun, dağınık saçları, aylardır ne kesilmiş ne de düzeltilmiştir.

"Nereye gittiğimizi biliyor musun?" diye sordu Tommy'ye.

"Hiç fikrim yok," cevabını verir Tommy. "İyi misin, Marcel?"

Wajsbrot cevap verecek zaman bulamaz. Askerlerden biri onu şiddetle iter. Koridorlarda birkaç metre daha yol aldıktan sonra küçük kortej bir avluya varır. Pürtüklü taştan üç duvar, demir parmaklıklı pencereler, bir başka avlunun görüldüğü bir parmaklık. Orada bir sıra silahlı Alman askeri durmaktadır. Önlerinde, bir duvarın dibinde, Manukyan, Alfonso ve bir tren yolu eylemi sırasında polis komiserliğinin 23. salonunda daha önce gördüğümüz bir adam. Kelepçeler çözülür. Direnişçiler gülümseyerek el sıkışır. Manukyan Tommy'yi kucaklar. Sonra avluda başkaları da görülür. Önce Rayman, sonra Boczor, sonra başka iki adam. Onlar da daha önce komiserlikte görülmüştür. Nihayet Fingercweig gelir.

Manukyan'ın üzerinde ince çizgili bir takım elbise vardır. Yakası ilikli bir gömleğin üzerine desenli bir kazak giymiştir. Kravatsızdır. Alfonso'da yalnızca bir ceket, yakasız bir gömlek ve bir jile vardır. Ama ürperen Wajsbrot'un tersine, üşüyor gözükmemektedir. Boczor, Rayman ve komiserlikteki iki adam ceketlidirler. Boyunları ve göğüsleri bir fularla korunmaktadır. Rayman'ın ceketinin bir kolu

kısmen söküktür. O da yakalandığından beri tıraş olmamıştır, uzun saç bukleleri şakaklarına düşmektedir. Fingercweig'in fuları yoktur ama V yaka bir kazağın altından, yuvarlak yaka bir başka kazak, gevşek, buruşuk bir halde gözükmektedir. Gömlek kollarından birinin ucu çıkmaktadır. Yalnızca Tommy'nin üzerinde palto vardır.

On kişidirler. Saçları, sakalları tıraşsız, açlıktan, soğuktan, belki de yedikleri darbelerden çok çekmiş haldedirler. Manukyan'ın etrafını sararlar. Manukyan tek tek hepsine hitap eder, yatıştırıcı sözler söyler, hal hatır sorar. Sonra, zaferin yakın olduğunu belirtir. Fransa'da müttefiklerin çıkartma haberleri dolaşmaktadır, Provence'tan gelecekleri söylenmektedir. İnancı korumak gerekir: Onlar ölecektir ama diğerleri yakında özgür olacaktır. Wajsbrot ona gülümser.

Bu sırada, peşinde iki askerle bir Alman subayı avluda belirir. Askerlerden biri bir çuval, diğeri bir el kamerası taşımaktadır. Subayın elinde bir Leica vardır ve onunun da fotoğrafını çekmeye başlar. Önce grup halinde, oldukları gibi, konuşurlarken. Sonra, ayrılmalarını emrederek, tek tek, her birini defalarca çeker. Mahkûmlar itaat ederler; hiçbir duygu belli etmeyerek fotoğraflarının çekilmesine izin verirler. Tommy hariç. O, şaşkın gözükmektedir; belki de ağlamanın eşiğindedir. Fotoğraf çeken subay sonra onları sırtları duvara dönük dizer ve bütün grubu sıraya geçirir. Tommy en önde, sağında Fingercweig, sonra komiserlikte görülen adam, Wajsbrot, Boczor, Manukyan, komiserlikte görülen diğer bir adam. O hafifçe öne doğru eğildiğinden, son üçünü gizlemektedir. Hepsinin elleri sırtlarındadır. Wajsbrot hariç. O ellerini ısıtmak için önünde ovuşturmaktadır. Fotoğrafçı subay sonra eline Arriflex 35'i alır ve her birini tek tek, birkaç saniye filme çeker. Kamerayı taşıyan askere geri verir ve diğerine, bir çuval taşıyan askere emir verir. Çuvalın içinden, ray sökmekte kullanılan büyük bir burgulu anahtar çıkartır. Nasıl tutması gerektiğini belirterek Tommy'nin eline tutuşturur; iki eliyle sapı sıkı sıkı kavramıştır, anahtarın ağzı yere doğrudur. Fotoğrafçı subay onun böyle, anahtarı tutarken, üzgün bir halde fotoğrafını çeker. Sonra sıra Fingercweig'tedir. Önce onun da aynı pozda resmi çekilir. Ama ayrıca anahtar elinde diz çökmesi, öne doğru eğilmesi ve bir vidayı söker gibi yapması gerekmektedir. Fotoğraf çekildikten sonra

asker anahtarı çuvala koyar, bir tabanca çıkartıp Rayman'a uzatır. General Ritter'in ünlü katilinin, demir parmaklıkların önünde, elinde silah, kolu hafifçe bükülü, bu mizansenden nefret ediyormuş gibi öfkeli bir bakışla objektife bakarken fotoğrafı çekilir.

Seans bitmiştir. Fotoğrafçı subay avluyu terk eder, peşinden iki hamal da avludan çıkar. Alman askerler mahkûmları sıraya dizerler, elleri sırttan kelepçelenir ve geldikleri kapıya kadar onlara eşlik ederler. Hepsi, tek sıra halinde, kapıdan geçip gider. Her birinin yanında iki gardiyan vardır. Boş avlu, birkaç saniye daha sabit planda görülür.

11 Şubat 1944'ten itibaren sinema salonlarında gösterime giren *France Actualité*'nin bir röportajı Fresnes'in avlusunda filme alınmış görüntüler içerdiğinden, "cinayet ordusu"nun bazı üyelerinin yüzlerini ölümsüzleştiren bu seansın birkaç gün önce, şubat ayının başında gerçekleştiği varsayılabilir. Film, yakın dönemdeki bir dizi suikastı hatırlatıyordu: On sekiz kişinin ölümüne ve otuz iki kişinin yaralanmasına neden olan Chalon-sur-Saône yakınlarındaki bir raydan çıkarma; Grenoble'daki kışlada patlama (2 Aralık 1943); General Debeney'in cenaze töreni günü Bourg-en-Bresse'te depoların talan edilmesi; Bourbonne'daki üç GMR –Seyyar Yedek Grup– muhafızının belirlenemeyen koşullarda ölümü.

Bu 1944 yılının başında, Alman bozgunu artık muhtemel görülürken ve hatta nispeten yakınken, Fransa'nın her tarafında gerillalar güçleniyor ve işgalciye karşı ses getiren eylemlerini artırıyorlardı. Sinema salonu seyircilerine bu sözde "direnişçiler"in aslında yoz bir terörist gruptan başka bir şey olmadığını göstermek Alman propagandasına doğal olarak çok yarıyordu. Boczor'un ve Manukyan'ın birlikte görüntülerinin ardından Rayman, Alfonso, Fingercweig ve Wajsbrot'un görüntüleri de ekrandan geçerken şöyle tarif ediliyorlardı: *Neredeyse hepsi Yahudi olan yabancı teröristlerin yaptıkları işler bunlardır; Ermeni, Polonya Yahudisi, Kızıl İspanyol, Polonya Yahudisi, yine bir Polonya Yahudisi.* Tommy gösterilmedi. Belki de biraz

fazla "Ari" havasından dolayı. GMR'nin üç işbirlikçisinin cafcaflı cenaze töreninin görüntülerinden sonra, film, mantıksal sonuç olarak, o dönemde "düzeni sağlamakla görevli genel sekreter" olan milis şefi Joseph Darnand'ın bir sözüyle bitiyordu: *Şiddete haklı ama acımasız bir baskıyla cevap vereceğiz.* Böylece, şubat ayının başında, sinemalarda gösterilen bir aktüalite filmiyle, FTP-MOI üyelerinin yabancı kökenleri propaganda amacıyla sömürülmeye başlandı. Çoğu zaman daha az kanlı eylemler için binlerce direnişçi kurşuna dizilmişken, onların fiziksel tasfiyesi, daha yakalandıkları andan itibaren gayet doğaldı. Ama popülerleşmiş bir direnişin bütününü gözden düşürmek amacıyla eli kanlı birkaç vatansızı teşhir etme fikri Nazilerin kıt zekâsında yeşerebilecek bir şeydi.

Askeri fotoğrafçının objektifleri karşısında tutsakların ne hissettiğini hayal etmek güç. Yeniden buluşmaktan, kucaklaşmaktan, o anda bir tür neşenin, yeniden oluşan kardeşliğin verdiği neşenin sildiği ıstırap içinde birbirleriyle bağ kurmaktan elbette mutlu olmuşlardı. Bu mizansenin kesin habercisi olduğu ölüm karşısında birlikte kendilerini daha güçlü, daha cesur hissediyorlardı. Bu görüntülerin ne işe yarayacağını, neden başkaları değil de kendilerinin bunun konusu olduğunu ve peşinden neyin geleceğini anladılar. Ama propaganda taşeronlarının onları nasıl göstermek, neye indirgemek istediklerini hayal edince, bu kısa mutluluk bu sonuncu aşağılanmayla donuklaştı: Bitmiş, donup kalmış, yabanıl canavarlar. Tommy bu hakareti güçlü bir şekilde hissetmiş olmalı. Yine de, tersine, bu fotoğrafların üzerinde, onundan da, bir özgür insan soyluluğu, gezgin serserilerin kibri, darağacının dibindeki aristokratların gösterişi yayılıyor. Kolalanmış gülünç üniforması içine sıkışmış bir SS yalancı pehlivanının koyun sürüsü ve ödlek bayağılığının tam tersi.

Fotoğrafçı subayın adı Theobald'dı. Diğerleri gibi bir askeri fotoğrafçıydı. Alman ordusunu savaşın sonuna dek Fransa'da takip etti, sonra adı sanı duyulmadı. Fresnes'in avlusunda

o gün çektiği fotoğraflardan biri beni özellikle etkiledi ve sahnenin başlangıç havasını o verdi: Demiryolu eylemcilerinin en genci olan Wajsbrot'un Manukyan'a dönüp ona gülümsediği resim. O anda Manukyan da Boczor'a bakıyor. Fotoğrafta Boczor sağ profilden görülüyor. O da hafifçe gülümsüyor. Wajsbrot'un gülümsemesinde şefine duyduğu hayranlık okunuyor ama aynı zamanda, çok muhtemelen, bir mutluluk. Belki de üç ay sürmüş bir tecridin ardından onun yanında olmanın mutluluğu. Sanki onun yalnızca varlığı bile bütün felaketleri ve yakın olduğunu bildiği ölümü unutmaya yetermiş gibi. Bu gülümseme bir mutluluk ve bir provokasyondur. Nazi cinayet aptallığına, durması için yok etmek gereken bu inatçı ve aptal öldürme makinesine karşı bir zafer işaretidir. Bu gülümsemede, bir fedakârlığın keyfi içinde, hayranlıkla, aşkla, adaletle ölebilen gerçek gençliğin tüm güzelliği ışıldamaktadır. Bir eski zaman Yahudisinin bu gülümseyişini özlüyorum. Ve bu gülümseme beni heyecanlandırıyor da çünkü aynı gün ya da önceki gün veya ertesi gün, Sarah Danciger Auschwitz istikametine giden kurşunlu bir vagonun içine kapatıldı. Wajsbrot bunu bilemezdi. Onun çocuksu gülüşü, insanın en güzelinin bu gülüşü, hayvani içgüdülerle sarhoş olmuş başka insanların dünyanın üzerine çökerttiği dehşet gecesinde bir ışıktır.

Theobald denen adamın bir başka fotoğrafı da bambaşka bir nedenle beni altüst ediyor: Tommy'nin yüzüne yakın çekim yapılmış fotoğrafı. Bize kalmış olan, bugün Shoah Anıtında saklanan, Tommy'nin en güzel fotoğrafı. Gabriel'in, Cardinal-Lemoine Sokağı'ndaki odasına astığı fotoğraf. Yüzü karşıdan görülüyor; hafifçe sola dönük, dudakları yarı aralık, hüzünlü bir hali var, gözyaşlarının kıyısında titreyen bir şeyler. Emin olunamıyor. Hélène, savaştan sonra, hapishane avlusunda çekilmiş Tommy'nin bir fotoğrafının kendisine getirildiğini anlatıyor. Milis merkezinde bulunmuş: "Çok güzel bir fotoğraf. Karşıdan görülüyor, güneşin altında ve üstelik ağlıyor, ağlıyor." Aynı fotoğraf mıydı? Aynıysa, Hélène yine anne kalbine mi teslim etmişti kendini? Gözyaşları kesin değildi çünkü.

Ya da tersine, oğlunun ağlayıp ağlamadığını ondan iyi kim bilebilirdi? Yoksa, bugün artık olmayan başka bir fotoğraftan mı söz ediyordu? Bu durumda, Tommy bu aşağılayıcı seans boyunca gerçekten ağlamış olmalıydı. Cevapsız kalmış yığınla soru. Senaryoyu yazarken, bu sahnede Tommy'yi ağlatmakta uzun süre tereddüt ettim. Sonunda gözlerinin kuru olmasını seçtim: Gözyaşlarını göstermek, eğer ağlamamışsa bence tersinden çok daha büyük bir ihanet olurdu. Ayrıca gözyaşları, kaçınmayı tercih ettiğim abartılı bir melodrama dönüştürürdü sahneyi.

Tereddütümden Gabriel'e söz etmiştim. Tercihimi desteklemişti: Ona göre Tommy düşman karşısında ağlayacak adam değildi; bir fotoğraf makinesinin objektifi karşısında hiç ağlamazdı. Fakat, Tommy için aşağılık Yahudi imgesine indirgenmekten daha berbat bir şey olmadığını bildiğimden, ben o kadar emin değildim. Sahneyi çekerken, bu belirsizliği beslemesi için Gabriel'e ısrar ettim. Bu kuşkuları bilmeyen seyircide ne izlenim bıraktı bilmiyorum. Bense, kalbim sıkışmadan seyredemiyorum.

Robert Witchitz, kod adı "René", sicil numarası 10279, on dokuz yaşındaydı. Birinci Dünya Savaşı muhariplerinden Polonya göçmeni Yahudi bir baba ile Fransız bir anneden Fransa'da doğmuştu. Fransa devletinin onu Yahudi kabul etmesine, telgrafçılık görevinden almasına bu kadarı yetmişti. Vichy propagandası da onu "Polonya Yahudisi" ilan etti. Zorunlu çalışma hizmetine karşı çıktı ve Ocak 1943'te FTP-MOI'ye katılarak 3. Müfreze'ye girdi. 12 Kasım'da Almanların parasını taşıyan bir konvoya karşı başarısız bir eylem sırasında yakalanmadan önce, çok sayıda suikast gerçekleştirecek zamanı olmuştu; özellikle de Alman müfrezelerine el bombası atılması eylemlerinde yer almıştı.

Polis komiserliğinin 23 numaralı salonunda görülen ve burada daha uzun süre tekrar görülen diğer iki savaşçı, Szlama Grzywacz ve Spartaco Fontano'dur. "Charles" kod adlı, 10157

sicil numaralı ilki, 1909 doğumlu Polonya Yahudisidir. İspanya içsavaşına katılmış, 2. Müfreze'nin düşüşüne kadar üyesi olarak kalmış, sonra başka birçokları gibi demiryolu eylemcilerine katılmıştır. İkincisi, "Paul" kod adlı Fontano, yirmi bir yaşında bir İtalyan komünistidir, sicil numarası önce 10266, sonra 10291'dir. Mesleği tesviyecidir. Rayman gibi o da özel ekibin üyesiydi, sonra da 3. müfrezeye alınmıştır. 13 Kasım'da, para konvoyuna yönelik eylemin ardından yakalanmıştı.

Sade döşenmiş, ilk kez görülen küçük bir salonda Hélène, bir pencerenin gün ışığında bir iskemleye oturmuştur, dikiş dikmektedir. Bir kilidin içinde anahtar sesi işitilir, bir kapı açılır, sonra kapanır ve genç bir ses duyulur hemen:

"Anne! Anne!"

"Burdayım, Béla," diye cevap verir, "ne var?"

Béla odada belirir. Saint-Michel Bulvarı'nda bıraktığımız ve Daguerre Sokağı'ndaki stüdyoda birkaç kez gördüğümüz küçük çocuk değildir artık. On dört yaşında bir oğlandır. Annesine doğru ilerler ve ceketini çıkarmadan önünde durur.

"Anne... Tommy..."

Hélène nihayet gözlerini ona doğru kaldırır. Kararmış yüzünden kaygı okunmaktadır:

"'Tommy', ne?... Ne oluyor?"

Béla cevap vermez, aniden arkasını döner, bir eliyle ceketinin düğmelerini açarken ağladığı görülür, diğer eliyle gözyaşlarını silmektedir.

"Konuş!" der Hélène. "Konuş! Tommy'yle ilgili ne var?"

Béla annesine doğru döner:

"Anne," der, sesi hıçkırıklarla kesilmektedir, "her tarafa afiş asmışlar... Tommy'nin resmi var üzerinde... Joseph'in de... Metroda gördüm ama burada da, sokakta da var, her yerde var... Georges'un da resmi var... En az on kişiler, hepsi var... Marcel de..."

Hélène onu dinlerken iskemlesinden kalkar, elindeki dikişi yere düşürür ve gidip küçük bir sedirin üzerine oturur, başını ellerinin arasına alır.

"Hepsi var, anne... korkunç fotoğraflarla, cesetler, demiryolu sabotajları... Tommy için Elek diye yazmışlar, Macar Yahudisi, sekiz demiryolu sabotajı... George için çete başı demişler... onlara cinayet ordusu diyorlar..."

İki büklüm olmuş, başı ellerinin arasındaki Hélène de hıçkıra hıçkıra ağlar. Defalarca tekrarlar: "Bitti... bitti..."

Ceketini çıkarmamış olan Béla, pencerenin önündeki iskemleye oturur ve ağlayarak sokağa bakar. Pencereden, yüksek bir duvarın ötesinden, göz alabildiğine bir mezarlık fark edilmektedir.

Hélène, önceki bir sahnede Tommy'yle birlikte Montparnasse mezarlığında giydiği mantoya sarınmış, ayakta, tek başına, bir Paris Sokağı'nda durmakta, bir Giraudy panosunun üzerinde kırmızı zeminli bir afişe bakmaktadır. Afişin üzerinde, üst orta kısmında, ucu aşağıya dönük bir üçgen oluşturan yuvarlak çerçeve içinde on portre görülmektedir. Tommy yukarda, Grzywacz ile Wajsbrot'un arasındadır. Manukyan en altta, üçgenin ucundadır. "Bunlar mı kurtarıcı?" diye sorulmaktadır çerçevenin üzerinde. Afişte görülen insanlar filmdekiler değil, geçmiştekilerdir fakat kolaylıkla tanınmaktadırlar, özellikle de Tommy. Zaten afiş her birinin adını ve suçlarını belirtmektedir. Afişin alt kısmındaki altı fotoğraf, yukardaki adamların verdikleri zararı temsil etme iddiasındadır: raydan çıkarmalar, kurşunlarla delik deşik edilmiş bir erkek cesedinin çıplak bedeni, yerde yatan bir başka erkek cesedi, çeşitli silahlarla dolu bir masa. Bu fotoğrafların altında, yukarda sorulan sorunun cevabı: "İşte, suç ordusunun kurtarıcılığı!" Kızıl afiş, Alibert ile Vincent Scotto'nun Varyete Tiyatrosu'ndaki bir operetlerinin reklam afişinin hemen üzerine asılmıştır: Canebière Sokağı'nın Bir Numarası. *Başrolde bizzat Alibert oynuyor. Afişte Alibert gülümserken görülüyor. Başında yana yatırdığı bir kasket. Bir Marsilya kafesinin çizgili tentesinin gölgesinde.*

Hélène ağır adımlarla uzaklaşırken sırttan görülür. O sırada Alibert'in şarkısı işitilir: "Dünyanın bütün tangolarının en güzeli, sizin kollarınızda dans ettiğimdir..."

Ünlü "Kızıl Afiş", Alman aktüalite röportajının sinema salonlarında gösterildiği dönemde, Fransa'nın bütün şehirle-

rinde duvarlara asıldı. Yuvarlak daireler içindeki fotoğraflar Theobald denen asker tarafından Fresnes'in avlusunda çekilmişti. Hélène Béla'nın nasıl gelip kendisini haberdar ettiğini ve kendisinin de ağlamaya başladığını anlatır. Afiş, belirtmese de, onların öldüklerini ya da yakında öleceklerini açıkça duyuruyordu; oysaki muhtemel bir mahkeme bile yapılmamıştı. Hélène'in tepkisi ağlamanın çok ötesindeydi: *Béla beni bir divanın üzerinde gördü, yüzümü gözümü yırtıyordum, kan içindeydim, bağırıyordum. Vahşiceydi.* Ben bunu göstermek istemedim. Ama bunun tek nedeni, sanırım, doğru, güvenilir görüntüleri bulamamış ve bunları Vilma'ya oynatamamış olmamdır. Günümüzün bir filminde bu isterik umutsuzluk sahnesini inanılmaz, hatta gülünç kılmadan hangi aktris yorumlayabilirdi?

Hélène sakinleşince afişi görmeye gitti. Afiş, şehir ve köy sokaklarında uzun süre kaldı. Daha sonra, Béla, öksüz olduğunu ve adının Jean Morin olduğunu söyleyerek Mayenne'deki köylülerin yanına saklanmaya gittiğinde, onu ziyarete giden Hélène afişi Mans ve Laval'da da gördü.

Özellikle komünist örgütlerden kaynaklanan ya da Direniş'i yücelten bazı yazılara göre, Kızıl Afiş'in Fransız kamuoyu üzerindeki etkisi propagandanın tahmin ettiğinin tersi yönde olmuştur. "Suç ordusu"nun on askeri yoldan geçenlerden saygı gördü ve bazı afişlerin üzerine sempati mesajları yazıldı, "Şehitler!" yazısının okunduğu bantlar yapıştırıldı. 1955 yılında Aragon *Hatırlatıcı Dizeler*'ini yazdı; afişi ve "Manukyan Grubu"nun sonunu, benim sinemada ancak uzun dakikalar boyunca yapabildiğim şeyi, birkaç dizede hatırlattı: *Şehrimizin duvarlarındaydı resimleriniz / Sakal ve gecenin kararttığı, yabani ve tehditkâr / Bir kan lekesi gibiydi afiş / Gelip geçene korku versin diyeydi telaffuzu zor isimleriniz. / Kimse size Fransız demez gibiydi / İnsanlar gün boyu bakmadan geçip giderdi / Ama karartma saatinde gezinen parmaklar / Fotoğraflarınıza FRANSA İÇİN ÖLDÜLER diye yazdılar / Ve artık farklıydı kasvetli sabahlar.*

Ama İşgal'in acılarını unutturmak için tam zamanında gelen Fransız uçarılığını ben uydurmadım. Dönemin bir fotoğrafı iki afişi üst üste göstermektedir: Kızıl Afiş ve özellikle "dünyanın en güzel tangosu" dolayısıyla bilinen bir taşra operetinin afişi. 8 Ocak – 4 Nisan 1944 arasında Varyete Tiyatrosu'nda sahnedeydi. Bu dönem boyunca, çok güç durumda olan Almanlar Fransa'da barbarca bir baskı uyguladılar, 4870 Yahudi'yi konvoylarla ölüme gönderdiler; İzieu çocukları hariç. 6 Nisan'da sıra onlara gelecekti.

Aynı dönemde, Theobald'ın Fresnes'te çektiği bazı fotoğraflar, Fransız-Alman Yahudi karşıtı propagandasının dağıtığı birçok broşürde resim olarak kullanıldı. *Cinayet Ordusu* ve *Sizden Nefret Ediyorum*, bu broşürlerdendir. İkincisi, binlerce yıldan bu yana Yahudi halkının tüm kusur ve suçlarını görülmemiş bir şiddetle teşhir ederken, birincisi, Fransa'yı kırıp geçiren "haydutluğun" –namuslu insanların öldürülmesi, yiyecek karnelerinin çalınması, trenlerin raydan çıkarılması– failleri arasında kimi zaman yolunu şaşırmış birkaç Fransız bulunsa da, tek finansörünün Yahudi olduğunu, yabancı olduğunu kanıtlamaya çabalar: *Suç Yahudi'dir, suç yabancıdır. Suç Museviliğin, Yahudi nefretinin, Yahudi sadizminin hizmetindedir; tıpkı savaşın Museviliğin, kapitalizmin ve Yahudi bolşevizminin hizmetinde olması gibi.* Fransa şokunda ortaya çıkmış Yahudi düşmanlarının Céline'e esin kaynağı olmuş Georges Montandonların ya da Henry Costonların bütün çılgınca düzyazısı, son dönemdeki terörist olaylar üzerine can sıkıcı bir girişten sonra, örneğin Rayman'ın portresinde toplanmıştı: *Irkının tüm sadizminin ışıltılar halinde geçtiği sapkın bakışı, babası Jacob'un kapatmasıyla yatan Ruben'in gözlerinde görülmüyor mu* [...] *Yahudi olmayan on binden fazla kişinin boğazlanmasını yücelten Pourim'in ya da genç kızları hahamlarının zevkine ayırarak bütün nüfusu katletmek için şehre giren Yahudilerin post kavgasının yıkıcı öfkesinin geçtiğini bu bakışlarda görmüyor muyuz?* Bu patolojik nefret bütün MOI ağı üzerine boşalıyor, iki yılı aşkın süre boyunca bol bol kullanılmış ırksal

basmakalıp laflar yeniden ele alınıyordu. Bunca canice saçmalığa isyan eden Tommy bunları yalanlamaya çabalamıştı: *Onların hepsi yabancı. Hiçbiri Fransız kökenli değil. Suratları son derece çirkin. Tehditkâr gözlerinden, karnabahar kulaklarından, kalın ve sarkık dudaklarından, kıvırcık ve soluk sarı saçlarından, sağlıksız duruşlarından Yahudi sadizmi yayılıyor. Fiziksel soysuzluk ve zihinsel eksiklik. Suç ordusu.*

Dizginlerini Almanların tuttuğu bu tehlikeli akıl hastalarının broşürlerinde, subay Theobald'ın küçük mizansenleri görüldü: Eli silahlı Rayman. Burgulu anahtarlarıyla Fingercweig ve Tommy. Fresnes'in avlusunda diz çöktürülerek poz verdirilmiş olan Fingercweig, inanılmaz bir fotomontajın konusu oldu ve vidalarını söktüğü bir rayın üzerine eğilmiş, eylem anında yakalanmış gibi gösterildi. Tommy'ye gelince, Hélène onu bu broşürlerden birinde tanıdı: *Oğlumun, bir rayı sökerken fotoğrafını koymuşlardı. Nasıl olabilir ki? Montajdı bu. Paltosunu, yüzünü tanıdım, çok yakışıklıydı ama ellerinin hareketi kötüydü.* Doğruydu. Tommy'nin yüzü çok yakışıklıydı. Ellerinin hareketi ise kötü. Ve bu propaganda kesinlikle beş para etmezdi!

Duvarları soluk yeşil, büyük bir salon. Hiç eşya yok. Demir parmaklıklı yüksek pencerelerden gün ışığı giriyor. Tanıdığımız bütün FTP-MOI üyeleri ve komiserlikte gördüğümüz diğer yedi mahkûm, toplam yirmi iki erkek ve bir kadın iki sıra halinde dizilmişler, hepsinin elleri sırttan kelepçeli. Birbirleriyle bir iki laf ediyorlar, kimileri gülümsüyor. Tommy'yi görüyoruz. İkinci sıranın ortasında çünkü en uzunlardan biri o, hemen Wajsbrot'un yanında. Kırmızı Afiş'tekilerin üzerinde hep aynı giysiler var. Onların arkasında ve yanlarda Alman askerleri duruyor. Kamera iki sıra mahkûmu kaydeder ve arkalarına geçer. Bu sırada, odanın dibindeki bir kapının açıldığı görülür ve üç Alman subayı hızla içeri girer. İçlerinden biri, odanın ortasında, mahkûmların karşısında durur. Elinde bir kâğıt tutmaktadır ve gözlerini bir kez bile kaldırmadan, tekdüze bir sesle, güçlü bir Alman aksanıyla okumaya başlar: "Fransa'da, 1942-1943 yıllarında, düşman silahlı güce mensup olarak, kendi tüzüklerine uygun simgeleriyle, kendilerini belli etmeden Alman ordusuna karşı eylemlerde bulunmaktan ve Alman silahlı gücünün zararına kullanmak ve Alman ordusu mensuplarına karşı suikastlar gerçekleştirmek amacıyla silah ve diğer silahlı mücadele araçlarını ellerinde bulundurmaktan yeterince şüpheli olduklarından, Büyük Paris komutanlığı nezdindeki divanıharp, gizli oturumun ardından, adı geçen Manukyan Missak, Fontanot Spartaco, Witchitz Robert, Rouxel Roger, Salvadori Antoine, Cloarec Georges, Lucarini César, Della-Negra Rino Primo, Rayman Marcel, Alfonso Celestino, Boczor Joseph, Glasz Émeric, Martiniuk Michael, Fingercweig Mosca, Wajsbrot Wolf, Elek Thomas, Goldberg Lajb, Schapiro Salomon, Usseglio Amédée, Manukyan Armanek, Bancic Golda, Kubacki Stanislas, Grzywacz Szlama'yı ölüm cezasına çarptırdı."

Subay sonunda gözlerini mahkûmlara doğru kaldırır. Üç kez "Yaşasın Fransa!", bir kez "Yaşasın Fransa! Yaşasın SSCB!" sloganları işitilir. Subay askerlere Almanca bir emir verir. Askerler mahkûmların arasına girer, onları kelepçelerinden ve omuzlarından tutup dipteki kapıdan çıkartırlar. Mahkûmlar bir daha asla önden görülmez.

Kadın Olga Bancic'tir (kızlık soyadı Golda). O 19 Şubat 1944 cumartesi günü Fresnes Hapishanesi'nin bu salonunda, yapılmamış bir mahkemenin hükmü mahkûmlara okunurken orada mıydı emin değilim. Olga Bancic'in sonuna dair bilinen tek şey, diğer yirmi iki FTP-MOI üyesiyle aynı zamanda ölüme mahkûm edildiği, sonra da –belirttiğim gibi– infaz edilmek üzere Almanya'ya sevk edildiğidir. Almanlar, bilinmeyen bir nedenle, kadınları kurşuna dizmiyorlardı ve işgal ordusunun askerleri tüfeklerini yalnızca infaz için kullanıyorlardı. Ama onun da orada olması gerektiğini düşündüm; kesin olmasa da akla yatkın görünen bir sahne.

"Manukyan Grubu"nun gerçek bir mahkemesi olmadı. Ama gazetelere ne yazacaklarını buyuran Vichy yanlısı bir örgüt olan Fransız Enformasyon Ofisi'nin düzenlediği Fransız basınında geniş bir propaganda operasyonu görüldü. Böylece, 19-23 Şubat arasında, bütün basın, adı anılmayan bir yerde cereyan eden hayali bir mahkemeyi bütün ayrıntılarıyla –her gazetede virgülüne kadar aynı şekilde– anlattı: Çirkin ve kanlı bir komünist-terörist çete işledikleri suçları itiraf ediyordu. Geniş ölçekli başka davaların –örneğin Nisan 1942'te, aralarında henüz on altı yaşına girmemiş André Kirschen'in de bulunduğu yirmi yedi genç komünist direnişçiye karşı Kimya Evi'nde düzenlenen mahkeme– aksine, bu hayalet davadan geriye hiçbir dosya, hiçbir fotoğraf, hiçbir film kalmadı. Bu davanın yazılı izlerini uzun uzadıya aramış olan Alman tarihçi Ahlrich Meyer, Alman Arşivlerinde elyazması tek bir kâğıt buldu. Mahkûmlara okunan 19 Şubat tarihli hüküm ile adlarının bir listesi vardı kâğıtta. Grubun yargıçların karşısına asla çıkarılmamış olması muhtemeldir.

Yalnızca Fresnes Hapishanesi'ndeki bir subay gelip, onlara, pek az ayrıntısı verilmiş ortak bir hüküm okumuştur.

Bütün bunların önemi yoktur. İşin özü, bir gün birkaç saat sonra öleceklerini öğrenmiş olmalarıdır. Bu, kimileri için bir rahatlama olmuş, kimileri içinse hâlâ direnen çılgınca bir umudun sonu olmuştur. Tommy için neydi, hiç bilmiyorum. İşte, bu yüzden, pek yakındaki bir ölümün duyurulduğu anda yüzlerinin görünmesini istemedim. Belki kimileri ağlıyordu, kimileri gülümsüyordu, kimileri hiçbir duygu ifade etmek istemiyordu. Buna karar verecek ben değilim.

Komiserlikte hayal meyal görülen ve burada yeniden karşımıza çıkan yedi direnişçinin çoğu, genellikle İtalyanlardan oluşan ama grubun yüzde yüz Fransız iki kişisinin de savaştığı 3. Müfreze'nin üyesiydi. Bu iki kişi Komünist Gençlik üyesiydi: 22 Aralık'ta Fresnes'te yirmi yaşına giren tarım işçisi Georges Cloarec ile 3 Kasım'da on sekiz yaşında olduğundan grubun en genci olan tornacı çırağı Roger Rouxel. Yirmi yaşındaki Rino Della Negra –Chausson'da işçi ve Red Star'da futbolcu– yirmi üç yaşındaki duvarcı ustası Cesare Lucarini ile birlikte, 12 Kasım'da Almanların para konvoyuna düzenlenen başarısız eylemin ardından yakalanmışlardı. Michael Martiniuk, demiryolu eylemcisi Jonas Geduldig'in kod adıydı. Gerçek kimliği ve Yahudi olduğu asla ortaya çıkmadan yakalanmış ve mahkûm edilmişti. Armenak (Armanek değil) Manukyan, gerçek adıyla Arpen Levitian, çilingirdi ve en yaşlılarıydı; 1898 doğumluydu ve 1. Müfreze'nin üyesiydi. 1908 doğumlu Stanislas Kubacki ise, kimilerine göre döküm işçisiydi, kimilerine göreyse oduncuydu. Polonyalı ve uluslararası Tugaylar'ın eski üyesi, OS-MOI mensubu olduğu ise kesindi. Aralık 1942'de yakalanmış ve kaçmaya çalışmıştı.

Bir hücrede, kilitte bir anahtar sesi işitilir ve kapı açılır. Alanın içinde aynı anda dört mahkûm belirir. Sırttan görünürler. Açık kapının önünde dururlar. Aralarında bulunan Tommy ve mavi paltosu tanınır. Kapıda cüppeli bir rahip durmaktadır. Kırk yaşlarında,

açık renk gözlü, yakışıklı bir adamdır. Elinde kitaplar tutmaktadır. Bir de daha yaşlı bir kalfaktor *bulunmaktadır.*

"Cesaret, çocuklar," der kalfaktor. *"Bu öğleden sonra, saat üçte olacak. Her biriniz için bir paket var, veda mektubu yazacak bir şeyler."*

Tekerlekli küçük bir arabaya doğru gider. Her birine, üzerinde kızıl haç işareti bulunan bir paket, kâğıt, kalem ve mürekkep dağıtır.

"Eğer yardıma ihtiyacınız varsa," der o sırada rahip Alman aksanıyla, "her biriniz için ben buradayım. Sonuna kadar size eşlik edeceğim. Size ilahi okuyabilirim. Kutsal kitap isteyen var mı?"

"Hepimiz Yahudiyiz burada, peder ve komünistiz," dedi Fingercweig. O sırada onu da tanırız.

"Biliyorum," karşılığını verir rahip. "Son ana kadar buradayım, isterseniz beni çağırın."

Kamera, hücrenin –Tommy'nin tek başına kaldığı hücrenin benzeri– ortasında, kendi etrafında yavaşça döner ve böylece, birbiri ardına, tıpkı Theobald'ın objektifi karşısında gibi giyinmiş, kerevetin üzerine oturmuş Rayman; yere konmuş ot minderlerin üzerinde oturan ve duvara yaslanmış Fingercweig ve Wajsbrot; iskemlede ise Tommy görülür. Her biri paketlerini açar ve içindeki küçük paketleri çıkartırlar, çocuklar gibi hayran hayran bakarlar, çeşitli şekerlemeler tatmaya başlarlar.

"Bu haram meyve ezmeleri çok güzel," der Fingercweig, ağzı dolu, "Hazımsızlıktan öleceğim..."

Diğerleri gülerler.

"Seni özleyeceğiz, Maurice," der Tommy, onun da ağzı doludur. "Sensiz ne yaparız bilemiyorum."

Oğlanlar aniden gülmeyi keser, kamera kendi etrafında yavaş yavaş dönmeye devam eder. Her birinin üzerinde bir an durur. Gözlerinin içine bakıldığında, her birinin art arda diğerlerine baktığı fark edilir.

Kamera yine döner ve Tommy'nin üzerine geri geldiğinde, Tommy'nin iskemlede oturduğu görülür. Küçük bir masanın üzerinde bir okul kalemiyle veda mektubu yazmaktadır. Sesi çerçeve

dışından işitilirken kamera ondan ayrılır, Rayman'in üzerine gelir. Rayman, şekerleme yerken paketin kartonu üzerine koyduğu bir mektubu yazmaktadır. Wajsbrot ve Fingercweig dizlerinin üzerinde yazmaktadır. Hepsi zaman zaman eğilerek kalemlerini hücrenin ortasında yere konmuş bir Kızıl Haç kartonu üzerindeki mürekkep hokkasına batırmaktadırlar:

Fresnes, 21/2/44

Sevgili Dostlar,

Size bu veda mektubunu, gerek var mı bilemiyorum ama niyetlerimin saflığını bildirmek için yazıyorum.

Uzun uzun anlamsız cümleler yazacak zamanım yok burada.

Size söylemem gereken tek şey, üzülmemeniz; tersine neşeli olun çünkü güzel yarınlar sizin için gelecektir.

Elveda! Anımı kalplerinizde koruyun ve çocuklarınıza ara sıra benden söz edin.

Thomas Elek

Kamera yine döner. Tommy'nin üzerine gelir. Tommy yazdığı mektubu tekrar okur, dörde katlar, bir zarfın içine koyar. Üzerine bir adres yazar. Bir başka kâğıt alır eline ve yeniden yazmaya koyulur. Dış ses işitilir:

Pazartesi, 21/2/44

Sevgili Bayan Verrier,

Bu veda mektubunu, bir gün ailemi bulmanız umuduyla size yolluyorum...

Bu sahneleri, mahkûmların infaz günü olan 21 Şubat sabahı yazdıkları bazı mektuplardan yola çıkarak canlandırdım. Çok sayıda mektup infaz saatini bildiklerini göstermektedir. Georges Cloarec'in mektubundan o sabah öğrendikleri anlaşılmaktadır:

... Öğleden sonra saat 3'te kurşuna dizileceğim. Ama ağlamayın çünkü 7 saat içinde kurşuna dizileceğimi bilmek beni etkilemiyor. Sahnede görülen rahip, Alınan papaz Franz Stock'tur. İşgal sırasında mahkûmlarla ilgilenen din adamıdır. Hayatta kalanlar onun mahkûmlara sağladığı moral ve maddi desteği anlatmışlardır. Paris bölgesinde ölüme mahkûm edilmiş bütün direnişçilere, inançları ne olursa olsun, infaz anlarına dek eşlik etmiştir. 1941-1944 arasında infaz edilenlerin sayısı binden fazladır.

Önceki gün, hükmün okunmasından itibaren mahkûmlar her hücrede üçer dörder toplanmıştı. Marcel Rayman teyzesine, amcasına ve yeğenlerine yazdı: *Şu an, benimle aynı yazgıyı paylaşan yoldaşlarımın üçüyle bir aradayım. Kızıl Haç'tan bir paket aldık ve çok sevdiğim şekerlemeleri çocuklar gibi yiyoruz.* Bu üç yoldaşın, Fingercweig, Wajsbrot ve Tommy olduğunu hayal ettim. Rayman annesine de yazmıştı: *Sana daha uzun yazamadığım için beni bağışla ama hepimiz öylesine sevinçliyiz ki senin nasıl üzüleceğini düşündükçe yazmak benim için imkânsız oluyor.* Annesi bu acıyı asla çekmedi çünkü o Auschwitz'de ölmüştü. Ailesi Kışlık Velodrom baskınında kaybolmuş olan Fingercweig, Hanımefendi diye hitap ettiği bir dostuna yazdı: *Kendi elimle yazdığım bu son kelimeleri, hiç olmadığı kadar güzel olmasını istediğim hayata vedamı size bildirmek için yazıyorum. Anne babam ve kardeşlerim günün birinde kargaşadan sağ salim dönme mutluluğuna erişirlerse, onlara benim yiğitçe, onları düşünerek öldüğümü söyleyebilirsiniz.* Tek bir kardeşi geri dönecekti. Wajsbrot, Jean adlı Normandiyalı bir dostuna yazdı: Hepinizin daha iyi bir yaşamı olacağını umarak ölüyorum. Jean'a 1939'da rastlamıştı. O dönemde yaşadığı İvry'deki öğrenciler, bombardıman korkusuyla Normandiya'ya tahliye edilmişlerdi. İki çocuk birbirlerinden hoşlanmış ve sık sık görüşmüşlerdi. Köy muhtarının oğlu olan Jean, Alfortville'de saklanan Wolf'un annesine ve iki kız kardeşine sahte kimlik kartı sağlamıştı. Onlar böylece hayatta kaldılar. Wolf mektubunda Jean'a, bir gün onları görürse, son düşüncelerini iletmesini rica ediyordu. Ona başka bir misyon daha yüklemişti: Umarım günün birinde benim

küçük sevgili Suzy'mi de görürsün. Son anımda onu düşünüyorum ve umarım bir gün kendisini mutlu edecek bir koca bulacaktır. Ona, son yılımı güzelleştirdiği için çok minnettar olduğumu söylersin...

Tommy iki mektup yazdı. Biri Daguerre Sokağı'ndaki kapıcıya ve ailesine, diğeri de Rollin Sokağı'ndaki kapıcı Bayan Verrier'e. Ailesinin saklandığını ve günün birinde, eğer hâlâ yaşıyorlarsa, bu aracılar sayesinde mektupların onlara ulaşacağını tahmin ediyordu. Bu gerçekleşti. Hélène mektupları daha sonra Kızılhaç aracılığıyla aldığını anlatır. Savaştan sonra *Asla Geri Gelmediler* isimli bir sergi için onları ödünç verdi. Hélène kitabında, mektuplardan birkaç cümleyi ezbere aktarır. Bugün mektuplar Ulusal Direniş Müzesi'nde saklanmaktadır. Hafifçe sararmış ve dörde katlanmış, çizgili, küçük mektup kâğıtları Tommy'nin henüz çocuksu yazısıyla kaplıdır ama tek bir yazım hatası yoktur. Hafifçe titrek görünen bu yazı, mürekkepli kalem olduğunu hayal ettiğim şeyle bunları pek rahat yazamadığı izlenimi bırakmaktadır bende. Daguerre Sokağı'ndaki *sevgili dostlarına* yazdığı ve burada işitilen ilk mektup, kurşuna dizilenlerin okuduğum bütün mektupları arasında en az duygusal ve en özlü olanlarından biri: *Uzun uzun anlamsız cümleler yazacak zamanım yok burada.* Hırçın Tommy burada inatçılığının tüm görkemiyle görülür.

Tommy'nin bu mektupları –ki filmde en duygulusu sonradan okunacaktır– ve diğerlerinin mektupları, Aragon'un aktardığı Manukyan'ınki, sevgiden söz eden ve yaşayanlara mutluluk dileyen, ölümden hemen önce yazılmış bu mektupları okumak ve bunların ifade ettiği cesaret, vatanseverlik, idealizm önünde eğilmek yetmez. Bütün bunlara silahlı eylem daha iyi tanıklık ediyordu. Bunların ötesinde, kurşuna dizilenlerin mektupları gizemleriyle de büyüler. Haklı bir dava uğruna ölecek olan kişinin zihinsel mekanizması gibi, hepsi de aşağı yukarı aynı şeyi tekrarlayan bu satırların arasında hangi gerçek duygu gizlidir? Ölüm karşısındaki serinkanlı tevekkül,

sergilenen cesaret, hatta kimi zaman tarif edilen mutluluk ya da sevinç, bunları okuyacak olanlara acılarını hafifletmek için sunulmuş kelimeler olmasın? Peki ya, tersine, bu duygular doğruysa, bu doğaüstü güç nereden gelmekte? Bu insanların istisnai niteliğinden mi? Boşuna ölmediklerinin kesinliğinden mi? Yoksa, gerçekte öyle büyük bir ıstırap olabilir ki, bu ıstırabı hissedilmez bir bölgede tutabilmek için bir duvar yükselmiş olamaz mı? Sevilen ama ortada olmayan okur için kâğıdın üzerinde serbest bırakılan duyguların yoğunluğu ve hakikati içinde yazının, kalemin ve mürekkebin rolü nedir?

Gabriel'in sesinin bu muammadan başka bir şey söylememesini istiyordum. Tereddütlü, yansız, mırıltılı olmasını... Bu sesi, tek başımıza, onun evinde, Cardinal-Lemoine Sokağı'ndaki Tommy'nin odasında, geceleyin, son sahnenin çekiminden birkaç saat önce kaydetmiştik. Gündüz sahnelerinin yorgunluğundan sonra, gecenin sessizliğinden daha iyi bir anın olamayacağını, gelen ölüme bakan ve belki de ağlayan Tommy'nin büyük portresinin altında, bu mezardan daha iyi bir yer olmayacağını biliyordum. Elbette haksız değildim. Başka yerden çok buradayken, Gabriel Tommy'nin bunları hangi durumda yazdığını benden daha iyi biliyordu. Ezbere bildiği bu mektubu okumak çocuk oyuncağı oldu. Bugün bu sesin, filmin son görüntülerine eşlik eden mektubu okuyuşunu, bu cümlelerin her birinin onun olduğunu, Tommy'yle aynı başkalaşmış ıstırap içinde bizzat yazdığını düşünmeden dinleyemiyorum.

Birlikte geçirdiğimiz o gece, son gece, Gabriel çekimden bitkin düşmüştü. Hücredeki bu sahneler sırasında çok ıstırap çekmişti. Genç oyunculara duyduğu –küçümseme demesek de– ilgisizlik ile ondan ifade etmesini istediğim dostluk, sevgi, kardeşlik duyguları arasında bölünmüştü. Hiçbir şeyi kaçırmak istemiyordum ve bu duygular özellikle bakışlarla, bir iki jestle, tarif etmesi ve istemesi kolay olmayan, ötekine gösterilen sessiz bir özenle ifade bulduğu ölçüde, sayısız çekim yapmıştık. Dört çocuğun bu son saatlerinde birbirlerini müca-

dele alanlarından daha çok sevdikleri benim için hiç kuşkuya yer vermeyen bir durumdu. Gabriel'in inadı beni tersine ikna etmiş olsa da, bu konuda onun dizginlerini bırakmamıştım. Diğerlerinden kopmuş bir halde, son saatlerini mesafesini koruyarak yaşayan bir Tommy görüntüsünü kim kabul edebilirdi? Ama özellikle Gabriel'in esrarengiz içgüdüsü varken, durumun böyle olmadığını da hiçbir şey kanıtlayamaz.

O geceyi Tomy'nin mezarında birlikte geçirdik. Yere konmuş bir lambadan başka ışık yoktu. Işık, gölgelerimizi büyüterek duvarlara ve tavana yansıtıyordu. Tommy'nin karanlık geleceğe dönük bakışı sanki bizden, 2000'li yılların genç Gabriel'inden, çok boş, çok yalnız, bir hayaletin istilasına kendini bırakacak kadar idealden yoksun Gabriel'den ve zamanı boşuna istiflemeye çalışan, ister istemez geçici duyguların avcısı, tövbe tanımaz yaşlı sinemacıdan sapıyor gibiydi. Bugünün iç donuyla yatağa uzanmış, bitkin ama veda mırıldanan kendi sesini benimle birlikte onuncu kez dinlemeyi kabul eden Gabriel, bana Vilma'nın onu tedavi ettiği, ona dünyanın en güzel kadını olduğunu söylediği sahneyi hatırlatıyordu. O da bana bakmıyordu; gözleri, Tommy'nin belki ağlamanın sınırındaki, belki zaten ağlayan gözlerinde kaybolmuştu. Benim varlığımdan huzur bulmuş gibi, alacakaranlıkta kendini bırakmış gövdesini inceliyordum. Onu kollarımın arasına almak, onu özleyeceğimi, ayrılmamamız gerektiğini söylemek istiyordum. Ondan bir işaret olmadan asla yerini dolduramayacağım bir arzu, bir beklenti. Rüyamda, bana dönük bir bakışı, bir gülümsemeyi, uzanan bir eli görmek isterdim. Ama gözleri Tommy'ninkinden ayrılmıyordu. O zaman onun için hiçbir şey yapamayacağımı, çok geç olduğunu, her şeyin bittiğini anladım.

Alman askerler, sırttan kelepçeli mahkûmların, yan yana konmuş iki askeri kamyondan inmesine yardım ederler. Çok güzel bir kış günüdür. Güneş ve mavi gökyüzü. Her taraf erimemiş karla kaplıdır. Kamyonların solunda, ahıra benzer bir bina görülür.

Sağda, neo-gotik sundurmalı küçük bir şapel. Yirmi iki mahkûmun hepsi, peşlerinde de daha önce görmediğimiz üç gençle birlikte, kamyonlardan birer birer inerler. Hava soğuktur. Kimileri titremektedir. Alman rahibin durduğu sundurmaya kadar götürülürler. Kelepçeler çözülür, sonra şapelin içine itilirler. Kamera bu yolda Tommy'yi izler. Önceden getirilmiş birkaç mahkûmun bulunduğu kullanılmayan şapelin içinde, Manukyan'la Boczor üç gençle tartışmaktadır:

"... silahını araklamak içindi, o ateş etmeseydi vurmazdık," der içlerinden biri.

"Nerede oldu bu?" diye sorar Boczor.

"Bretagne, Plérin'de, Saint-Brieuc yakınında. Saint-Brieuc'teki Anatole-Le-Braz Lisesi'nde bir ağ oluşturmuştuk."

Kamera onlardan uzaklaşır ve sesleri silinir. Onlar konuşurken kapı gürültüyle kapanır. Dipteki duvarda vitraylarla süslü iki büyük pencereden şapelin içine güneş girmekte, yazılarla kaplı mavi duvarların ve kapının üzerinde renkli lekeler çizmektedir. Pencereler arasında, yere büyük bir tahta haç dikilmiştir. Mahkûmların çoğu volta atmakta, ısınmak için ellerini ovuşturmaktadır. Kimileri, mavi duvarlara yaslanarak, siyah beyaz yer karolarının üzerine yan yana oturmuştur. Cüppeli rahip bir birine, bir diğerine gitmekte, bazılarıyla konuşmak için diz çökmektedir. Rouxel başını ellerinin arasına almış durmaktadır. Schapiro ile Cloarec de onu cesaretlendirmeye çalışmaktadır. Fingercweig ile Wajsbrot'un arasında oturan Tommy, gözlerini rengârenk güneş ışınlarının süzüldüğü vitraylı pencerelerden birine dikmiştir. Işık huzmelerinden ikisi, zümrüt yeşili ve portakal sarısı, mavi paltosunun üzerine düşmektedir.

Büyük ahşap kapı aniden açılır. Dört asker içeri girer. Peşlerinde de, elinde silah tutan bir subay vardır. Bütün sesler kesilir. Elindeki kâğıdı okuyan subayın sesi şapelin içinde çınlar:

"Salaün Yves!"

Hiç görmediğimiz üç gençten biri ayağa kalkar. Hemen ardından diğer ikisi de ayağa kalkıp etrafını çevirirler. Bir süre sonra bütün mahkûmlar da ona cesaret vermeye gelirler.

"Schnell! Schnell!" *diye sabırsızlanır subay.*

Bu üç gencin diğeri de sırası gelince ilerler. Mahkûmların aynı şekilde cesaret verdikleri görülür. O da kelepçelenir ve dışarı itilir.

"Cornec Pierre!"

Aynı sahne tekrarlanır. Subay arkasını döner, çıkar, ardından rahip ve askerler de çıkar. Kapı gürültüyle kapanır.

Kamera uzun süre kapının üzerinde kalır. Ahşabın üzerinde renkli lekeler görülür. Kapının ardında Almanca emirler ve bir hareketlilik işitilir. Sonra sessizlik. Tommy ayağa kalkar. Mavi bir duvar boyunca yürüyerek kapıya doğru gider. Bir yazının önünde durup inceler:

Vermassen Robert
2 Ekim 1943'te kurşuna dizildi
YAŞASIN FRANSA!

Geri döner. Duvar boyunca ilerleyerek oturur. Üşümektedir. Paltosunun yakasını kaldırır. Bakışları yeniden vitraylardan fışkıran rengârenk ışıklara dalar. Bir mahkûmun öksürdüğü işitilir. Sonra, uzaktan –Tommy'nin üzgün yüzü, sola dönük bakışları, yarı aralık dudakları yakın çekimde görülürken– Almanca verilen üç kısa emir işitilir, hemen ardından güçlü bir patlama ve yankısı gelir. Nihayet, birkaç saniye arayla, üç el silah sesi. Bu seslerle kapının kapanması arasında tamı tamına üç dakika geçmiştir.

Subay yeniden şapelin içindedir. Aynı sahneler tekrarlanır. Bu kez Manukyan, Fontano, Rouxel, Usseglio ve Witchitz'dedir sıra. Mahkûmlar onları kucaklar, el sıkışır. O sırada Schnell! Schnell!*ler gürlemektedir. Dışarı çıkmadan hemen önce Manukyan Tommy'yi uzun uzun kucaklar.*

Yine duvar yazıları görülür. Bir YAŞASIN FRANSA! *Jean Carasso denen biri tarafından imzalanmıştır. Bir* Yaşasın Komünist Parti! Yaşasın Fransa! Yaşasın SSCB! İntikamımız Alınacak! *O sırada uzaktan Almanca emirler işitilir, aynı patlama, sonra da her biri birkaç saniye arayla beş el silah sesi.*

Aynı sahneler Cloarec, Della Negra, Lucarini, Salvadori'yle tekrarlanır.

Tommy ve Boczor, ayakta, yüz yüze, büyük haçın önünde ve ışık huzmeleri arasında durmaktadırlar. Boczor Tommy'ye doğru bir adım atar ve onu kucaklar. O sırada subayın "Boczor, schnell!" *diye bağırdığı işitilir. Boczor Tommy'yi bırakır, askerlere doğru ilerler, onu kelepçeler ve çıkışa doğru iterler. Tommy ardından bakar. Sonra sıra Alfonso, Rayman ve Glasz'ındır. Kapı kapandığında Tommy parmaklarıyla gözlerini siler.*

Tommy şimdi dışarda, mavi paltosuyla durmaktadır. Gözleri güneşten ve kardan kamaşır. Elleri sırtan bağlıdır. İki yanında birer asker durmaktadır. Arkasında, sırayla, Wajsbrot, Fingercweig ve Geduldig görülür. Askerler onları sıraya dizmiş ve etrafını sarmıştır. Almanca bir emir işitilir. Bir asker Tommy'yi öne doğru iter. Tommy yürümeye başlar. Küçük kortej de ardından gelir. Kamera Tommy'nin bakışı olur. Ufukta ağaçların içinde kaybolan düz bir yolda ilerler. Yolun sol tarafı boyunca pütürlü taştan yüksek bir duvar uzanmaktadır; sağında karlı bir bayır ve kavak ormanı. Bir dakika boyunca bu yolda ilerleyen kortejin adımlarından başka bir şey işitilmez. Sonra Tommy'nin mırıldanan dış sesi:

Pazartesi, 21/2/44

Sevgili Bayan Verrier, Bu veda mektubunu, bir gün ailemi bulacağınız umuduyla size yolluyorum. Ailemi bir gün görürseniz, onlara üzüntü duymadığımı söyleyin; fazlasıyla onları düşünerek ve özellikle de benimkinden daha güzel bir gençlikleri olacak kardeşlerimi düşünerek, acı çekmeden öldüğümü söyleyin.

Ben ölüyorum ama sizden yaşamanızı istiyorum çünkü bir gün hepimiz buluşacağız.

Yol şimdi ağaçların arasından bir açıklığa doğru inmektedir. İlerledikçe, bir, ardından iki ve nihayet beş infaz direği ortaya çıkar.

Kavaklarla kaplı küçük bir tepenin önüne dizilmişlerdir. Karlar altındaki küçük açıklık, yine Tommy'nin gözleriyle artık bütünüyle görülmektedir. Sol tarafında, kandan parıldayan direkler, karşısında tahkimatlı bir top yuvası. Buranın önünde rahip ve birkaç subay, asker durmaktadır. Yanlarında, köknardan, kapaksız dört tabut yere konmuştur ve sağda, bundan yaklaşık yirmi metre mesafede bir diğer tümsek boyunca, ayakta duran yirmiden fazla askerden oluşan infaz mangası ve onların önünde de bir o kadarı daha dizilmiş, tek dizleri yerde durmaktadırlar. Askerler tüfekli, miğferli ve çizmelidirler. Haki renkte uzun paltoları vardır ve hepsi kameraya doğru bakar.

Askerlerin mahkûmların kelepçelerini çözdükleri görülür. İçlerinden biri Tommy'ye Almanca paltosunu çıkarmasını emreder. Tommy çıkartır. Asker paltoyu top yuvasına doğru götürür, tabutlardan birinin içine atar. Tommy şimdi ceketlidir, titremektedir. O sırada birçok asker dört mahkûmu infaz direklerine doğru sürükler. Göğüs hizasından ve dizlerinin altından bağlarlar. Birinci direk boş kalır. İkinciye Wajsbrot, üçüncüye Tommy, dördüncüye Fingercweig, beşinciye Geduldig bağlanır. Hiçbiri en ufak duygu belirtisi göstermemektedir. Rahip yaklaşır. Her mahkûma işitilmeyen bir iki laf eder. İnfaz mangası yine Tommy'nin gözlerinden görülür. Onun karşısındadırlar. Çok yakında. Sonra da askerler mahkûmların gözlerini beyaz bir bezle bağlarlar. O sırada, askerler uzaklaşırken, Tommy'nin mırıldanan sesi yeniden işitilir:

Elveda, anım beni tanımış olanların yüreğinde kalsın.

Bütün dostlarım yaşasın. Son arzum, benim kaderime üzülmemeleri çünkü ben onlar hep mutlu olsun diye ölüyorum.

Bir subay emir verir. Uluyan sesi Tommy'ninkiyle tezat oluşturur. Askerler tüfeklerinin namlusuna kurşun sürerler ve sürgü kolunu kurarlar. Bir başka emir gürler. Askerler hedefe nişan alır. Tommy'in sesi tekrar işitilir:

Elveda; yaşam size karşı şefkatli olsun.

Tommy Elek

Subay yine bağırarak emir verir. Açık alanda silah sesleri çınlar. Kurşuna dizilenlerin bedenlerinin titrediği ve yığılıp kaldığı görülür. Bunun üzerine subay infaz direklerinin arkasına doğru ilerler, kurşuna dizilenlerin her birine yaklaşır ve tabancasıyla başlarına birer kurşun sıkarak, son kez irkilmelerine yol açar. Bir el Tommy'nin gözlerindeki bandı söker. Hâlâ güneşten kamaşan, hafifçe kırışmış gözleri göğe doğru açıktır.

Yaklaşık iki yüzü Yahudi olan binden fazla direnişçi gibi, yirmi iki FTP-MOI üyesi de, Paris'in batısındaki Mont-Valérien'de kurşuna dizildi. Mahkûmların götürülmeyi bekledikleri şapel hâlâ oradadır. Değişmemiştir. Duvarların rengi hariç. Dökülen eski mavi boyanın üzerinde yazılarla kaplı birkaç yüzey hariç. Beş infaz direği ve tabutların üçü orada sergilenmektedir. Bu tabutlar cesetlerin Paris bölgesindeki farklı mezarlıklara taşınmasında kullanılıyordu. Cesetler orada ortak bir çukura atılıyordu. Bu yirmi ikisi İvry mezarlığına götürülmüştü.

Şapelle açık alan arasındaki son yol yeniden yürünebilir. Bir duvarla kavakların arası yaklaşık yüz elli metredir. Manukyan'ın karısı Mélinée'ye o sabah yazdığı mektuptan, o 21 Şubat gününün güzel olduğunu öğreniyoruz: *Bugün hava güneşli.* Aynı zamanda da soğuktu. Yaklaşık sıfır derece. Nazi-karşıtı Astsubay Clemens Rüther'in gizlice çektiği üç infaz fotoğrafı sayesinde alanın karla kaplı olduğunu da biliyoruz. Saint-Brieuc Lisesi'nin üç öğrencisi 15.16'da infaz edildiler; Fontano, Manukyan, Rouxel, Usseglio ve Witchitz 15.22'de; Cloarec, Della Negra, Lucarini, Salvadori 15.29'da; Alfonso, Boczor, Glasz ve Rayman 15.40'ta; Tommy, Fingercweig, Wajsbrot ve Geduldig 15.47'de; Levitian, Goldberg ve Schapiro 15.52'de; son olarak, Grzywacz ve Kubacki ise 15.56'da. Neden bu sırayla ve neden aynı anda beşini, üçünü ya da ikisini kurşuna dizdiklerini, ikinci grupla üçüncü grup arasında neden on bir dakika geçtiğini, beşinciyle altıncı arasında ise yalnızca dört dakika geçtiğini bilmiyorum. Bu son

gün hakkında her şeyi bilemeyiz. Bazıları *Yaşasın Fransa!* diye bağırdı mı, bazıları (Fransız Milli Marşı) *La Marseillaise*'i ya da *Enternasyonal*'i söyledi mi, gözlerinin bağlanmasını reddedenler oldu mu, titreyen oldu mu bilmiyoruz. Son güne dair bilinmeyen bu önemli şeyleri uydurmak istemedim. Yalnızca tarih açısından önemsiz şeyleri, senaryoda yazmayanları uydurdum: Tommy'nin, babası gibi sevdiği Manukyan'la ve en fazla hayranlık duyduğu Boczor'la son kucaklaşması. Ve Tommy'nin hemen kuruyan gözyaşları. Ben bu kucaklaşmaları ve gözyaşlarını uydurdum. Gabriel'le geçirdiğim son gecenin bir yankısı bunlar.

O yerlerde, Mont-Valérien'deki bu son çekim günü, Gabriel için asla şikâyet etmeden katlandığı, hatta kimi zaman bana umutsuzca gülümsediği bir cehennem azabı oldu. Benim ona ihtiyacım olduğunu biliyordu ve hep yanımda kaldı. Çekimler arasında, her şey tamamlanırken, Tommy için, onun için, çöküp kalmamaya çabaladı. Nicolas, Jonathan, Boris, Mathieu ve başkalarından oluşan küçük gruptan özellikle mümkün olduğunca uzak durmaya çalışıyordu. Onlar, tersine, mutlu yarınlarından, bu çalışma haftalarından sonraki özgürlüklerinden, deniz kıyısındaki tatillerinden dolayı neşeliydiler ve her şeyle eğleniyorlardı, özellikle de ağustos ayında sahte kar altında üşümüş rolü yaparak dalga geçiyorlardı. Gabriel mezarından çıkmayı başaramıyordu. Onun bu hafif gençleri Tommy'nin uğrunda öldükleri gençler olarak, hep mutlu olsunlar diye öldüğü gençler olarak kabul edemediğini anlıyordum. Kameranın karşısında gözyaşları dünyanın en doğal şeyi olarak aktıktan sonra, çekimi kesmem gerekip gerekmediğini ona sordum. Belki de infaz sahnesini sonraya, birkaç gün, hatta birkaç hafta sonraya ertelemek gerekirdi. Senaryoyu da değiştirebilirdim; eziyeti göstermeyebilir, yalnızca sesle yetinebilirdim, veyahut son anda onun yüzünü göstermeyecek bir yol bulabilir, dublör kullanabilirdim. Bana, böyle bir şeyin söz konusu olamayacağını, her

şeyin yolunda gideceğini, hemen o gün bitirmek gerektiğini, her şeyin öngörüldüğü gibi geçmesi gerektiğini söyledi. Yine de, uzun süreden beri, özellikle de son geceden beri, kendi ölüm sahnesinin nasıl üstesinden geleceğini düşünüyordum. Ama bu sahneyi, doğrusu, dehşet içinde çektim ve kendime hep kızacağım. Gabriel, açıklık alanda bir canlı cenazeydi, zar zor ayakta duruyordu, tir tir titriyordu ve solgundu, güçlükle nefes alabiliyordu, kör ve sağır gibiydi. Kimse bu sahneyi ürpermeden, gözlerinin önünde gerçek Tommy'nin olduğunu düşünmeden seyredemez. Rol yapmadan rol yapmasına tek şaşırmayan bendim.

Hâlâ sallanıyordu. Onu annesinin evine götürmelerini söyledim. Reddetmedi, bana tek kelime etmedi. O akşam onu görmeye geleceğime söz verdim. Önce çekimin sonu kutlamasında boy göstermeliydim; onun gelmeyeceği kesindi. Tommy'nin giysileri içinde gidişini gördüm. Kurşunlarla delik deşik ve kan lekeli. Eğlence sırasında biraz gülümseyebilmek için içmek zorunda kaldım. Ona ulaşmaya çalıştım. Annesi çıktığını görmüştü. İyi gözükmüyordu. Telefonu kapalıydı. Onu nerede bulacağımı yine biliyordum. Bir taksiye bindim. Çok geç olduğuna emindim. Gözlerimin önünde hep o vardı. Gelmekte olan ölüme bakan gerçek Tommy'nin portresi ile Gabriel'in son görüntüsü, gözleri açık ama güneşin ışıltısından yanmış hali birbirinin yerine geçiyordu. Ve kendi kendime, ölmüş bu iki çocuktan hangisini en fazla sevdiğimi soruyordum. Cardinal-Lemoine Sokağı'na vardım. Gabriel ile Tommy'nin çok sık kullandıkları merdivenin basamaklarından çıktım. Tahmin ettiğim gibi, mezarın kapısını açmak için eski zamandan kalma porselen kolu çevirmek yetmişti.

Gabriel lambayı Tommy'nin büyük fotoğrafının altına koymuştu. Yatağa uzanmıştı. Delik deşik ceketi çıkarmıştı ama boynuna kadar ilikli beyaz gömlek üzerindeydi. Göğsüne koyduğu ellerinin altında hâlâ sahte kan lekeleri duruyordu. Soluk alıyordu ama beni görmüyordu, varlığımı hissetmiyordu. Gözleri sağına dönüktü; tıpkı Tommy'nin de baktığı

duvarın gölgesine doğru. Ölümün geldiği bu karanlıklarda iki çocuk buluşmuştu. Onları yalnız bıraktım. Kapıyı sessizce kapattım.

Gabriel'i bir daha hiç görmedim. Annesi yaz boyunca eve bir gölge gibi girip çıktığını, kurşuna dizilenin giysilerini dolabına astığını, ücretindeki bütün parayı vermesi için ısrar ettiğini söyledi. O zamandan beri görünmemişti ve telefona da cevap vermiyordu. Film gösterime çıktığı sırada, onun yokluğu üzerine binlerce soruyla karşılaşmak zorunda kaldım. Bir ay sonra Vilma bana Budapeşte'den telefon açtı: Filmi görmüş olan bir dostu Gabriel'i Andrássy Sokağı'nda kesin olarak tanımıştı. Elinde sarı kapaklı bir kitap tutuyormuş. Muhtemelen Hélène'in kitabı. Tommy'nin Budapeşte'deki ilk yıllarını anlattığı kitap. Demek ki, çekimin bitiminden bir yıl sonra Gabriel hâlâ ıstırap çekiyordu. Ne hayaleti ne mezarı terk etmişti. Kendimi yatıştırmak için, vicdan azabımı dindirmek için, özünde pek fazla inanmasam da, en azından, kurtulmayı başaracağını, zaman içinde ilerleyebileceğini, Tommy'nin yolunu silebileceğini, bu yolu tersten kat ederek sonunda onun üzerindeki tüm izlerini silmeyi başarabileceğini düşündüm.

Thomas Elek'in mektupları Champigny-sur-Marne'daki Ulusal Direniş Müzesi'nde muhafaza edilmektedir (David Diamant Arşivi/ UJRE). Yayımlanmamış başka fotoğraf ve belgelerin –aralarında Wolf Wajsbrot'a yazılmış notlar ya da sorgu tutanağının bütünü de bulunmaktadır– yanısıra, bu mektuplar da şu sitede incelenebilir:

www.letombeaudetommy.net

Yardımları benim için değerli olan bu isimlere teşekkür ederim: Thomas Stern, Thomas Colban, Dora Phélut, Denis Peschanski, Annie Rapoport-Rayski, Julien Lauprêtre, Marianne Cayatte (Louis-le-Grand Lisesi), Céline Heytens (Ulusal Direniş Müzesi).

Bu roman birçok kitaba da çok şey borçludur:

La Mémoire d'Hélène, Hélène Elek, éd. François Maspero, Paris, 1977.

Le Sang de l'étranger. Les immigrés de la MOI dans la Résistance, S. Courtois, D. Peschanski, A. Rayski, éd Fayard, Paris, 1989.

L'Affiche rouge, Adam Rayski, Paris Belediyesi, 2003.

Testament, Boris Holban, éd. Calmann-Lévy, Paris, 1989.

Un franc-tireur juif raconte, Abraham Lissner, yazarın kendi baskısı, Paris, 1969.

La Résistance en Ile-de-France (DVD-Rom), Association pour des études sur la Résistance intérieure (AERI), Paris.

Combattants, héros et martyrs de la Résistance, David Diamant, éd. Renouveau, Paris, 1984.

Pages de gloire des vingt-trois, FFI-FTPF, Immigration, Paris, 1951.

Les R.G. sous l'Occupation, Frédéric Couderc, éd. Olivier Orban, Paris, 1992.

Les Jeunes et la Résistance, Laurence Thibault yönetiminde, AERI/La Documentation française, Paris, 2007.

Fresnes dans la tourmente, F. Wasserman, J. Spire, H. lsraël, Écomusée de Fresnes, 1995.

Les Murs de Fresnes, Henri Calet, éd. Viviane Hamy, Paris, 1993

İşkence gören ve kurşuna dizilen isimlerin arasında 19 yaşındaki Macar Yahudisi ***Thomas Elek*** *de vardı. Tommy'nin hikâyesi, annesi* ***Hélène****'in yazdığı mektuplarla günümüze ulaştı. Valery Larbaud ödüllü* ***Alain Blottière****'in yazdığı ve sonradan belgeseli de çekilen* **Tommy'nin Mezarı**, *bu hikâyenin bir yapımcı tarafından filme alınmasını anlatan, gerçekle kurgunun iç içe geçtiği, okuyucuyu derinden etkileyen bir roman.*

Fransa'yı özgürlüğüne kavuşturmak isteyen şair **Missak Manukyan**, Nazilere karşı göçmen işçilerden oluşan bir örgüt kurmuştu. O ve diğer direnişçiler Gestapo tarafından 21 Şubat 1944'te öldürüldü; öldürülen kişilerin fotoğraflarının bulunduğu propaganda afişi, hükümeti haklı çıkarmak ve direnişçileri halkın gözünden düşürmek için duvarlara asıldı. Tarihe **"Kızıl Afiş"** olarak geçen ünlü afiş, beklenenin aksine direnişin sembolü oldu.

www.letombeaudetommy.net

ISBN 978-605-4505-28-9

15 TL

www.turkuvazkitap.com.tr
twitter.com/turkuvazkitap
facebook.com/turkuvazkitap